

**T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**DEVLET VE TOPLUM İLİŞKİSİNDE SİYASAL İKTİDAR DENGELERİ:
YENİ MERKEZ YENİ ÇEVRE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Taylan Can DOĞANAY**

**Danışman
Doç. Dr. Nafiz TOK**

**Niğde
Ağustos, 2014**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Devlet Ve Toplum İlişkisinde Siyasal İktidar Dengeleri: Yeni Merkez Yeni Çevre” başlıklı bu çalışmamın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/08/2014

Taylan Can DOĞANAY

ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Nafiz TOK danışmanlığında Taylan Can DOĞANAY tarafından hazırlanan " Devlet ve Toplum İlişkisinde Siyasal İktidar Dengeleri: Yeni Merkez Yeni Çevre " adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 11.8.2014

JÜRİ :

Danışman : Doç. Dr. Nafiz TOK

Üye : Doç. Dr. Selim KILIÇ

Üye : Doç. Dr. Recep ÇIÇEK

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..... Tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ömer İSKENDERÖĞLU

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Siyaset, çatışmaların uzlaşma arayışı olduğunun aksine çatışmaların ta kendisidir. Siyasetin doğası ve dinamiği, her zaman tek olmak üzere çatışmaların diyalektiği ile yücelir ve varlık sahasını genişletir. Siyaset; ne var olanların, ne de yok olanların; ne kazananların, ne de kaybedenlerin; velhasıl mağdur ve maruz kalanların dünyası değildir; daima ve sadece sebep olanların dünyasıdır. Öyle ki, tutkularına ve hırslarına sahip çıkanların yürüyebildiği; sonu olmayan tek yol siyasetin, Türkiye ölçeğinde aydınlatılabilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmadan beklenen; her şeyin siyaset için ve her şeyin siyaset içinde yaşayabildiğini ortaya koymaktır.

Akademik hayatımın ilk önemli adımını atabilmem için her aşamada beni destekleyen ve ufkumu genişleten değerli hocam Doç. Dr. Nafiz TOK'a, aziz dostluğunun sunduğu fikirlerini ve düşüncelerini hiçbir zaman esirgemeyerek paylaşan Ahmet Vedat KOÇAL'a, manevi güç edinebildiğim tek kaynak ailem Selma-Ahmet DOĞANAY'a ve hayatıma Sevinç katan nişanlıma ve *hazların en doyumsuz ve en acı olanı siyaset yolunda kaybolan siyasal insanlara* teşekkürlerimi sunarım.

Taylan Can DOĞANAY

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DEVLET VE TOPLUM İLİŞKİSİNDE SİYASAL İKTİDAR DENGELERİ:
YENİ MERKEZ YENİ ÇEVRE**

DOĞANAY, Taylan Can

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nafiz Tok

Ağustos 2014, 130 sayfa.

Merkez-çevre kuramının Türk siyasetini açıklayabilmek adına sürekliliği tartışılmakta ancak vazgeçilmez anahtar rolü devam etmektedir. Shils tarafından değerler ve inançlar düzenin belirlendiği alanlar olarak konumlandırılan merkez ve çevre, Mardin’de sosyolojik yapı ile eklemlenerek Türk modernleşmesinin toplumsal yapıda meydana getirdiği toplumsal kopukluğu betimlemektedir. Yöneten-yönetilen sınıflandırmasını Osmanlı imparatorluğunun yönetsel genlerinden belirginleştirmektedir. Fakat yeni rejimin kurulmasıyla beraber değerler ve inançlar düzeninin ifade edildiği merkezi değer sisteminin bir meşruiyet konseptine taşınması sonucu, ideolojik sekmelerin yarattığı merkez ve çevre arasındaki yeni tür siyasi bir kopukluğa ulaşmaktadır.

Bu çalışmanın sorunsalı; Türk siyasi hayatının işleyiş kodları tahlil edildiğinde görünürlük kazanan güncel siyasi iktidar cebirinin içeriğini belirleyen potansiyelin, merkez-çevre kuramında nereye oturduğunun ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda tarihselliği itibariyle devlet otoritesiyle iç içe geçen merkeze karşı; geleneksel değerlerin derin kökler kazandırdığı halkı tanımlayan çevrenin gerilimi takip edilmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin geniş bir kitleye oturması ve meşruiyet kaynaklarının tazeliğini muhafaza edebilmesi, merkez-çevre kuramında merkezi alanı oluşturan bir tanımlamaya daha yakın görünmektedir. Öyle ki, çalışmada Adalet ve Kalkınma Partisi’nin, sosyo-kültürel öğelerinden harmanladığı siyasi ve ekonomik politikalarıyla eriştiği nokta, müktedir iktidar olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda

iktidar ve muhalefet rolü ekseninde sorgulanan çevrenin, siyaseten tükenmişliği irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Merkez-Çevre Kuramı, Siyasal İktidar, Muhalefet, Türk Modernleşmesi, Adalet ve Kalkınma Partisi.

ABSTRACT
MASTER THESIS

**THE BALANCE OF POLITICAL POWER WITHIN RELATIONSHIP
BETWEEN STATE AND SOCIETY: NEW CENTER AND NEW PERIPHERY**

DOĞANAY, Taylan Can

Public Administration

Supervisor: Associate Professor Nafiz TOK

August 2014, 130 pages.

Although “Center-Periphery Theory” is debated in terms of whether it is still relevant to explain Turkish Politics, or not, its key role continues to exist. While center and periphery are positioned as domains, in which system of values and beliefs are determined, by Shils, they are integrated to social structure in a way to describe social stratification caused by Turkish modernisation in Mardin. Mardin concretizes governing and governed classification out of administrative genes of the Ottoman Empire. However, Mardin refers to a new type political stratification between center and periphery caused by ideological differences as a result of the transformation of central value system, in which values and beliefs are expressed, into a justification concept in the New Regime.

The main issue of this study is to explain where the potential, which defines the current coercion of political power that appears when the functioning codes of Turkish politics is analysed, can be placed in the theory of Center-Periphery. Thus, the reaction of the periphery, which represents the society that is shaped by traditional values, against the center which comprises the state power, is traced.

When considered that AKP has a wide range of supporters and conserves renewability of the sources of legitimacy, AKP is seen to close to center definition in context the theory of Center-Periphery Relationship. In this way the status which has been reached by AKP’s economic policy and political policy that AKP coordinates through socio-cultural ingredients is defined as muqtadir power. On the other hand, the political fatigue of the periphery, which is questioned in terms of power and opposition axis, is examined in this study.

Key Concepts: Center and Periphery, Political Power, Opposition, Turkish Modernization, Justice and Development Party (Turkey).

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

1. MERKEZ ÇEVRE MODELİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ.....	4
1.1. Kuramsal Çerçeve ve Yöntem: Merkez-Çevre Kuramı ve Türkiye Uyarlaması.....	6
1.2. Merkez-Çevre Kuramının Sürekliliğini Sağlayan Unsurlar	14
1.2.1. Merkez-Çevre Kuramında Devlet Geleneği	14
1.2.2. Merkez-Çevre Kuramında Elitizm	16
1.2.3. Merkez-Çevre Kuramında Sivil Toplum.....	17
1.3. Siyasal İktidar ve Muhalefet Bağlamında Siyasi Kültürde Merkez-Çevre Kuramı.....	18
1.4. Merkez-Çevre Kuramında Siyasal Hayatın Fikirsal ve Tarihsel Aktörleri ..	20
1.5. Merkez-Çevre Kuramında Modernleşme ve Muhafazakârlık	24
1.6. Merkez Çevre Kuramının Günümüz Eleştirisi.....	29
1.7. Sonuç ve Değerlendirme.....	32

İKİNCİ BÖLÜM: ÇEVRENİN MERKEZE YÜRÜYÜŞÜ

2. SİYASAL İKTİDAR VE MUHALEFET GERİLİMİNDE ÇEVRENİN MERKEZE YÜRÜYÜŞÜ	34
2.1. Parti-Devlet Bütünleşmesi ve Muhalefet.....	38
2.1.1. Erken Dönem Siyasal İktidar ve Muhalefet Gerilimi.....	41
2.1.2. Tek Parti Dönemi ve Toplumsal Muhalefetin Birikim Süreci.....	47
2.1.3. 1946-1950 Arası Demokrat Parti ve Kemalizm'e Karşı Muhalefetin Toplumsallığı	52
2.2. 1950-1960 Yılları Demokrat Parti İktidarından Sonra Türk Siyasal Hayatında Siyasal İktidarın Meşruiyet Sorunu ve Askeri Müdahaleler.....	56

2.3.	28 Şubat Süreci ve Kemalizm'in Siyasal ve Toplumsal Muhalefeti.....	69
2.4.	Sonuç ve Değerlendirme.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YENİ MERKEZ VE YENİ ÇEVRE

3.	TÜRK SİYASETİNİN YENİ MERKEZİ: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ VE ÇEVRENİN KONUMLANMA SORUNU	74
3.1.	Muhafazakâr Demokrasi'nin Yükselişi	81
3.1.1.	Demokrasi ve Laiklik Ekseninde AKP'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği	85
3.1.2.	AKP'nin Popülist Siyasetinin Doğurduğu Muhafazakâr Söylemi ve Demokrat Tutumu Arasındaki Meşruiyet Krizi	89
3.2.	Liberal Muhafazakâr İttifakın Aktörleri: Müslüman Burjuvazi	94
3.3.	AKP'nin Entelektüel Desteği ve İslamiyet'i Barındıran Modernleşme Düşüncesi	100
3.3.1.	Muhafazakâr Entelektüalizm	100
3.3.2.	AKP İktidarı ve Türkiye'de Entelektüelin Siyasi İşlevi	101
3.3.3.	Türban Sorunu, Yetmez Ama Evet Koalisyonu, Akil Adamlar Heyeti, Gezi Olayları ve 17 Aralık Süreci	102
3.4.	Sonuç ve Değerlendirme: Sistem Meşrulaştırması ve Muktedir İktidar	106
	SONUÇ	111
	KAYNAKÇA	116

KISALTMALAR

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

FP: Fazilet Partisi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

RP: Refah Partisi

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

YTP: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türk siyasal hayatını okuyabilmek adına Şerif Mardin tarafından uyarlanan merkez ve çevre gerilimi, “Center and Periphery: Essay in Macrosociology” başlığında ilk kez Edward Shils tarafından yazılmıştır. Ortak bir payda da değerlendirmek gerekirse Shils ve Mardin toplumsal alanın siyasal olan ile bağını kaçınılmaz bulmaktadırlar. Toplumların sahip oldukları kültürel mirasları değişen siyasal sistemlerde kurumsal birer yapıya dönüşmektedir. Değerler ve inançlar düzeninin bir yansıması halini alan her bir kurumsal yapı devlet organizasyonu içerisinde kendi muarızlarını meydana getirmektedir. Sistematik işleyiş gittikçe bireyleri kültürel ve düşünsel üretim sürecinden ayırarak kendileri adına ve kendileri için en iyi olana karar veren kurumları, birer karar mekanizmaları olarak koşullandırmaktadır. Değerler ve inançlar düzeninin tesis edildiği kurumları oluşturan bireylerin çıkar çatışmaları işte bu karar mekanizmalarının kendi değer ve inanç düzenine doğru dönüştürülmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Değerler ve inançlar düzeninde yöneten-yönetilen ilişkisinin bir sonuç olarak gözlemlenebilir olması, Shils ve Mardin’i siyasanın gerilimli nedenselliğinin doğurduğu bir incelemeye sürüklemektedir.

Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri” başlıklı çalışmasında, Türkiye Cumhuriyeti’nin İmparatorluk bakiyesi üzerine kurulduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla değerlerin ve inançların kurumsal yapılarda ürettiği yeni ilişkileri sıradan bir yöneten-yönetilen ekseriyetinde yapılacak incelemenin ötesine taşımaktadır. Türk siyasal kültürünü, ulus-devlet inşasında kullanılan harçların içeriğini gözeterek yeni bir kuram ile açıklamaktadır. Sosyolojik bagajın içerisindeki değerler ve inançlar ile konumlandırılan sosyal grupların nasıl da siyasal iktidar ve muhalefet geriliminde görünürlük kazandığını, tarihsellik ilişkisinde ortaya koymaktadır.

Çalışmada ileri sürülen tez, merkez-çevre kuramının Türk siyasal hayatını açıklayabilme tutarlılığını, sınırlılıklarını aşarak devam ettirebildiği üzerinden geleneksel adlandırılmasıyla merkez ve çevre olarak karakterize edilen sosyal ve siyasal grupların, merkez-çevre kuramı bağlamında günümüzde yerinin değiştiğini ortaya koymaktır. Tezin ana fikri, Mardin’in merkez-çevre kuramında siyasal iktidar ve muhalefet rollerince belirginleştirilen tasvirin, farklı değerler ve inançlar bütünlüğüne sahip sosyal gruplarca değil merkez ve çevre kavramlarının kendisi

tarafından oluşturulduğudur. Bu bağlamda geleneksel çevrenin yeni merkezi oluşturması, iktidar pratiğini siyasetin doğasına uygun olarak kullanabilmesine olanak sağlamaktadır. Yeni merkez, muhalefet rolünden sıyrılarak iktidar pratiğinin içselleştirilebilmesine bağlı olarak; yeni çevre ise merkeze tabi ve merkezin tanımladığı siyasetin içerisinde şekillenmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde Mardin'in, toplumda var olan değerler bütünlüğünü kontrol eden siyasal, sosyal ve ekonomik yapılara belirlediği dozajda arz sağlayan ve kurumlar aracılığıyla siyaseti dolayısıyla toplumu biçimlendiren kudreti, merkez; kudretin biçimlendirdiği toplumsal alan içerisindeki sosyal grupları ise çevre olarak tanımladığı belirtilmektedir. Tezin amacı bağlamında birinci bölüm merkez ve çevrenin sosyal ve siyasal gruplardan bağımsız olarak Türk siyasal hayatında kendi anlamını edindiği ortaya konulmaktadır. Bu sayede yeni merkez ve yeni çevre içeriğinin, toplumsal ve siyasal kültür unsurlarına sahip olması bakımından sürekliliğe sahip olup olmadığı, kuramın güncel eleştirileri de dikkate alınarak tartışılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türk siyasal hayatında çok partili dönemin, kuramın klasik tarzda ele alınışını sarsacak süreci başlattığı ve ideolojik konuların çatışmacı doğasıyla beraber merkez ve çevre arasındaki gerilimli ilişkinin de yeni bir boyuta taşındığı savı irdelenmektedir. Çevre değerlerinin merkeze karşı siyasal hareketliliğe dâhil edilmesiyle beraber muhalefet pratiğinden iktidar pratiğine dönüşmeye başlayan bir evrim izlenmektedir. Kültürel değerlerinin siyasal hayata taşınması sonucu klasik rolünden çıkan çevrenin, merkezde yer edinme süreci takip edilmektedir. İçeriğini dolduran sosyal grupların değişmesine karşın merkez ve çevre rollerinin Türk siyasetinin dinamiğini oluşturan gerilimi meydana getirdiğine ulaşılmaktadır. Bulgular doğrultusunda siyasal hayatta vücut bulan siyasi partiler öne çıkarılmaktadır. İkinci bölüm, çevrenin merkeze yürüyüşünü geleneksel kodlarıyla ortaya koyarken, çalışmada ileri sürülen tez açısından Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yeni merkez olarak adlandırılabilmesini mümkün kılan koşulları da ortaya sermektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Mardin tarafından dizilen modelin siyasal hayat için geçerliliği modernizm ve postmodernizm arasında irdelenerek yeni bir siyaset üretimine geçildiği savı öne sürülmektedir. Çevrenin bu süreçte, maruz kalmaktansa sebep olmak tercihinin incelendiği ve merkez-çevre modelindeki geçerliliğinin irdelendiği siyasi parti ise çevrenin birikimlerini sırtlayan ve Türk siyasetini yeniden tanımlama iddiasını taşıyan Adalet ve Kalkınma Partisi olarak ifade edilmektedir.

2002 Genel Seçimleri'ne kısa bir süre kala kurulmasına rağmen yüksek bir oy olarak tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, çevrenin merkez sağ ve sağ partilerinden ayrıldığı noktaların ne olduğu ele alınmaktadır. Siyasal hayatın içerisinde merkez-çevre modelinin dışına çıktığı öne sürülmektedir. Oluşturduğu siyasal düzen içerisinde muktadir iktidarının yarattığı atmosferin, çevreye ne denli yaşam fırsatı tanıdığı, sosyal ve ekonomik alanların da dâhil olduğu siyasal meşruiyet zemininde incelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1. MERKEZ ÇEVRE MODELİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Çalışmanın bu bölümü Türk siyasal hayatında yeni değerlerin karakterize edileceği altı kısımdan oluşmaktadır. Her bir kısım, günceli açıklayabilmek adına zemin teşkil etmektedir. Yeni siyasal iktidar dengelerinin tanımlanabilmesi ve bu tanımın tarihsel kökenlerinin irdelenebilmesi amacıyla tüm tez çalışmasının üzerine inşa edilecek kuramsal modelin analizini içermektedir. Çalışmada, geleneksel çevrenin merkeze oturduğu, savunulan tezin ana fikri; bu merkez ve çevre arasındaki değişimin, farklılık arzeden değerler ve inançlar düzeninin bir değişimi olmasına rağmen merkez ve çevreye mahsus rollerin devam ettiğiidir. Bu bağlamda merkez-çevre kuramının sürekliliğini sağlayan bir takım unsurların varlığı dikkati çekmektedir. Ele alınan unsurların ortaya konulmasıyla beraber bölümün son kısmında kuramın sınırlılıklarına yönelik güncel eleştirilere de yer verilmektedir. Bu sayede çalışmada ileri sürülen geleneksel çevrenin merkeze oturduğu tezine yönelik birinci bölüm, teoriden pratiğe geçişin olanaklarını; siyasal iktidar ve muhalefet, çevrenin muhafazakâr kodlarını yükleyen Osmanlı dönemi reformist hareketlerin fikrîsel ve tarihsel aktörleri, modernleşme ve muhafazakârlık gibi Türk siyasal kültürüne özgü yanlarıyla öne çıkarmaktadır.

Birinci bölümde “Center and Periphery: Essays in Macrosociology” başlığında Shils tarafından kaleme alınan çalışma ile eklemlenerek Mardin tarafından uyarlanan “Türk Siyasasını Açıklayacak Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri” makalesinde ortaya konulan merkez-çevre kuramsal modelinin içerdiği toplumsal ve siyasal konular ele alınmaktadır. Merkez ve çevre olarak ifade edilen tarihsel ve felsefi kökenleriyle farklı toplumsal yapıda kategorize edilen sosyal grupların sahip olduğu unsurların içeriğine değinilmektedir. Merkez ve çevre arasındaki değerler farklılığının sahip olduğu unsurlar aracılığıyla merkez-çevre modelinin günümüzde hangi noktaya kadar ulaşabildiği ve küresel dünya düzeninin arz ettiği siyasayı ne derece açıklayabildiği tartışılmaktadır. Bu bölümde Türk siyasal hayatında vuku bulan dinamiklerin doğurduğu siyasal, sosyal ve ekonomik yapıların yarattığı siyasal iktidar dengelerinin tarihselliği ortaya konularak, merkezin yeniden tanımlandığını ve çevrenin merkeze göre yeni bir sürece girdiği üzerine sunulan sav

temellendirilmektedir. Merkez-çevre modeli içerisinde çıkarılacak kavramsal örüntünün günümüzde de siyasal iktidar dengelerini sarmaladığı yönünde kuramsal ve yöntemsel çerçeve oluşturulmaktadır.

Birinci bölümde ortaya konulan bulgular, ilk kısım için; toplumsal hayatı düzenleyen bir otoritenin kaçınılmaz koşulu yöneten ve yönetilen ilişkisinin varlığıdır. Otoriteyi meydana getiren meşruiyetin kaynağı, toplumun üyelerinden bağımsız olmadığı kadar bu meşruiyetin otorite tarafından belirlenebilmesi de mümkündür. Shils tarafından merkezi değerler sistemi olarak adlandırılan meşruiyetin otorite tarafından oluşturulmasına karşı rıza ve ret ekseninde toplumsal kutuplaşma merkez ve çevre arasındaki gerilimin ilk belirteçidir. Dolayısıyla karşıtlık üzerine oturtulan bir değerler ve inançlar bütünlüğünün siyasayı tanımlayacak yoğunluğu bu gerilimlerin sonucuna bağlı olarak değişmektedir.

İkinci kısım, merkez ve çevre arasındaki gerilimin ideolojik öğelerin de çatışması olarak dönüşebileceğini, çevrenin merkeze doğru hareketlenmesi üzerinden içermektedir. Bu doğrultuda çevrenin merkezde yer alabilmesi iktidar pratiğine bağlı kalmakta ve Mardin'in ifade ettiği şekliyle merkez ve çevre değerler ve inançlar bütünlüğünün taşıyıcısı sosyal ve siyasal grupların yer değiştirme olasılığına rağmen rollerin değişmeme ihtimalini güçlendirmektedir. Çevrenin merkezde yer edinmesine rağmen merkezin klasik otoritesini devam ettirmesi, kuramın güncel siyasayı açıklayabilmesine fırsat tanımaktadır. Ancak bu durum kuramın özgünlüğünün yanı sıra Türk siyasal kültürüne özgü unsurlar ile ikinci kısımda ele alınmaktadır.

Üçüncü kısımda, toplumsal alanda beliren otorite mücadelesinin siyasal tezahürü siyasal iktidar ve muhalefet bağlamında ortaya konulmaktadır. Siyasal iktidarın meşruiyet kaynakları olabileceği kadar muhalefette meşruiyet kaynağı olabileceği, kitlelerin değerler ve inançlar bütünlüğüne bağlı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda Türk siyasal hayatında batılılaşma ekseriyetinde bir modernleşme karşıtlığında kültürel muhafazakârlığın İslamiyet ile iç içe geçmesi çevrenin merkeze yürüyüşündeki en önemli etmen olarak öne çıkmaktadır.

Dördüncü kısımda, çevrenin merkeze ilerleme sürecini Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte gerçekleştirilen devrimler ile başlatılmasının doğru olamayacağını ileri sürülmektedir. Kemalist ideolojinin içeriğindeki modernleşme hareketlerinin fikrî ve tarihsel öncülleri Osmanlı imparatorluğunda, çevrenin karakteristik bir özelliği olan muhafazakâr tutumun çıkışında önemli bir faktör olarak okunmaktadır.

Ancak çevrenin üçüncü kısımda ifade edildiği üzere İslamiyet'in çerperindeki bir muhafazakârlık hareketi, cumhuriyet devrimlerinin rasyonalist tavrında çıkışını bulmaktadır.

Beşinci kısımda, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal yapının sosyo-kültürel özelliğinden yola çıkarak Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerinin radikalleşmesi ve muhafazakârlık arasındaki süreç incelenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de günümüz siyasetine kadar uzanan noktada meşruiyet krizlerinin ana sebebi olarak sayılabilecek faktör; modernleşme sürecinde yeniden biçimlenen siyasal iktidarın, meşruiyetini geleneksel ve toplumsal mirasa dayandırarak kendini yeniden üretebilmesi sorunudur.

Altıncı kısımda, Mardin tarafından toplumsal kopukluğun nedeni modernleşme üzerinden ortaya konulan gerilimin yalnızca merkeze ait seçkinleri ortaya çıkardığı savunusunu tespit edilmektedir. Bu bağlamda geç güncel siyasanın modernleşmenin ve küreselleşmenin etkisine eş zaman diliminde yakalanması, modele eleştirel olarak güncelleme gereksindirmektedir. Eleştirel paradigmalardan sonucunda orta çıkan, İslami muhafazakâr çevrenin, merkezin kurumlarından geçmiş olmasıdır. Bu bağlamda Kemalist modernleşmenin açtığı kanallar aracılığıyla çevrenin görünürlük kazanması üzerinden, çevre siyasetinin tek seyrinin merkez olduğuna ulaşılmaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve ve Yöntem: Merkez-Çevre Kuramı ve Türkiye Uyarlaması

Shils literatüre “merkez ve çevre”¹ olarak geçen makalesinde toplumsal siyasal² ortaya çıkarmakta ve organik bir işleyişe sahip toplum bütünü en nihayetinde bir siyasal bünyede³ açıklamaktadır. Kültür ile bezenmiş, tarihsel bir olgu; toplumların, edindikleri değerler ve inançlar etrafında siyasal yaşamlarının inşası merkezi değer sistemlerini doğurur. Merkezi değer sistemi, toplumda sahiplenilen ve riayet edilen inançlar ve değerler düzeninin tamamı olmamak ile birlikte toplumun meşruiyet algısını da ifade etmektedir. Bu bağlamda otoriteyi tesis eden toplumun meşruiyeti;

---

¹ Edward Shils'in teorisini kurduğu makalesi için bkz. Shils, E. (1961). Center and Periphery: Essays in Macrosociology, *The University of Chicago Press*, 3-16.

² Toplumsal siyasal; Shils'in merkez ve çevre çalışmasını değerler ve inançlar üzerinden yorumlamayı kolaylaştıran; yönetici sınıfını meydana getiren toplumların meşruiyet algılarını ve bu algıları doğrultusunda diğer toplumsal sınıflarla olan ilişkilerinin tanımlayıcısıdır.

³ Siyasal bünye; toplumsal meşruiyetin Shils'in deyimiyle merkezi değer sisteminin diğer toplumsal sınıflar tarafından benimsenmesi sonucunda merkezi alanı temsil eden yönetici sınıf ile bütünleşmesidir.

merkezi değer sistemi, siyasal hayatın dinamiklerinin belirleyicisidir. Toplumsal siyasalın vücut bulduğu iktidar ilişkilerinin yaşandığı siyasal bünye; merkezi değer sistemi etrafında birleşmiş kitlelerin, otorite ile bütünleşmesidir (Shils, 2002: 87-95). Merkez ve çevre modeli Mardin tarafından, Türk siyasasının karakteristik bir özelliği olan toplumsal kopukluğun ve gerilimin devlet ve toplum ilişkisindeki belirleyici unsurunu ortaya koymak üzere, otorite ve cumhuriyet dönemi modernleşme süreci açısından uyarlanmaktadır (Mardin, 2010: 38).

Shils'e (2002: 86-87) göre merkezi değer sistemine yönelik aşırı rızadan, had safhada reddine kadar uzanan bir ilgisizlik de söz konusudur. Bu durum merkezi değer sistemi ve kitlelerin bütünleşmemesidir ki; siyasal bünyenin tüm toplumu barındırmaması demektir. İnsanın, toplumsal üyeliğini gerçekleştirdiği; siyasal bünye içerisine dâhil olma arzusu merkezi alanın sınırlarını belirlemektedir. Merkezi alanın toplumun bir üyesi olan, siyasal bünyenin dışında kalanlar üzerinde "muhtelif cihetlerden tesire sahip olması", "merkez ve çevre"nin oluşumuna işaret etmektedir.

Merkezi alan ve merkezi değer sistemi tanımlaması ile Shils'in çalışması boyunca takip ettiği değerler ve inançlar üzerinden yaşanan, siyasal nitelikte toplumsal rızayı ve reddi; siyasal alanda gerçekleşen otorite ve toplum arasındaki bir gerilim olarak okumak mümkündür. Öyle ki; Mardin'in (2010: 36) karakterize ettiği resmi dinsel düzene hâkim merkez, adalet ve eğitim alanlarında da meşruiyet simgelerini yaymaktadır. Meşruiyet simgelerinin hazımsızlığından kaynaklanan her siyasal olay otoritenin meydana getirdiği bir gerilimdir. Shils'in makalesinde sırasıyla; "merkezi alan", "merkezi değer sistemi", "otoritenin kurulması", "otoritenin işlevini gerçekleştirmesi ve gelenek ile çatışması", "otoriteye yönelik rıza ve ret", "otoriteyi oluşturan yönetici sınıfın yapısı", "çevre", "merkezi değer sistemi ve kitlelerin bütünleşmesi sonucu kitlesel gerilimin yaşanması" konu içeriklerinin Türkiye uyarlaması ile eklemlenerek öne çıkarılması; çalışmada ulaşılmak istenilen Türk siyasal hayatında yeni merkez ve yeni çevre savının açıklayıcılığı açısından bir gereksinimdir⁴.

Shils (2002: 86), toplumun bir merkeze sahip olduğunu belirtmektedir; insan tabiatının gereksinimleri, tüm karşılığını bu merkezi alan içerisinde temin eder. Bu merkezler oluşturulurken kullanılan malzeme de toplumlara göre büyük değişiklik

---

⁴ Yusuf Ziya Çelikkaya tarafından 2002 yılında "*Türkiye Günlüğü*" dergisi sayı 70'de Türkçe'ye çevrilen, Shils'in "Merkez ve Çevre" makalesinin on kısımda ele alındığı dikkate alınarak, her bir kuramın bütünsel uyumu göz önüne alınmıştır.

gösterir (Mardin, 2010: 35). İnsana toplumsal bir varlık niteliğini atfeden Shils, merkezi alanın aynı zamanda toplumun yaşam alanı olduğunu altını çizmektedir. Bu merkezi alan toplumun hayatiyetini sürdürdüğü bir özelliğe sahiptir. Muhtelif cihetlerden tesire sahip olduğunu belirttiği merkezi alanın sosyolojik açıdan topluma üyeliğin gerçekleştiği bir özelliğini de vurgular. İnsanın toplumsal üyeliği bu merkezi alana dâhil olabilmek ile mümkündür (Shils, 2002: 86). Kent yaşamının devam etmesi için kendi emeğinin ve ürününün gerekliliğini bilen ancak karşılığını alamadığının farkında olmasına rağmen, dinsel kültüründen yoksun bırakıldığını hissedene kadar otoriteye tepki göstermeyen köylü sınıfı erken cumhuriyet modernleşme sürecinde, merkezi alana tabi olmanın örneğini teşkil etmektedir (Mardin, 2010: 66-68).

Merkezi alan aşağı yukarı her zaman, toplumun içinde yaşadığı sınırları olan alanda az çok belirli bir mevkie sahiptir (Shils, 2002: 86). Türk siyasası açısından merkez ve çevre kopukluğunun dayandırıldığı en genel neden; doğmakta olan imparatorluk içinde bütünlüğün geniş ölçüde parçalı olmasıdır (Mardin, 2010: 39). Tespit doğrultusunda, sosyal ve kültürel yapıya bağlı ancak varlığı teorik olarak temellendirmemiş bir merkez ve çevre modeli tahayyül etmek mümkündür. Merkezi alan, ilk anda varlığını açıklayıcı unsurlara sahip olmadığını düşündürse de; inançlar ve değerler âlemine ilişkin bir olgudur. Toplumun zihinsel kodlarını barındıran; semboller, değerler ve inançlar düzenin merkezidir. Demokrat Parti'nin (DP) çevrenin temel unsurları olan; yerellik, din ve gelenek sayesinde kapsayıcılığı, çevrenin merkez partisi olarak kabul görülmesini sağlamıştır (Mardin, 2010: 68). Bu nedenle Shils (2002: 86), merkezin kutsallığını ve siyasalı doğuran kabiliyetinin altını çizmektedir. Kişileri ve rolleri belli olan siyasala yönelik tüm hareketler bu merkezi alan içerisinde gerçekleşir; merkezi inanç ve değerler, merkez içerisindeki kişiler sayesinde somut bir hal alarak meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır. Siyasal seçimler gibi somutluğun belirdiği eş zamanda merkez ve çevre arasındaki siyasal yön işaretlerinin farklılığı, simgesel olarak da ortaya çıkmaktadır (Mardin, 2010: 40).

Merkezi inanç ve değerlerin somut hal aldığı, karşılıklı bağımlılığı olan kurumlar söz konusudur. Shils'in (2002: 87) ekonomik, siyasi, eğitim... şeklinde sıraladığı kurumların en temel fonksiyonu; kendilerine mahsus alanlarında kültürel değerlerin işlenip üretilmesini sağlamaktır. Osmanlı imparatorluğunda devletin ekonomi üzerinde kurmuş olduğu denetim, siyasanın önceliğini göstermektedir. Devletin nüfuz ettiği siyasal ve ekonomik alanlardaki denetim iddiasının, otoritenin kültür üstünlüğü

hakkıyla da desteklenmesi (Mardin, 2010: 41-44), kuramın bütünlüğünü sağlamaktadır.

Her bir kurumun karşılıklı bağımlılık derecesi, merkezi inanç ve değerlerin yoğunluğuna bağlı olarak eşit ölçüde olmamak ile birlikte her kurum elit sınıfını meydana getirmektedir. Osmanlı modernleşmesinde nihayet, siyasal bütünleşmeyi⁵ sağlamak iken; cumhuriyet dönemi modernleşmesi ulusal bütünleşme⁶ iddiası ile yola çıkmaktadır. Osmanlı reformcuları Yeni Osmanlılar'ın ve Jön Türkler'in izlerini taşıyan cumhuriyet dönemi modernleşmenin kurgulayıcı kadrosu, ulusal bütünleşmeye geçişi çevre güçleri ile merkezîyetçi siyasete karşı saf tutmasıyla sağlamıştır (Mardin, 2010: 52). Toplumsal siyasalın her aşamasında, değerlerin etrafında toplumu denetleme ve amaçları doğrultusunda yönetme, bu elitlerin kararları ile gerçekleşmiştir. Elitlerin kararları; somut bir hal alan merkezi inanç ve değerleri içermektedir. Shils'e (2002: 87) göre, elitlerce az ya da çok ancak nihayetinde riayet edilen kararlar; toplumun merkezi değer sistemidir.

Merkezi değer sistemi, otorite ve toplum arasındaki ilk buluşma noktasıdır. Otorite tarafından alınan kararlar ve barındırdığı inanç ve değerler sayesinde sınırlarının rıza ile çizildiği merkezi alan iç içe geçmektedir. Mardin (2010: 57-59), 19. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun geleneksel bürokrasiden, akılcı fakat bir o kadar da hiyerarşik bir modele geçtiğini ifade etmektedir. Bu durum düşünüş ve yönetim tarzı olarak farklılık arz etmeyen ancak mirasa dayanan ya da padişah kökenli niteliğinden uzak bürokratik bir sınıf betimlemektedir. Bürokratik seçkin sınıfın sahip olduğu ulusalcı ideolojilerin toplumda yayılması ve nüfuz etmesi, otorite ve toplum arasındaki kompleks bağı göstermektedir.

Ortak bir paydanın ve birlikteliğin akla geldiği Birinci Meclis içerisinde merkez ve çevre bağlamında ideolojik kutuplaşma; ulusalcı fikirler doğrultusunda merkezi yönetim ile laik toplum ve merkezîyetçiliğe karşı yerellik ile gelenekselliğin muhafaza edilmesi; çevre açısından imparatorluk döneminden gelen bir düşünce uzantısıdır. Süregelen zaman diliminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) temsil ettiği merkezin kendi lehine dahi destek sağlamak için taşra kasabalarına ya da köylere gidilmemesi uyarısı, merkezin çevre kitleleri üzerinde yoğunlaşan ideolojik

---

⁵ Siyasal bütünleşme, toplumsal yapıda var olan siyasal dengesizliklerin ve anlaşmazlıkların yasal içerikler ile giderilmesidir. Ayrıca bkz. Ellingsen, 1998, 251-268.

⁶ Ulusal bütünleşme, etnik ve kültürel açıdan homojen bir ulus oluşturulmasıdır. Ayrıca bkz. Banton, 2001, 151-168.

yükselişi görmezden geldiğinin bir belirtisidir (Mardin, 2010: 61-62). Merkezin çevreye karşı pasif dışlayıcılığının, çevrenin merkeze karşı pasif reddini doğurması; merkezi değer sisteminin toplumda sahiplenilen ve riayet edilen inançlar ve değerler düzenin tamamı anlamına gelmediği bağlamında ele alınabilir (Shils, 2002: 87). Bu bağlamda merkezi değer sistemine yönelik, merkezi alan içerisinde aşırı rızadan; merkezi alanın sınırlarına doğru had safhada ret mümkündür. Merkezi alan içerisinde sunulan rıza gösterimi, değerlerin tasvip ettiği ideallere doğru bir yola işaret etmektedir. Otoritenin doğasını tatmin edecek öğütleri aşıl原因 merkezi değer sistemi bu bakımdan ideolojik bir ihtivaya sahiptir (Shils, 2002: 89). Öyle ki, Osmanlı imparatorluğunda devlet egemenliğinin sağladığı üslup, hâkimiyeti; edinilen resmi statü, otoriteyi; kültür ise meşruiyeti karşılamaktadır (Mardin, 2010: 46). Tüm bu unsurların birlikteliği ideolojinin anatomik yapısıdır. Merkezi değer sistemi tarafından meşrulaştırılmış inanç ve değerlerin somutlaştığı kurumlar bütünlüğü; toplumu biçimlendiren ve zor ile ideale yönelik eyleme sevk edebilen merkezi kurumsal sistemdir (Shils, 2002: 89).

Siyasal topluluğu meydana getiren temel unsur insanın siyasal ihtiyacıdır. İnsana toplumsal bir varlık niteliğini atfeden Shils, siyasal topluma üyeliği, insan doğasının bir sonucu olarak görmektedir. Siyasal toplumsalı açıklamak üzere çalışması boyunca vurguladığı; merkezi değer sistemi, bireyselliği kutsal bir kaide içerisinde yüceltmektedir (Shils, 2002: 89). Osmanlı imparatorluğunda sultan mitosuna sayesinde Müslüman Osmanlı çevresine, merkezle bir ve aynı şey olduğu duygusunun aşılması; siyasal toplumun bir çatı altında yer edindiği merkezi kurumsal sistem bu üyeliğin aşkın bir varlığa bürünmesidir (Mardin, 2010: 50).

Merkezin bütünlüğüne karşı çevrenin çeşitliliğinde resmi düzen içerisinde eğitim kurumlarının merkez tarafından belirlenmesi önemli bir yer edinir. Toplumsal olarak da çevrenin ikincil bir statüye sahip oluşuna, çevrenin seçkinler kültürünü taklit çabası bir örnektir. Bilişsel olarak kurgulanan toplumsal kopukluk nihayetinde; devlet egemenliği üslubu ve resmi statü ile kültürün yoğrulması, çevrenin merkeze yönelik tavrının belirleyicisidir (Mardin, 2010: 44-46). Siyasal toplum içerisindeki siyasal ihtiyacını gerçekleştirebilen ve gerçekleştiremeyen üyeler arasındaki ilişki otoritenin meydana gelişinin temel argümanıdır. Siyasal ihtiyacını gerçekleştirememiş olan insan siyasal bünyeden izolasyonu sebebiyle, bireysel bir yıkım içerisinde. Aidiyetini ve sadakatini sunduğu siyasal düzenin dışında kalma duygusu karşısında,

bir de siyasal ihtiyacını gerçekleştirebilen ve düzen içerisinde yer edinen bu sayede medenilik, yurttaşlık vasfını edinmiş bir kesim de söz konusudur (Shils, 2002: 90).

Merkezi temsil eden bürokrat sınıfının, devlet otoritesini toplumun en can alıcı noktalarının üstünde tutmasının ve ona denk düşen bir yücelik imgesi yaratma amacı gütmesinin temelinde; imparatorluğun bir iz düşümü misali tüm devlet mekanizmasının sultanın yüceliği mitosuna dayandırılması olduğunu düşünmek mümkündür (Mardin, 2010: 43-44). Shils'e (2002: 90) göre, yurttaşlık, medenilik yönünde bir istikamet verebilecek siyasal ihtiyaç, yaratıcı iktidarın tahta sahip olduğu bir düzene ilgi ve alaka duymayı gerektirir. Kendine alaka duyan bir toplumun en seçkinlerini çeken bu yaratıcı merkez, ülke sathında işleyen otoritede ifadesini bulur. Seçkinleriyle göbek bağına sahip toplum tarafından aşkın bir değeri yüceltmek ve içselleştirmek böylelikle otoriteyi doğurmaktadır. Otoriteyi kullananların, her zaman merkezi değer sisteminin çekirdeği ile ilişkide özel bir statüye sahip oldukları düşünülür. Ancak otoritenin dahi merkezi değer sistemi ile ilişkisi her açıdan eşit bir dağılım arz etmemektedir (Shils, 2002: 90).

Anadolu'nun, temel grupların çizgileri boyunca parçalanacağı konusundaki korku, kendi merkezlerini kurmaya çalışan Kemalizm'in mimarları arasında derinlerdeki güçlü bir akım gibi duyulmaktaydı ve bu, tek parti döneminin 1950'de sona ermesine kadar, Kemalist siyasetin çoğunlukla gizli de olsa, temel bir sorun olarak devam etmiş olacaktır. Merkezi siyasetinin bir unsuru bu sorun cumhuriyetin resmi tutumu şeklini alarak, ulusal bütünleşme bağlamında Anadolu'nun dama tahtasına benzeyen etnik ve kültürel açıdan farklı yapısını hiç sözünü etmeden reddetmeye vardığı söylenebilir. Cumhuriyet ideolojisinin benimsettirildiği kuşaklar da böylece, yerel, dinsel ve etnik grupları, Türkiye'nin karanlık çağlarından kalıntılar olarak görüp, reddetmeleri düşüncesinin yerleşmesi gerçekleşecektir. DP'nin, köylüye hizmetler getireceği, köylünün gündelik sorunlarını siyasetin gerçek konusu olarak ele alacağı, Türkiye'yi bürokrasiden kurtaracağı ve dinsel pratiği liberalleştireceği konusunda verdiği sözler, merkezin ideolojik kurgusunun çok ötesinde bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda, DP'nin ve CHP'nin merkezi oluşturan seçkinleri temsil ettiğini bilmek, merkezi değer sisteminin eşit ölçüde sahiplenilmediğinin bir göstergesidir (Mardin, 2010: 52-71).

Siyasal ihtiyacın gerçekleştirilmesi sayesinde siyasal bünyede yer edinen otorite ile merkezi değer sistemi arasında bir temas sağlanmaktadır. Otoriteyi meydana getiren insanlar içerisinde yaşanan temas, siyasal duyarlılığın yoğunluğunca farklı haller

almaktadır. Siyasal duyarlılığı harekete geçiren unsurların en başında siyasal düzene ilişkin konular gelmektedir. Merkezi değer sistemi içerisinde yer edinen ve otoritenin varlık alanında hareket eden kimseler için ise merkezi değer sistemi ile temas yoğun ve aktif bağlantıları içermektedir. Bu duruma karşı; Siyasal duyarlılık toplumun her kesiminde muhakkak ki, aynı oranda olamayacaktır. Shils'e (2002: 91) göre siyasal duyarlılık da süreklilik ve yoğunluk arz etmeyen mahiyette olabilir. Mardin (2010: 40), Osmanlı'da kent yaşamının, göçebelere yönelik bir küçümseme tavrını doğurarak, sınıfsal bir fark yarattığından ve merkezin soylular zümresinden kalan bazı taşralı ailelere kuşkuyla yaklaştığından bahsetmektedir. Osmanlı imparatorluğunun karmaşık bir toplumsal yapıya sahip olması, merkezin çevreye yönelik siyasal tutumunu belirleyen en temel faktördür. Gevşek bağların işe yaradığı düşünüldüğünde merkez, çevreye yönelik bir bütünleşmeye girişmemiştir. Bu durum siyasanın otorite açısından farklı bir haline işaret eder; otoritenin unutulması, uzakta gidilmeyen ve görülmeyen ancak varlığından bahsedilen köy meselesidir.

Otorite merkezi değer sistemini topluma empoze edebilmek için temsil ettiği düzeni, geniş bir alanı kapsayacak şekilde yayma amacı ve toplumsal rıza ile itaat beklentisi içerisindedir. Ancak Shils'e (2002: 91) göre otoritenin eğilimine karşı "gelenek" bir engel teşkil etmektedir. Osmanlı'da çevrenin, merkeze yabancılaşması devlet otoritesine karşı girişilen ayaklanmalar sonucunda teşhis edilmiştir. Mardin'in örneklendirdiği Patrona Halil İsyanı, geleneksel yozlaşmaya karşı girişilen kentsel bir isyan niteliğindedir ki, bu durum Osmanlı'da çevrenin hareket noktasının gelenek olduğunu ortaya koymaktadır. Otoriteyi temsil eden kesim ve toplum yapısındaki farklılaşma bu noktada belirlemektedir. Shils (2002: 91) için gelenek; toplumun kültürel normları doğrultusunda siyasal hareketini faaliyete geçiren bir unsur olarak yer almaktadır. Kültürel normların ifadesi ya da toplumsal yapıyı betimleyici olarak gelenek yerine Shils konsensüsü açıklamaktadır. Modern toplumun sahip olduğu bir karakter özelliğidir. Otoritenin hareket kabiliyetinin gelenek tarafından sınırlandırılması yönünde ileri sürdüğü görüşünü; Shils, otoritenin kendi içerisinde dahi tam bir konsensüs sağlanamayacağı görüşü ile desteklemektedir. Konsensüs içinde yer alanlar bile, bu konsensüs içinde farklı heyecan, gönülden bağlılık ve sadakat düzeylerinde yer alırlar (Shils, 2002: 93).

DP, çevrenin kimliğini oluşturacak çevre unsurlarının temsil rolünü üstlenerek çevrenin toplumsal siyasalın içerisinde yer edinmesi amacını resmileştirmiştir. Buna

karşı DP'nin kullandığı simgesel ve kültürel aksesuarlarına tepki gösteren CHP bürokratik merkeze otururken; DP demokrat çevreye konumlandırılmıştır. Çevre; resmîlik karşıtı kültürün merkezi olarak çevredir (Mardin, 2010: 70-76). Toplum merkezindeki, bu merkez içerisinde aşkın değerler ile perçinlenen bir otoriteye sahip olunur, çevreye doğru gidildiğinde merkezi değer sistemi ile temas zayıflar, böylelikle otoritenin tesiri çevreye doğru azalma gösterir. Böylece merkezden uzakta kalan kitleler kendi değerleri etrafında konumlanarak merkezle kısmi ilişki içinde olup reddi de barındırabilirler.

Otoritenin kullanılmasında yer almayan ve ikincil vasıflar bakımından otorite kullanıcılarından farklılık arz eden kesimin merkezi değer sisteminde etkilenmesi genellikle fazla düzenlilik arz etmez (Shils, 2002: 94). Otoritenin, merkezi değer sistemini kuşatıcı ve kapsayıcı hal getirmesi durumunda merkez ve çevre arasında gerilim ortaya çıkar. Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecinin belirleyici unsuru, merkezin merkezileşme ve laikleşme politikalarına karşı; eşrafın ve din adamlarının oluşturduğu çevrenin İslami muhalefette birleşmesidir. Çevrenin kültürel yerellik ve denetim savunusu, toplumsal kopukluğun ve çevrenin ideolojik konumlandırmasının gerekçesidir. Modernleşme sürecinde okuldaki toplumsallaşmanın, ailedeki toplumsallaşmadan daha etkili olması sebebiyle çevrenin eğitim kurumlarından yana tercihi, dini eğitim kurumları olmuştur (Mardin, 2010: 52-56).

Shils çalışması boyunca çevreyi betimleyici olarak, merkeze ait unsurların dışında kalan bir karakter ortaya koymaktadır. Merkez, toplum için hayati bir alan olarak belirirken; çevre bu hayati alanın dışını ve dışlanmışlığı tasvir etmektedir (Shils, 2002: 94-96). Merkezi yönetici sınıfın meydana getirdiği otorite, eşit bir dağılım göstermemesine karşı; yönetici sınıfı, aşkın bir düzene duyduğu ortak duyguları sebebiyle, bütünlüğe ve uyuma sahiptir. İmparatorluk döneminde ve Cumhuriyet döneminde seyreden modernleşme sürecinin toplumsal siyasa etkisini, Mardin (2010: 49), ulusal topraklardaki bu birbirinden ayrı öğelerin siyasal sisteme anlamlı bir katılımda bulunacak duruma getirilmesinin, bir zorunluluk haline gelmesi olarak vurgular. Siyasal sisteme katılım; siyasal iktidarın egemenlik söylemine eşlik edebilecek üyeler yaratmak olarak ifade edilebilir. Çevre ortak bir amacı içermediğinden dolayı parçalı ve kusurlu bir bütündür; bütünlüğü ise merkezi alanın dışında bırakılmış olmasıdır.

1.2. Merkez-Çevre Kuramının Sürekliliğini Sağlayan Unsurlar

Devlet toplum ilişkisi kendine özgü bir doğaya sahiptir; ölçülülük arzeden bir çatışma, uzlaşma, bağıllık ve bağımlılık doğurmaktadır. Devlet ve toplum arasındaki ilişki Türk siyasi kültüründe baba-oğul, ilişkisi gibi adlandırılmalarla açıklanmaktadır. Çatışmadan uzlaşmaya ve hatta aile bağlarına uzanan hal değişimi ortak bir kültürün, siyasal ve sosyal bir düzenin içerisindeki toplumların ve aynı siyasal düzlemde farklı siyasal görüşlerin varlığını göstermektedir. Bu bağlamda devlet ve toplum ilişkisindeki çatışma siyasal hayatın işleyişini belirleyen önemli bir niteliğe bürünmektedir; karar alma ve kararın gerçekleştirilmesi konusunda ortaya çıkan farklı görüşlerin mücadelesi bu çatışmaların kaynağıdır (Önderman, 2007: 113-115).

Çalışmamızın ana fikri, merkez çevre modelinde bir dönüşümün yaşandığı, süreç içerisinde merkez ve çevre bileşenlerinin birbirlerini üretebildikleri ve bu sayede çevrenin, merkez tarafından idealize edildiği oranda ivme kazanarak merkez üzerine hak iddiasında bulunduğuudur. Bu bağlamda toplumsal ve siyasal kültürün bir tezahürü kabul edilen devlet geleneği, elitizm ve sivil toplumun, merkez-çevre kuramının sürekliliğini sağlayan unsurlar olarak ele alınması kendi dünyasına hapsedilen bir siyasanın akışını rahatlatmaya yardımcı olacaktır. Ancak günümüzde, çevre olarak atfedilen toplumsal sınıfın, modelin dışına çıkararak; taşradan, kente ve kapitalist sermaye sürecine eklememesi, modelin merkez ve çevre unsurlarını analiz ederken, bir zaman sınırlamasını imkânsız hale getirmektedir.

1.2.1. Merkez-Çevre Kuramında Devlet Geleneği

Türk toplumunda devlet, toplumu bir arada tuttuğu, toplumsal düzeni sağladığı ve Türklerin cihan davasını yaydığı için, tüm nicel ve nitel değerlerinden arındırılmış bir şekilde mutlak ve kutsal olan “olmazsa olmaz” bir güç niteliğindedir (Çetin, 2012: 130). Türk toplumsal kültüründe devletin en önemli yanı ve gücünün tahribatını arttıran sırrı, kendisine yabancılaştırılmış bir toplum kitlesinin varlığıdır (Berkes, 2010: 25). Cumhuriyet döneminde de siyasal otoriteyi meşrulaştırma biçiminin, toplumun düzenleyici otoriteye karşı yabancılaşmasına sebebiyet verdiği söylenebilir. Ancak toplumun yabancılaşmasına karşın; düzene duyulan bağıllık ve otoriteye hissedilen bağımlılık, devlet geleneğinin derinlere ulaştığının belirtisidir (Küçükömer, 1969: 85). Divitçioğlu (1971: 73) Osmanlı toplumunun, toprağın tasarrufuna dayanan bireysel özgürlük ve devlet ile ilişkisine dayanan sınıfsal sömürü durumunu bir

karakter özelliği olarak vurgulamaktadır. Osmanlı imparatorluğunda yabancılaşma bu noktada görünür ve bireysel hafızayı silen devlet meşrudur. Bu bağlamda muteber bir varlık olarak atfedilen devlet, aklın ve iradenin ulaşamayacağı; hikmetinden sual edilemeyeceği; hak sahibi ve egemenliğindeki tüm insanların, maruz kalan nesnelere halinde yaşadığı bir bünye tasviri ile tahayyül edilebilir.

Devlet geleneğinin hatlarını yüzeye çıkarmak; muhakkak sosyolojik tahlilin yanı sıra düşünce dünyasına değinmeyi gerekli kılmaktadır. Osmanlı imparatorluğunda, İslam hukukunu mecelle eseri ile biçimlendiren Ahmed Cevdet Paşa 19.yüzyıl'da Osmanlı'da devlete yönelik düşüncesini; gelişme, olgunlaşma ve çökme dönemlerini yaşayan ve canlı bir beden gibi durmadan hal değiştiren insanların tabiatı ile temas ettikleri bir vakıa olarak resmetmektedir (ubuku, 1986: 25). Devletin varlığında eritilen siyasi kültürün, toplumsal kültüre bir etkisi olarak, Osmanlı imparatorluğundan; cumhuriyete varlık sebebi halini aldığından söz edilebilir (Pustu, 2007: 198-201). Bu sebepten dolayı toplumsal kültürde, devlete iştirak etmek; terbiyeye, müşterek olmak ise taziyeye yol açmaktadır.

19. Yüzyılın sonlarına doğru şekillenen Yeni Osmanlılar hareketinin, devlet düşüncesinin modern Türkiye'de şekillenmesinde mühim etkiye sahip olduğu kabul görmektedir. Mardin'e (2005: 86) göre bu hareketin temsilcileri Osmanlı imparatorluğunda tebaayı öne çıkaran bir özgürlükten ziyade, devleti kurtarma gayesiyle ilerlemektedirler. Modernleştirici elitlerin değerlendirilmesinde ise öne çıkan; Türk düzenleyici otoritesinin Osmanlı'dan farklı egemenlik ayağı, modern bir otorite olduğunun temel dayanakları olan yasallık ve rasyonelliktir. Siyasal otoriteye rasyonel bir içerik ve yasal bir boyut kazandırmak için siyasi hayatta otoriter yöntemlere başvurulması bu açıdan anlamlıdır. Osmanlı imparatorluğundan, modernleştirici elitlere uzanan ortak belirgin özellik ise yönetilenlerin rızasına karşı otoritenin tutumu; yönetme erki icra edilirken dayanak teşkil edecek meşruiyet unsurlarının oluşturulmamış olmasıdır. Otoritenin, yönetilenlerin rızasını en başından edindiği ve rıza göstermenin bir varoluş meselesi halini aldığı düşünce, devlet geleneğinin toplumsal kültüre hâkimiyetini göstermektedir (Nişancı, 2002: 127).

Divitçioğlu'na (1971: 94) göre Osmanlı toplumu sınıflı bir toplumdur; sultan, asker ve ulema seçkinleri oluştururken; reaya tabi sınıftır. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarından itibaren devleti temsil eden hâkim sınıf, toplumsal görevlerini ifa etmekle yükümlü olduklarının bilinci ile harekete etmektedir. Bu bağlamda toplumun tabi

unsuru olarak atfedilen tebaanın, aidiyet hissiyatını perçinleyen; takdir edilme duygusu ile iştirak edeceği otoriteye yaraşır terbiyeyi edindiği söylenebilir. Modernleşme çabaları sonucunda Osmanlı devlet yapısında giderek kökleşen ve bürokrasinin üst kademelerini işgal eden bir sınıfın varlığından; Tanzimat bürokrasisinden söz edilmektedir. Kompleks bir siyasi rejim ve buna uygun bir ideolojik çerçeve sayesinde, meşruiyetini kendi sistemleştiren otorite seçkinleri siyasi kültürde yer edinecektir (Gencer, 2004: 70).

Devlet yönetiminin padişahın kişiliğinden arındırılması ve akli ve yasallığı kıstas olarak belirleyecek yeni bürokrasi mekanizmasının işleyişini mümkün kılan seçkin sınıf, geleneksel eğitimin aksine modern batı eğitimi ile tanışmıştır (Heper, 1974: 61-64). Tanzimat ile birlikte siyasette hâkim sınıf olarak kökleşen bürokratlar ve bürokrat kökenli devlet adamları, temsili yönetim görüntüsü altında Osmanlı halklarının devlet yönetimiyle irtibatını ve devlet düzeninin devamını sağlamayı temel amaç edinmişlerdir. Merkeziyetçi, seçkinci ve otoriter eğilimler (Eryılmaz, 2004: 136) devlet bürokrasisinde bilişsel kabiliyetler olarak kazanılmıştır.

1.2.2. Merkez-Çevre Kuramında Elitizm

Tarihsel olguların işaret ettiği ölçüde gidildiğinde, toplumsal kültür ve siyasi kültür arasında göz ardı edilemez bir bağ söz konusudur. Uç ve gaza geleneği (Karpaz, 2002: 18), Osmanlı devletinin kuruluş amaçlarının en önemlisi olup geleneği seyreden imparatorluk sürecinde fetih politikasını, temel askeri yapısını, çok çeşitli dinsel, kültürel ve etnik unsurlarını bağrında toplamayı başaran bir imparatorluk örüntüsü içerisinde, askeri sınıfın egemenliğini derinden etkilemiştir (İnalçık, 2004: 47). Bu nedendir ki; bürokratik ve askeri seçkinciliğin toplumsal ve siyasi kültürde karşılığını bulmak mümkündür.

Kökleri Tanzimat'a kadar uzanan sivil bürokratik yönetim geleneği, cumhuriyetin ilk yıllarından Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar uzanan zaman diliminde radikal ve yoğun yönetimini hissettirmiştir (Heper, 1974: 89). Cumhuriyetin kurucu kadrosu, Osmanlı devletinden sadece güçlü bürokratik yapı ve gelenek değil, aynı zamanda bu yapıyı, kendi olanaklarını geliştirmek için çalışan ve iktidar aracı olarak kullanan bir anlayışı da devralmıştır (Eryılmaz, 2004: 137).

Önderman'ın (2007: 155), "Türkiye'de toplumsal yapı giderek modernleşse de, kültür kendi rotasını izleyebilir ve aynı ölçüde modernleşmeyebilir" ifadesi; batı

eğitiminden geçen seçkinler tarafından gerçekleştirilen modernleşme politikalarının geleneksellik ile çatıştığını ancak neden toplumun değil de; kültürel normların reaksiyon gösterdiğini belli oranda açıklamayı gerektirmektedir.

Cumhuriyet'in ilanı ile rayına oturtulan devlet yapısının temel misyonu, idealize edilebildiği ölçüde toplum ve kültür yaratmaktır (Durgun, 2005: 156). Merkezîyetçilik ve egemen devlet (Bektaş, 1993: 23) anlayışından arındırıldığında toplumsal kültürün tüm kodları ulusal homojenliği sağlayacak harcı oluşturmak üzere dizayn edilmiştir. Merkez tarafından mevcut etnik ve kültürel farklılığın yok sayılması, merkezi değerleri çevrenin zihninden unutturacağından (İnsel, 2003: 290) ne hazmedilebilecek ne de istifra edilebilecek bir mesele; gayri meşru ilan etmek, tercih edilen çözüm olmuştur. Mevcudiyetini tarihselliğine borçlu ve sağlam bir etki gücü olan toplumsal kültürün takipçisi çevrenin yaşam alanını geleneksellikte bulacağı düşüncesi ise karşı mevzi niteliği edinmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca karşı cephe saflarında mevzi olarak tarihsel çatışmanın dinamiği açığa çıkmıştır (Durgun, 2005: 159-163). Fakat devlet mekanizmasında tahribata yol açacak her türlü karşı karşıya gelme durumunda da tarafların uzlaştıkları görülmüştür. Merkezi elitlerin cumhuriyetçi ve laik yönetim düşünceleri, İslami bileşenler tarafından gelenekselliğin ardında (Mardin, 1991: 32) toplumsal muhalefet oluştursa da; siyasi kültürde iktidar ve muhalefet dengelerinin belirleyicisi olmadığı ifade edilebilir. Keyman'a (2005: 59) göre İslami kimlik cumhuriyet ideolojisinden, kanunlarından ve tüzel kişiliğinden etkilenmiş, kendisini bu temelde değiştirme sürecine girmiştir. Bu sebeptendir ki; toplumsal bir muhalefetin oluşması, yine merkezi unsurları içeren ve devri sabık yaratılmayacağına güvencesini temin eden DP'nin etrafında gerçekleşmiştir (Mardin, 2005: 179).

1.2.3. Merkez-Çevre Kuramında Sivil Toplum

Toplumsal kültürün çeşitliliği modern Türkiye'nin vicdani ağırlığını arttırmış bir olgudur. Kemalist kadronun, toplumu ideale yöneltmesi konusunda tarihsel yanılığa kapılmadan değerlendirilebilmesi için dönemin şartlarını peşinen kabul etmek gerekmektedir. Devlet yöneticilerinin reform çabaları doğrultusunda nihai amacı devleti, kurtarmak ve bekasını sağlamak olmuştur. Devletin bekası söylemi devlet ve toplum ilişkisinde seçkinlerin otoriter tutumunu da belirlemiştir. Modern siyasal alan ve toplumun dönüştürülmesi süreçleri, asıl olarak ulus devletin kurulması sürecinin gereklilikleri kabulü ile doğmuştur. Modern siyasal alanın demokrasi, kamusal alan ve

sivil toplumla ilgili olan boyutları; birlik, bütünlük, düzen ve otorite fikrini vurgulayan ulus devlet ve devlet aklı tarafından zayıflatılmıştır (Özkazanç, 2012: 74). Bu bağlamda çok partili hayata geçiş dönemine kadar Türkiye’de toplumsal refleksin ideolojik kurgular ve bilişsel duygular ile harekete geçmesini engelleyecek tüm çakıl taşlarının, toplumsal kültürün bir unsuru olarak yerleştirildiğini söylemek, desteklenebilir mahiyettedir.

Ulus devletin batı toplumlarının baş aktörü olarak, sosyal niteliklerinden arınmış soyut vatandaşına karşın Türkiye’de meydana getirdiği aktör, bölünme korkusunu kolektivizmin siyasal yollarla desteklenmesi sonucu etrafına yayan bireydir (Önderman, 2007: 155). Bölünme korkusunu içselleştirmekle, korku yaymayı güdüsel bir davranış haline getiren birey, toplumsal etkileşimi sırasında diğer üyeler üzerinde patolojik izlerini bırakır, böylelikle sivil toplumun temel niteliği; sorunları adaletle çözmek ve dile getirmek, düşünceyi ifade etmek ve özgürlükten korkmamak, nevrotik yapı içerisinde yozlaşır (Çetin, 2007: 170). Nihayetinde tarihsel ve sosyo-kültürel nedenlerle, kendi içine kapanma refleksini edinen birey, toplumun dışında oluşan bir aklın ve iradenin meşruiyetine razı gelir (İnsel, 2003: 295).

1.3. Siyasal İktidar ve Muhalefet Bağlamında Siyasi Kültürde Merkez-Çevre Kuramı

Merkez ve çevre bağlamında Türk siyasi kültüründe iktidar ve muhalefet ilişkisinin seyri karşılıklı semboller ve ritüeller ihracatına dayandırılabilir. İktidar ve muhalefet arasındaki bağımlılığın seyri, ideolojik kutuplaşmanın ekseriyetinde tavrı almak gayesinden ziyade; otoritenin paylaşılamaz derecede önemli olmasından dolayı gelişim göstermektedir (Önderman, 2007: 210). Siyasal iktidar, muhalefete yok olma korkusunu ihraç ederken; muhalefet, siyasal iktidara mevcudiyetinin belirsizliğini sembolize eder. DP’nin siyasi hayatta boy göstermesiyle birlikte yükselen bir ilgi odağı haline gelmesi, iktidarının tehlikeye düşeceği endişesi ile CHP’nin birçok önemli adım atmasına vesile olmuştur (Bulut, 2009: 75). Nihayetinde siyasal iktidarın ve muhalefetin varoluşlarını birbirleriyle tamamlıyor olması; siyasi kültürün harekete geçirdiği bir refleks olarak okunabilir.

Merkez ve çevre arasındaki iktidar ilişkilerinin toplumsal kültürde temellendirilmesi, önemli ölçüde siyasi kültürde yer edinen siyasal iktidar ve muhalefet ilişkisi ile tamamlanabilir. Çevrenin, merkeze tabi ve maruz karakteri

bağlamında siyasal iktidar ve muhalefet ilişkisinin siyasal kültürde analizi, toplum mühendisliği kavramını ele almayı gerektirmektedir. Kavramsal açıdan incelendiğinde kavramın çekirdeğinde kültürel ve siyasal değişimlerin öncülleri bulunmaktadır. Ancak kavrama yüklenen anlamlar ise siyasal kültürün farklı unsurları göz önünde bulundurulduğunda kavramın taşıyabileceğinden daha fazladır (Göle, 1986: 77-78). Bir değişimin kültürel ve siyasal boyutunun belirleyicisi olarak atfedilen toplum mühendisliğine karşı biçimlendirici olan esas faktörler göz ardı edilmektedir. Türk siyasasında çevrenin muhalefet perspektifini ve taleplerini meydana getiren yapılar, inançlar ve moral değerler önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda cumhuriyet tarihi boyunca devlet ve toplum ilişkisinde, devlet politikaları, toplum mühendisliği üzerinden eleştirilerin merkezine oturtulurken; toplumsal kültürü biçimlendiren, din, eğitim ve hukuk ne derece dikkate değer eleştiriye tutulmakta olduğunu düşündürmektedir. Özellikle dini inancın düzenleyiciliği, toplumsal normları yaratıcılığı (Önderman, 2007: 214) ve bu bağlamda fiziki yaptırımı olmaksızın kendi muhalefetini doğurabileceği paradoks halini almaktadır. Yani çevrenin İslami geleneğin taşıyıcısı olarak beliren karakteristik özelliği, merkeze karşı muhalefet kimliğini edinmesi için bir argüman olarak ayrı değer kazanmaktadır.

Bulut'un (2009: 78) belirttiği üzere 1957 seçimlerinde DP'nin en çok eleştirilen yanı, muhalefete yönelik sert tutumlarıdır. Muhtelif tahlil sonuçları dikkate alındığında, merkez ve çevre ilişkisinde siyasal iktidar ve muhalefet olgusunun en temel noktası; otoritenin, üzerine inşa edileceği meşruiyet algısını kanalize edecek unsurların belirlenmesidir. Türk siyasal kültüründe, merkez ve çevreye özgü motifler öne çıkarıldığında kaosa karşı; düzen, birlik ve beraberlik, toplumsal meşruiyetin yüz hatlarını resmeder (Çetin, 2007: 158). Toplumsal kaosun dört duvar çizimini ifade eden Cangızbay'a (2000: 37-38) göre insanın kendisinin de tabi olduğu toplumsal düzen üzerinde hiç bir belirleyiciliğe, hak ve güce sahip olmaması durumunda ortaya çıkan kaos izleniminin varlık kazanması için esas önemli olan, düzenliliği belirleyecek güce sahip, topluma hükmedenlerin egemenliklerini dayandırabilecekleri hiçbir meşruluk temeline sahip olmamaları durumudur. Siyasal iktidarın meşruiyet krizinin yanı sıra toplumsal perspektiften bakıldığında erken cumhuriyet döneminde ve günümüz Türkiye'de merkez ve çevre modelinin sosyo-kültürel kopukluk noktasında hala geçerli olduğu düşüncesi geçerliliğini korumaktadır. Bu bağlamda

ortak meşruiyet algılarının yoksunluğu, tarihselliği itibariyle arzulanan rollerin doyum oranına ulaşamamasına dayanmaktadır.

Yenidünya düzeninde sosyal adalet ve siyasal istikrar gibi en temel tavır birlikteliğinin, ideolojik kutuplaşmalar ekseninde gerçekleştirilememiş olmasının temelinde yatan; meşruiyet algılarının hala geniş ölçüde ortaklığa erişememiş olması (Dursun, 2005: 375), belirtildiği üzere sosyo-kültürel kopukluğu desteklemektedir. Bu nedenle toplum, istikrarlı bir yönetim sağlayabilecek, cumhuriyet ve demokrasi aksını uyum içerisinde götürebilecek siyasal iktidarı üretememiştir.

Cumhuriyet ve demokrasinin uyum gereksinimini bir sonuç olarak kabul edebiliriz; modernleşme olgusunun tarihsel bir zorunluluk (Çaylak, 1998: 167) halini kazandığı Osmanlı'dan günümüze cumhuriyet rejiminin devlet mekanizmasının yeni kalbi olarak lütfedilmesi ve demokrasinin başından beri şahsi hürriyetleri ve siyasal katılımı barındıracak biçimde süregelmesi, toplumsal rızada yer edindiğinin göstergesidir. Ancak dönemsel olarak cumhuriyet ve demokrasi arasındaki gerilimin reddedildiği anlamında bir uyum ve rıza söz konusu değildir. Bu bağlamda geniş bir zaman diliminde farklı hallerde tezahür eden; Laiklik ve İslam, Cumhuriyet ve Saltanat/Demokrasi, Merkezîyetçilik ve Adem-i Merkezîyetçilik ve Güvenlik ve Özgürlük çatışmasında yitirilen tüm düşüncelerin, modernleşme ve muhafazakarlık ilişkisinde yeniden türetilmesi merkez ve çevre modeli sayesinde mümkün kılınabilecektir.

1.4. Merkez-Çevre Kuramında Siyasal Hayatın Fikirsal ve Tarihsel Aktörleri

Yeni Osmanlılar hareketi, fikir muhalefeti olarak okunabilecek ve modernleşme sürecinin kırılma noktasını simgeleyecek bir oluşum olarak kabul görmektedir (Mardin, 2005: 86). Geleneksellik ile modernizm arasındaki sınırların ne derece belirginleştirileceği ve İslami motiflerin, modernleşme ile birlikte nasıl bir nüans yakalayacağı tartışmaları dönemin yenilikçilerinin çıkış noktasıdır (Kadıoğlu, 2005: 810). Yeni Osmanlıların temsilcileri özellikle edebiyat alanında bu sorunsaldan hareket etmişlerdir. İslami temele dayanan bir modernleşme yerine modernleşmenin batı medeniyeti ekseriyetine resmedilmesinden bahsedilse de; Mardin'e (2005: 88) göre, İslami felsefe ve ahlaki değerler yoluyla Yeni Osmanlılar, modernleşmenin kültürel boşluğunu doldurma fikrini savunmuşlardır. Nihayetine bakıldığında ise

modernleşmenin, batı medeniyetinin belirleyiciliği doğrultusunda ilerlemesi, yitirilen bir fikre daha ışık tutmaktadır. Modernleşmenin, Osmanlı toplumunda geç tanıılan bir tarihsel olgu olması bu kültür durumuna verilecek bir cevap karşılığındadır; kültür kurumlarının ve edebiyat biçimlerinin kültürel unsurları barındırmamasından dolayı, Batı'ya rağmen Batılı olma çabaları nüksetmiştir (Köseoğlu, 2009: 506-507).

Osmanlı imparatorluğunda siyasal hayatı etkilemesi yönünde; hürriyet, demokrasi ve özgürlük fikirlerinin Yeni Osmanlılar ile duyulur hale gelmesi bir yana; dinin belirleyici niteliğinin ideolojik bir inanç sistemine bürünmesi gibi durumlar, incelemeye değer öneme yükselmektedir. Batılılaşmanın siyasallaşması, içeriğindeki davranış ve düşünce kalıplarının toplumsallaşması ve bu bağlamda etkilediği kurumların dönüşmesidir. Modernleşme sürecinin batı medeniyetine has unsurlarının dini ve kültürel olarak dizayn edilmesi; pozitivist/rasyonalist anlayışın kültürcü bir anlayışla harmanlanarak toplumsallaştırılmasıdır (Kahraman, 2009: 131-133). Pozitivist/rasyonalist yaklaşımın cumhuriyet döneminde kurucu kadronun sosyo-kültürel ve siyasal alandaki kalemi işlevini görmesi, merkez ve çevre modelinde Yeni Osmanlıların rolünü aydınlatmaktadır.

Yeni Osmanlıların başlattığı yeniliklerin siyasal sistem açısından en önemli üç kazanımını ise Çaha (2005: 364) padişahın yetkilerinin hukuki bir çerçeveye oturtularak sınırlandırılması, anayasal bir sistemin tesis edilmesi ve siyasal kararlara imza atacak bir meclisin oluşturulması olarak belirtmektedir. Ancak merkezîyetçilik anlayışı içerisinde iktisadi kalkınma planlarını, kültürel ve dinsel normlar içerisinde de demokrasi taleplerini dile getirmeleri; Yeni Osmanlılar hareketindeki bir bölünmüşlüğe işaret etmektedir (Ahmad, 2009: 39). Fikir ayrılığına rağmen Yeni Osmanlıların, Mardin'e (2005: 88) göre birlikteliğini sağlayan temel faktör "terakki" fikrinde buluşmalarıdır. Ve 19. ve 20. Yüz yıllara kadar devam eden kalkınma, ilerleme düşüncesindeki birliktelik anlayışları, Jön Türklerin İttihatçı kanadı ve cumhuriyet dönemindeki Kemalist kadrolarca birlikte farklı açılarda seyretmiştir (Ahmad, 2009: 39).

Yeni Osmanlıların edebi ürünleri ile zihinlerde yer edinen ve tarihsel zorunluluğun besleyiciliği sayesinde de gittikçe genişleyen fikirleri ve düşünceleri doğrultusunda bir sonraki kuşakları etkilemiş olması, Osmanlı ve Türk siyasal hayatında kaçınılmaz sonuçları beraberinde getirmiştir. Jön Türkler, istibdat dönemi olarak literatürde yer edinen Sultan Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı, Yeni Osmanlıların özellikle

hürriyet fikrinden etkilenerik ideolojik inançları perspektifinde hareket etmişlerdir (Mardin, 2005: 96-97). Modernleşmeye paralel olarak Osmanlı toplumundaki kimlik çözümleri, Jön Türkler açısından “Devlet-i Ebed Müddet” anlayışı üzerine inşa ederek yaşaya gelmiş bürokrasi ve tebaanın varoluş anlamını derin bir krize sokmuştur (Aksakal, 2010: 249).

Jön Türklerin sahip olduğu en önemli ayırıcı özellikleri, modernleşme sürecini Yeni Osmanlılarda olduğu gibi İslami değerlerle ele almak yerine, cumhuriyetin kurucu ideoloji olarak da kendini gösterecek olan Türk milliyetçiliğini siyasi hayata taşımalarıdır (Mardin 1994: 62). Jön Türklerin milliyetçiliğini oluşturan etmenler, teorik çerçeve içerisinde sınırlandırılacak ölçüde değildir, ancak cumhuriyet dönemindeki devlet kurma ve toplum inşası sürecinde kullanılan bir harç olarak da değerlendirilmemelidir. Osmanlılık kimliği, tarihsel geçmişi itibariyle imparatorluk toplumunu adlandırmak üzere atfedilen öge yerine; hanedan üyelerinin toplumsal farklılığını simgeleyen bir unsur niteliğini kazanmıştır. Tanzimat döneminde politik kimlik arayışı olarak ilk başvuru Osmanlılık, Jön Türklerin fikir ve düşüncelerinin sert tutumunun belirli ölçüde tetikleyicisi olmuştur (Öğün, 2009a: 345). Osmanlılık üzerine yanılığın kaldırılacak nokta, tek başına Jön Türk hareketine ivme kazandırmış olmamasıdır. İdeolojik açıdan Tanzimat dönemi bir diğer hususta dinin yerini, milliyetçi argümanlara bırakması sürecinin çalkantısını da içermektedir (Mardin, 1991: 20). Harekete ivme kazandıran ve sinir uçlarını yüzeye çıkaran, Jön Türklerin Abdülhamit’in İslamcılık lehine yürüttüğü birlik hareketine şiddetle karşı çıkmalarıdır. (Aydın, 2009: 123-124). Bu bağlamda sınıfsal zemin arayışı, Jön Türk hareketinin sınıfsal temeli ve bu temelin belirlediği siyasal sistem Osmanlı Devleti’nin son döneminde dini eğitim yerine Batı medeniyetini tanıştıran eğitimden geçen bürokratik kadrolara, geç kalmış burjuva devrimini gerçekleştirme gibi bir misyon yüklemiştir (Timur, 2010: 55). Cemiyet örgütlenmelerinin belirgin geçişlere sahip olmaması durumu, ortak zaman dilimlerinde, fakat farklı düşünce kesitlerinde incelemeyi gerektirmektedir. 1876 Anayasası’nın tekrar kabul ettirilmesi Jön Türklerin temel yaklaşımlarının en önemli göstergesidir. Tarihsel örnekten yola çıkıldığı takdirde, bir sonraki kuşağı İttihatçı kanadın aksine, Jön Türklerin toplumsal bir değışiklik amacını taşımadıklarını söylemek mümkündür (Ahmad, 2010: 33).

Jön Türk hareketinin oldukça geniş kitleye sahip olması ve ortak düşüncelerde birleşmenin zor hale gelmesi, örgüt içerisinde fikir ayrılıklarına yol açmıştır. Bu

ayrılıkların ilki, İttihat ve Terakki Partisi'nin organik bağımlı oluşturan; Ahmet Rıza'nın öncülüğünde Terakki ve İttihat Cemiyeti adını taşıyan birlikteliğin savunduğu merkeziyetçi oluşuma karşı; ikincisi Teşebbüs-i Şahsi adında birleşen, devletin merkeziyetçilik ile değil adem-i merkeziyetçilik esasına göre yönetilmesi savını ileri süren, Prens Sabahattin'in başını çektiği oluşumdur (Aydın, 2009: 122). Merkez ve çevre modelinde Yeni Osmanlılar, büyük oranla merkezin meydana gelişine dair izleri bırakırken; Jön Türklerin siyasi hayatta bıraktıkları izler takip edildiğinde merkez ve çevre ayrımında muhalif karakterin dayanağına ulaşılabilir. Diğer önemli sayılabilecek yaklaşım, erken dönem siyasi iktidar ve muhalefet gerilimlerinin siyasi hayatta yaratıkları olumsuzluklardan dolayı, devlet ve toplum ilişkisindeki tezahürünü açıklayacak tarihselliğe sahip olmasıdır. Siyasi hayattaki ortaklığın, düşünce ayrılığında son bulması ise devlet mekanizmasının doğal refleks kazanmasındaki ana sebebini teşkil etmesi açısından önemlidir. Cumhuriyet döneminde çevreyi temsil eden muhalefet partilerinin kendi kendilerini feshetmeleri, sosyal mirasa dayanmamalarının da sonucu olarak güvensizlik ortamının toplumsal alanlara yayılması; merkezin devlet siyasetinde ulusun ve yurttaşlığın kültürel aşaması üzerinden kim yönetiyorsa, onun ulusunu (cujus regio ejus natio) yaratmasını sağlamıştır (Schmitt, 2012: 117).

Türk siyasi hayatında devlet ve toplum içerisinde iki ayrı çelişkinin olamayacağı ön sözleşmesi İttihat ve Terakki Parti'si ile hayata geçmiştir. Siyaseti biçimlendirme ve siyaseti yönlendirme eğilimlerinden dolayı İttihat ve Terakki'nin hâkim olduğu dönem içerisinde ne muhalefet ne de kitlelilik söz konusu olabilmıştır. Jön Türk hareketinden farklı olarak, İttihat ve Terakki ideolojik kurgusunu, ulusçuluğun temellerini atarak başlatmıştır (Kahraman, 2010b: 188). Padişahın geleneksel otoritesinin tamamıyla yıkılışının ve ikinci meşrutiyetin ilan edilmesinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti sayesinde olduğu yönündeki yaygın kanaat sayesinde örgütün itibarı artmış ve iktidarı güç kazanmıştır (Ahmad, 201: 32). Böylelikle otoriter tutumunu belirleyecek unsurları içermek adına İttihat ve Terakki, örgütsel yapısını oluşturan subaylar ve aydınlar eliyle, siyaset mekanizmasının işleyişini anlamlandıracak terminolojiyi "idam" olarak seçebilmiştir (Kahraman, 2010b: 126).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir önceki kuşakları Genç Osmanlılar ve Jön Türkler arasındaki fikri mirasın, İttihat ve Terakki'nin siyasi hayata derin nüfuz edişi ile çok daha farklı dönüşümlere uğradığını söylemek mümkündür. Genç Osmanlılar

ve Jön Türkler açısından kıyaslandığında İttihat ve Terakki devlet idaresinde üst komuta merkezlerinin yönetimini ele geçirmek iddiasındadır (Akşin, 2011: 57). 1913 Kongresi'nde kendisini siyasi parti ilan ederek iktidarı ele geçirerek, esnaf, amele, spor, gençlik, kadın ve kültür dernekleri, paramiliter kuruluşları aracılığı ile oldukça yaygın ve kitlesel bağları olan örgüt haline gelmiştir (Akal, 2012: 39-40).

1.5. Merkez-Çevre Kuramında Modernleşme ve Muhafazakârlık

Osmanlı imparatorluğunda bireysel yabancılaşmanın, toplumsal hafızadan; toplumsal yabancılaşmanın da bireysel hafızadan silinmesinin imkânı; düzene duyulan bağlılık ve otoriteye hissedilen bağımlılık sayesinde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde girişilen modernleşme hareketinin kökeninin ve ara sürecinin olabildiğince merkez ve çevre bağlamında karakterize edilişi göstermektedir ki; yeni modernleşme öncüllerinin zemini, yabancılaşmadan dolayı rahatlıkla değiştirilebilmiştir. Bu bağlamda modernleşmenin inşasına karşı toplumsal reaksiyonun süreklilik kazanması, muhafazakâr tutumun doğuşunu teşkil etmektedir. Cumhuriyet ve demokrasi, laiklik ve İslam, merkezîyetçilik ve adem-i merkezîyetçilik, tartışmaları ile siyasal değişimin ve gelişimin cumhuriyet döneminde belirlediği seyir; siyasal, toplumsal ve ekonomik yapının “batılılaştırılması” olarak çizilmiştir (Bostancı, 2008: 76). Batılılaştırma projesine karşı gelenekselliğin, muhafazakâr tutum ile iç içe geçmesi bu noktada güvenlik ve özgürlük arasında devlet ve toplum ilişkisinin yeni belirleyicisi olmuştur.

Modernleşmekteki toplum, modernleşmiş toplumun düşüncelerini, modellerini, yöntemlerini ve kurumlarını ithal ederek, modernleşme sürecine dâhil olur. Devlet eliyle gerçekleştiği takdirde, toplumsal sınıfların ve farklılıkların çıkması engellenir. Ancak modernleşmenin toplumsal ayağı için ise gerekli sınıflara duyulan ihtiyaç devletin kendi sınıfını yaratmasıyla sağlanır. Toplumsal unsurların ortaya çıkardığı ve Batı'da gelişimin dinamiğini teşkil eden sınıfsal farklılıklar yerine, Türkiye'de devletin dokunuşu; devletin modernleştirici ideolojisine bağlı olan ve olmayan veya meşruiyet alanı bulan ve bulamayan sınıfsal farklılıkları, doğurmuştur (Çetin, 2003: 107-108).

Türkiye'de modernleşmenin ölçütü, batılılaşmanın ne derece topluma nüfuz edebildiği ve toplumsal sınıfların ne derece batılılaştığı olmuştur (Deren, 2009: 382). Ulus devletin yeni aktörü seçilmiş iktidar, meşruiyetini toplumsallığa dayandırmakla

birlikte modernite projesini utangaç temaslarla değil; radikal dokunuşlar ile sürdürmüştür. Türkiye’de modernleşmenin radikalleşmesi, toplumsal reaksiyonların belirmesinde muhakkak etkili olmuştur. Ancak Türkiye’de günümüz siyasetine kadar uzanan noktada meşruiyet krizlerinin ana sebebi olarak sayılabilecek faktör; modernleşme sürecinde yeniden biçimlenen siyasal iktidarın meşruiyetini geleneksel ve toplumsal mirasa dayandırarak kendini yeniden üretebilmesi sorunudur (Tekeli, 2009: 25-26). Türkiye’de devlet ve toplum ilişkisinde siyasal iktidarın uzun vadeli probleminin ideolojik olduğu düşünüldüğünde, tercihlerinin çeşitliliği arasında beliren, otoriter tutumunun tabiatın gereksinimi olarak topluma aksettirilmesidir. Mutlak otorite tarafından yönetilmenin kaçınılmaz olduğu, düzensizliğin daha büyük felakete yol açabileceği ve alternatif hiçbir yönetim sisteminin olmaması korkularının aşılması (Rothbard, 2009: 41-43), ideoloji tartışmalarının belirleyici tarafını siyasal iktidar olarak öne çıkarmaktadır. Bu sayede meşruiyetin geleneksel ve toplumsal unsurlara dayandırılmaması sorunu belirli alanlar ile sınırlı kalmakla birlikte aşılmaktadır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin karşılıklı temasları irdelendiğinde yüzeye çıkacak görüntü netlik kazanacaktır. Bostancı’ya (2008: 64) göre iktidar elitlerinin muhalefete karşı tezleri rasyonel ve analitik olmaktan çok, “devlet ve millet bütünlüğünü sağlama” gibi soyut ve hissi bir alandan devşirilmiştir. Bu durum Türk siyasal kültüründe yerleşik bir olgu halini alarak siyasi hayatın kısır döngüsü içerisinde; muhalefetin bölücülüğü ve yahut parçalayıcılığının ne olduğu asla tarif edilmeksizin, devam etmiştir.

Modernizmi salt bir devlet sistemi olarak Cumhuriyete indirgemek toplumu ortak bir çıkar veya dava etrafında bütünleştirmek modernleşme sürecindeki Türkiye’de vuku bulmuştur. Birey, sınıf ve etnisite birlikteliğinin meydana getirdiği toplumsal vasıflar ikincil hale bürünmüştür. Cumhuriyete, bir milletin genel iradesinin ürünü görünümü kazandırılarak, kamusal topluluğun devleti, iktidarı ve lideri mitosu üzerinden siyasal iktidarın meşruiyeti sağlanmaya çalışılmıştır (Çetin, 2003: 255). Bu bağlamda modernleşme sürecinde Türkiye’de cumhuriyet ve demokrasi arasındaki gerilimin, özel alanı, kamusal alan içerisinde sınırlandırma çabası olarak okunması mümkündür. Cumhuriyetin lider kadrosunun dini temellere dayanmayan, milli bir kültür yaratma projesi karşısında beliren zıttı, kamusal alanı İslam’a dayanan kültürel bütünlük olmuştur. Bu nedenle kültürel alanda İslami tüm motifler silinmiştir. Kurucu kadro dini egemenliğin yerine, milli egemenliği ikame ederken; zeminini tarihsel

olayların meşruiyetiyle kurabilmiştir. Kurtuluş savaşı sürecinde işgale karşı komuta merkezinin tercih edilmemesi, yerine millet meclisinin açılması bu durumu örneklendirmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde millet meclisi üyelerinin, siyasi hayattaki fikir ayrılıklarının görünürlük kazanması, devlet ve toplum ilişkisinde akıbeti resmetmiştir. Bu bağlamda merkezin, tasarladığı kamusal alanın kararlılığını betimleyecek güçte simgelere sahip olamayışı ve geleneğin, yaşadığı bunalımı aşarak, kamusal alanın tanımını yeniden yapabilecek güçte bir sınıf doğurması, modernleşme sürecinde muhafazakâr tutumu siyasi hayata taşıyabilmiştir (Tezel, 2004: 34-38). Diğer bir açıdan merkez ve çevre modelinde cumhuriyetin, devletin mevcudiyeti halinde değil, devleti kuran bir rejim olarak Türkiye’de ortaya çıkması, özel alan ve kamusal alan gerilimini açıklamaktadır (Kahraman, 2010b: 160).

Devlet ve toplum ilişkisinde beliren ara yüzler çekildiğinde, gerilimi yine de tek renege indirgemek mümkün değildir. Fakat muhafazakârlığın siyasi düşüncede varlık nedenini borçlu olduğu nasıl Fransız İhtilalı olmuşsa; Türkiye’de de muhafazakârlığın çıkışı, Cumhuriyet dönemi devrimleridir⁷ (Çiğdem, 2009: 16). Bu nedenle Türkiye’de muhafazakârlığın değişiklik göstermesi, çeşitli düşünce filizlenmelerini beslemesi tek taraflı olmaktan ziyade; modernleşme sürecinin gidişatına da bağlı kalmıştır.

Türk muhafazakârlığının kültürel bir rotada yön alması, merkez ve çevre modelinde çevrenin yüzünü, merkeze dönmesi zorunluluğunu doğurmaktadır. Özel alanın, kamusal alandan bağımsız kılınabilmesi için toplumsal unsurların açığa çıkarılabilmesinin sağlanması gerekmektedir. Kültürel değerlerinin, yaşantısına ait bir ögesi olmaktan çıkarılmasına karşın çevrenin merkezi unsurları tahrip edecek tutumlara girmemesi (Öğün, 2009b: 540); kendi değerleri etrafında konumlanmış olduğu savını desteklemektedir. Bu açıdan çevrenin izlemiş olduğu kültürel muhafazakârlık, çevrenin değerler ve inançlar bütünlüğünü günümüze kadar taşıyabilmesine olanak sağlamıştır. Ancak kurucu kadronun değiştirmek istediği kültürün içerisinde yetişmiş olması (Ayvazoğlu 2010: 207), merkezin çevreye karşı otoriter tutumunun ahlaki ve ideolojik bir karmaşa içerisinde kalmasına yol açmıştır. Kabul görülebilmesi muhtemel olarak, Osmanlı imparatorluğunun kültürel, toplumsal ve siyasal izlerinin, Cumhuriyet’in yol haritasında çizilemeyecek olması, merkezin bir

---

⁷ Türkiye’de muhafazakârlığı temellendirirken yalnızca cumhuriyet devrimleri ve gelenekçilik eksenine indirgemek doğru değildir. Ancak burada ifade edilmek istenilen muhafazakârlığın rasyonalizm karşıtlığından ziyade Türkiye’de büründüğü niteliği itibarıyla İslami düşünüşten referans almasıdır. Ayrıca bkz. Bora, 2012, 79-84.

diğer alanda yani geleceğin inşasında belirsizliğinin ve istikrarsızlığının doğurduğu otoriter tutumunun tetikleyicisi olmuştur. Çevre, merkezin otoriter tutumu doğrultusunda kültürel muhafazakârlığının biçimlendirdiği adımlar ile özel alanda yer edinebilmiştir. Sahip olduğu değerlerin rayihası, kamusal alanda var olan yoğunluğun çevre tarafından oluşturulduğunu merkeze hissettirmiştir. Çevrenin, kendisine yönelik merkezin otoriter tutumu karşısında izlediği muhafazakârlık, kültürel değerlerinin ve sembollerinin korunması şeklinde hal almıştır. Merkeze karşı çevrenin tutumu bir takım demokrasi taleplerinin siyasi hayatın içerisinde yer edinmesine sebep olmuştur. Böylelikle modernleşme sürecinde geleceğin inşası, cumhuriyet idaresini merkeze; demokrasinin işleyişini ise çevreye bırakmıştır.

Modernleşme sürecinde muhafazakârlığın görünümünü belirleyen, bir noktadan itibaren, cumhuriyet idaresinin demokrasi talepleri doğrultusunda gerçekleşmesidir. Ancak bu durum cumhuriyetin kapsayıcılığı, siyasi üslubun yumuşatılması veya demokrasinin ideallik kazanması olarak tezahür etmemiştir. Cumhuriyetin ve demokrasinin paralel tarihselliğe sahip olmasına rağmen Türk siyasi kültüründe demokrasinin, cumhuriyetin doğal bir sonucu olduğu yanlışlığı (Çaha, 2005: 363), cumhuriyet ve demokrasi arasında her daim suni temasları gerekli kılmıştır. Demokrasi talebinin muhafazakâr tutuma dâhil olması; çevrenin, merkez ile uyumlu olabileceği yönünde işaret olarak düşünülebilir. Ancak bir diğer açıdan muhafazakârlığın demokrasiyi zamanla cumhuriyete karşı taleplerini dile getirebildiği alan olarak yorumlaması; muhafazakârlığı, kültürü muhafaza etme refleksi olmaktan çıkararak, siyasi kanada yaklaştırmıştır (Aktaşlı, 2011: 152). Kültürel muhafazakârlık merkeze yönelik bir eylemi içermez iken; cumhuriyet idaresine karşı demokrasinin ileri sürülmesi, muhafazakârlığın dinamizmini açığa çıkarmıştır. Böylelikle özel alandan, kamusal alana taşınma iddiası modernleşme sürecinde merkez ve çevre modelinde muhafazakârlığın şekillenmesinde rol edinmiştir.

Cumhuriyet devrimlerinin, muhafazakârlığın itekleyici gücü olarak yorumlanması, siyasi hayatın olguları gözetilerek yapılmıştır. Ancak genel bir tanımlama ile devrimlerin rolünden bahsedilmektedir. Oysa günümüzde devlet ve toplum ilişkisi ele alındığında, cumhuriyet devrimlerinin etkisini genelleylebilmek olanaksızdır. Bu bağlamda doğru çözümlerin üretilebilmesi spesifik süreçleri de dikkate almak ile mümkün görünmektedir. Bu açıdan laiklik ve İslam gerilimi gerek erken cumhuriyet döneminde gerekse Türk siyasi hayatının son döneminde merkez ve çevre açısından

merkezin, çevreye yönelik tavrının yumuşatılması talebi olarak okunabilir. İslami görünürlülüğün merkez tarafından tehdit olarak algılanmamasını sağlayacak taleplerin, aslında laikliğe yönelik şekillendirici etkisi dikkate alındığında çıkacak sonucun; çevrenin, merkezi değerler sistemine tabiiyeti, olması muhtemeldir. Türkiye’de İslam’ın devletin laik politikalarıyla uyumluluk sürecinde, çevrenin merkezi değerler sistemine ne derece entegre olduğu; merkez ve çevrenin sosyo-kültürel açıdan ortak paydada buluşup, buluşamadığı noktasından hareketle ulaşılabilir bir sonuçtur.

Türkiye Cumhuriyeti, kökleri ikinci meşrutiyet dönemine dayanan kutuplaşmacı siyasetin etkisinde kalmış olmasından dolayı, farklı yorum ve yaşam pratikleri ile bireyin benlik oluşumunda ve kendini ifade etmesinde sembolik anlamlar içeren İslam’ı çatışmacı toplum ekseninde izlemiştir (Gencer, 2008: 355). Bir o kadar da, İslam’ın tarihsel açıdan yorumlanışında devletin tüm kurumlarının kutsal emirlere göre inşa edilmesi, İslam’ın her alanda ana yatak olması (Akşit: 2005: 80), merkezin, çevreye karşı tedirginliğinin arka planını oluşturmaktadır. Belirtilen tutum nedeniyle merkez ve çevre açısından, çevrenin yaşam yeri olarak betimlenen taşra, Cumhuriyet’in laik amaçlarına ihanet edebilmesi olası toplumsal alandır (Mardin: 2010: 61).

Kemalist laiklik anlayışı ilk ifade edilışinden itibaren din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulması, dinin siyasete alet edilmemesi üzerine durmuştur (Köker, 2007: 161). Türkiye Cumhuriyeti’nin çekirdeği olan ulus-devletin modern ve laik vatandaş kimliğini oluşturabilmek için dinsel mensubiyet ve kimlikler ile ilgili çeşitlenmeleri kamusal alandan dışlayarak özel alana itmiştir (Akşit, 2005: 77). Ancak özel alanın, siyasal iktidar tarafından idealize edilmesi, eğitim ve sosyal içeriğin yeni kültürel kodlar ile tanımlanmaya çalışılması; özel alanda serbestliği mümkün kılmamıştır. DP’nin dinsel pratiği liberalleştireceği yönündeki sözleri (Mardin, 2010: 71), bu bağlamda çevrenin DP’ye yönelişinin değil, otoritenin laikliği yorumlayış biçimi üzerine; İslami unsurlara müsaade edilmesine yönelik algılanış olarak okunabilir.

Çevrenin, gerek sosyal yaşantısında gerekse ekonomik işleyişinde geleneksel birikimini yüklediği İslamiyet, çevrenin yorumlayışına göre laiklik politikalarıyla uyumlu süreçleri de yaşamıştır. İslamiyet’in akılcılığı, ilime ve teknolojiye bakış açısındaki saygınlığı kültürel İslam’ın siyasal hayatta yer edinmesine olanak

sağlamıştır (Akşit, 2005: 79). Öyle ki, bu duruma büyük oranda ihtimal yaratan unsur, Kemalist laiklik politikasının ayırt edici özelliği olan; fikri inkılâbın (Köker, 2007: 166-167) gerçekleştiği ölçüde merkezin egemenlik söylemine eşlik edecek bireyleri yaratabilmiş olmasıdır. Bu sayede toplumsal zeminde kendi sınıfını yaratarak, ideolojik söylemine baskın gelemediği oranda geleneksel unsurlara yaşam fırsatı tanımıştır.

Laiklik ve İslam'ın modernleşme sürecinde muhafazakârlığın şekillenmesinde oynadığı rol, muhafazakârlığı kültürel muhafazakârlıktan; siyasi hayatta kitlesel birliktelik kuran bir yoruma ulaştırmasıdır. Ancak siyasi hayata tezahüründe esas şekli kültürel kategoride yer edinerek almıştır. Toplumsal ve siyasal unsurları, kültürel kategoride bütünleştirerek siyasal olarak çekinik ancak kültürel olarak atak bir gelişim çizgisi yaşamıştır. Geçmişin yeniden canlandırılması yerine; geleceğin inşasında geleneğin ve kültürün harç olarak yer edinebilmesi temel uğraş olmuştur. Bu nedenle cumhuriyet döneminde muhafazakârlığın, modernleşme süreciyle uyumunu sağlayan ortak payda reformist yoruma ulaşabilmesidir (Çiğdem, 2009: 16-19). Daha güncel anlamda, Cumhuriyet'in inşa ettiği sosyal, siyasal ve ekonomik kurumların muhafazakâr düşünce tarafından da yaşam alanı olarak kabul görmesi şeklinde tarif edilebilir.

1.6. Merkez Çevre Kuramının Günümüz Eleştirisi

Merkez çevre paradigmasının, Türk modernleşmesini, tanımlayıcı argümanlar olarak kullandığı; Kemalist iktidar ve İslami muhalefet, otoriter devlet ve demokratik toplum ekseninde incelemesi sonucu, merkez-çevre kuramını donuklaştırma eğilimi ortaya çıkmıştır. Kuramın aşkınlama eğilimi ve modernliğin bütün safhalarında geçerliliğini koruduğu varsayımı, iki farklı toplumsal sınıfın mücadelesi kabulünü doğurmuştur. Bu nedenle de farklı zaman dilimlerinde yaşanan siyasal gelişmelerin sebep olduğu, merkez ve çevre geçişlerinin görmezden gelinmesine kaynaklık etmiştir (Açıkel, 2006: 33-34).

Mardin'in merkez ve çevre modelinde tahayyül edilebilen bir gerilim ve bu gerilimin, değerler ve inançlar üzerinden de devlet ve toplum ilişkisinde belirleyiciliği söz konusudur. İçeriğini doldurduğumuzda merkez, gerek geleneksel unsurlardan gerekse de tarihsel olgulardan beslenmektedir. Shils (2002: 86), toplumun merkezini hayati bir alan olarak betimleyerek; merkezin vazgeçilmezliğini ve bir o kadar da

çatışmanın kaçınılmazlığını ifade etmektedir. Çevre, merkeze yönelimin dışında kalanlar ancak merkezi değer ve inançlara aktif reddi barındıran veya barındırmayabilenler tarafından meydana gelmektedir (Shils, 2002: 94). Bu açıdan çevrenin oluşumu yine çevrenin kendi devinimi sayesinde gerçekleşmektedir. Mardin'in Türk siyasetine uyarladığı merkez çevre modelinde ise kültürel ve sosyo-ekonomik değişimlerin ürettiği öncüller arasındaki sürekli değişimin gerçekleşebilmesi ihtimali; Türk siyasetinin çatışmacılığını, sınırlılığını ve sıkışmışlığını göstermektedir. Toplumsallaşmanın gerçekleşmemiş olması, bu nedenle bireysel yer edinmenin ve kimlik ediniminin kısıtlı kalması; çatışmacılığı doğurmaktadır. Sosyolojik kaidelerin müsaade etmediği istisnai dahi olan her şeyin yokluğundan ve bireysel keşfin gerçekleşmemiş olmasından dolayı siyasa her açıdan sınırlandırılmaktadır. Bireyin ve toplumun üzerinde yer edinen, aşkınlık atfedilen değerlerin ve inançların değiştirilemez olduğu yönündeki kanaat ile de toplum içerisinde birey; devlet içerisinde de toplum sıkışmaktadır. Tüm bu tahlillerin işaret ettiği nokta ise, merkez ve çevre modelinde yalnızca değerler ve inançlar üzerinden değil; roller üzerinden bir okumanın isabetli olacağı düşüncesidir.

Türk siyasetinde bahsettiğimiz tüm olgular, nevrotik bir yapının yaşadığı sancuların doğurduğu sonuçlardır. Bu açıdan Mardin'in merkez ve çevre arasında belirttiği gerilimli temaslar tarihsel paradoksları içermektedir. Türk siyasasını açıklayacak yerleştirmeler ölçeğinde, merkezin ve çevrenin, Osmanlı imparatorluğu devlet örgütlenmesinde bahsedilen unsurlara sahip olduğunu söylemek zordur. Osmanlı modernleşmesi, sultan, asker ve ulema sınıflarının güçlendirilmesini bu sayede devletin muhafazasını ifade etmektedir (Divitçioğlu, 1971: 94). Modernleşme sürecinde siyasal gelişimin ve değişimin ürettiği temel faktör askeri modernleşme olarak kabul görmektedir. Öyle ki bu durum, Mardin'in merkez çevre modelinde merkeze yerleştirilen batıcı ve laik bürokratik sınıfın geleneksel bir uzantısı olarak görülebilir. Ancak Fransız İhtilali'nin etkilerinin nüfuz ettiği devlet teşkilatının ordu olması, açıklanması gereken bir paradoksu ortaya çıkarmaktadır. Merkezi otorite, kendine tehdit olarak gördüğü temel iki unsur olan; çevrenin, merkeze karşı ayaklanmasına ve Batı'da yankı bulan fikirlerin Osmanlı topraklarına girmesine karşı askeri modernizasyonu geniş çapta uygulamıştır. Öncelikli iki temel tehdit unsurunun bertaraf edilmesindeki çözüm ise ordunun asker ihtiyacının geleneksel olarak süregelen bir şekilde Anadolu'dan karşılanması olmuştur (Moreau, 2010: 4). Çevrenin

kültürel unsurlarına sahip askerlerin, Batı'da gelişen sosyo-ekonomik gelişmelerin ürettiği unsurlara maruz kalmasıyla birlikte Türk siyasasında merkez ve çevre arasında sürekli bir değişimin ihtimali yer edinmiştir. Bu açıdan merkez çevre modelinin, sınıfsal aktörlerini belirlemekteki tutarlılığına, yine kuramın kendisinden yola çıkarak, eleştiri söz konusu olabilmektedir. Bu bağlamda Mardin'in merkez çevre uyarlamasında temel eleştiri noktası; çevrenin merkeze yürüyüşünün mümkün olabileceği, ters yüz olmasına istinaden sınıfsal aktörlerin ve düşüncelerin değişebilirliği fakat merkez ve çevre geriliminin bir kısır döngü halinde devam edeceğidir.

Mardin, merkez çevre modelinde toplumsal kopukluğu modernleşme çizgisinde açıklamaktadır. Ortaya koyduğu temel tezde, yöneten-yönetilen ilişkisi üzerinden Türk siyasetindeki seçkin odaklı bir yaklaşım okunmaktadır. Geç modernleşmenin ve küreselleşmenin etkisine eş zaman diliminde yakalanmasıyla, Türk siyasetindeki çözümler, modele eleştirel olarak güncelleme gereksindirmektedir. Pozitivist asker-sivil bürokrat sınıf ve muhafazakâr halk/kitle arasında sıkışmışlık, 1990'lı yıllarda yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerle birlikte çoklu çatışma alanlarının görünürlük kazanmasıyla, kategorize edildiği alanı aşmıştır. Bu açıdan merkez ve çevre modelinde belirtilen tarihsel sınıflandırma bir ters yüz olma sürecine girmiştir. Ulus devlet, siyasal düzleminde modern üst kültürü meydana getirmekle birlikte, Batı tarzı kültürel sermayeyi bürokratik-askeri kadrolar elinde tekelleştirmiştir. Zor kullanma tekelinin bir uzantısı olarak; meşruiyetini dayandırdığı anlamda, siyasal sermayede, kültürel sermaye ile birlikte Cumhuriyet'in kurucu kadrosu elinde yoğunlaşmıştır. Ulusal ordu, ulusal kültür, ulusal ekonomi, ulusal entelijensiya gibi ulusal tüm alanlar çoğu zaman yönetilen halklara rağmen ulus devletin varoluşsal mekanizmaları işlevini göreceğ şekilde üretilmiştir. Ancak küreselleşme ile birlikte ulus devletlerin tekeli de kırılma ve çözümlene sürecine girmiştir. Toplumsal alanların kontrol ve idealize edilmesi de büyük oranda engellenmiştir. Diğer açıdan Mardin'in, modernleşmenin ve ulusal kültürel sembolik etkileşim alanının ortaya çıkmasının önemli bir bileşeni olarak atfettiği, iletişim devrimleri; küreselleşme ile birlikte ulus devletlerin etki alanlarını ve kapasitelerini sınırlayıcı bir vaziyet edinmiştir (Açıkel, 2006: 49-50).

Mardin'in klasik merkez çevre analizine yöneltilebilecek önemli bir eleştiri de, İslami muhafazakâr çevrenin mutlak anlamda çoğu zaman merkez tarafından

türetildiğini ihmal etmiş olmasıdır. Merkez çevre modelinde, modernleşmenin karşıtlığında konumlandırılan İslami muhafazakâr çevre küreselleşme ile birlikte ciddi anlamda bir dönüşüm yaşamıştır. Çevreyi temsil eden toplumsal sınıflar, Batı eğitiminden geçen kendi seçkin sınıfını sahneye taşımıştır. İslami muhafazakâr çevrenin bu seçkinler sınıfının merkezin kurumlarından geçmiş olması, Kemalist modernleşmenin açtığı kanallar aracılığıyla görünürlük kazanması eleştirinin temel noktalarıdır. Bu bağlamda, Kemalizm'in Türkiye'de İslami modernizmin itekleyicisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda merkez ve çevre modelinde konumlandırılan ve aralarında yalnızca çatışmadan bahsedilen, Kemalizm ve İslami muhafazakârlık ilişkisini farklı tarihsel dönemler içerisinde ele almak gerekmektedir (Açıkel, 2006: 52-53).

1.7. Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak Türk siyasal hayatında temel aktör olarak öne çıkarılan merkez ve çevre aktörleri arasındaki çatışmanın, tesis edilen siyasal yapı açısından değerler çatışması olarak da okunması önem kazanmaktadır. Çünkü Mardin, Türk siyasal hayatının siyasal aktörlerini; siyasal gelişimin ve değişimin tarihselliğinin doğurduğu bir sebep ve siyasal alanın içerisinde hapsedilen toplumu ise bir sonuç olarak göstermektedir. Ancak sosyal yapıların değişebilirliğini gözeterek Mardin, siyasal sebebi modernleşme kuramının içerisinde karakterize etmektedir. Bu bağlamda kültürel bir muhafazakârlığın mevzilerinde kalan toplum ise maruz kaldığı bir siyasal hayatın içerisinde şekil almaktadır. Fakat kuramsal açıdan belirtilen siyasal alanları konumlandırma sürecinde ortaya çıkan hareketlilik, yeni bir rejim ile birlikte siyasal iktidar ve muhalefet gerilimine giden bir yola girmektedir. Tüm bu süreçleri içermekte olan birinci bölüm fikirsel ve tarihsel kökenlerine başvurarak çalışmanın diğer bölümlerinde Türk siyasasının sürekliliğini iktidar ve muhalefet ekseninde anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Merkez-çevre Mardin'in çalışmasında belirli tarihsel basamakları içermektedir. Modernleşme öne çıkan bir sosyolojik sınıflandırma, toplumsal kopukluğun nedenidir. Bundan dolayı günümüz de modernleşme kuramının eleştirisi muhakkak ki; merkez-çevre çalışmasının açıklayıcılığını güncellemeyi gereksindirmektedir. Mardin'de merkez, taşıdığı nitelikleri dolayısıyla bütün bir organize bir yapıdır. Merkezin siyaseti ise karakteri doğrultusunda tarihsel kazanımını muhafaza etmek ve

meşruiyetini sağlamaktır. İçerisinde hareket ettiği siyasal alanı tüm siyasal alanları içerisinde barındıracak şekilde genişletmek ise, temel amacıdır. Ancak küresel siyasetin, günümüz siyasal iktidarına yüklediği hükmetme kodları deşifre edildiğinde ortaya çıkacak iktidar cebri, Mardin'in merkezin karakteristik özelliklerine sahip siyasal iktidarı ile ne kadar benzerlik taşıyacağı önem arz eden bir soru olmaktadır. Bu doğrultuda birinci bölüm küreselleşme ve küresel siyasal iktidar ekseninde çevrenin edineceği yeni tür özellikleri, temsil ettiği düşünülen Adalet ve Kalkınma Partisi'ne ulaşılabilir bir yol haritası göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM
ÇEVRENİN MERKEZE YÜRÜYÜŞÜ
2. SİYASAL İKTİDAR VE MUHALEFET GERİLİMİNDE ÇEVRENİN
MERKEZE YÜRÜYÜŞÜ

Çalışmanın birinci bölümü kuramsal açıdan belirtilen siyasal alanların, değerler bütünlüğünce belirlenen rolleri üstlenen sosyal gruplar tarafından sahiplenilmesi sürecini içermektedir. Teorik çerçevenin belirginleştirilmeye çalışıldığı ikinci bölümde ise çevrenin sahip olduğu değerler etrafında siyasal hareketliliğe dâhil olma süreci aktarılmaktadır. Yeni bir rejimin inşası ile merkez ve çevre geriliminin, toplumsal alandan siyasal alanı da kapsayacak bir eklemlenmeyle hangi koşullarda gerçekleştiği tahlil edilmektedir. Siyasal iktidar ve muhalefet geriliminin nasıl da toplumsal kopukluğun yerini aldığı ilişkilendirilmektedir. Fakat mücessem hal alan toplumsal değerlerin ve inançların siyaset kurumunda görünümünü ortaya koymak adına siyasal kültürden bağımsız olmadığı öne sürülmektedir. Bu bağlamda birinci bölümde ulaşılan bulguların analitik düzlemde yerleşimi olan merkez, çevre, otorite ve merkezi değer sistemi; ikinci bölümde siyasal iktidar, muhalefet, devlet ve ideoloji olarak siyasanın akışında dönüşmektedir. Böylece tarihsel sürecin yarattığı mecralarda çevrenin merkeze yürüyüşünün kaçınılmaz bir potansiyelin sonucu olduğu ikinci bölümde desteklenmektedir.

Çevrenin, merkez iddiasının en temel koşulu; muhalefet rolünden sıyrılarak iktidar pratiğini içselleştirmesi bağlamında merkez ve çevre ilişkisi siyasal iktidarın odağında biriken kavramsal düzlemde öne çıkarılmalıdır. Bu nedenle siyasal iktidar ve muhalefet ilişkisinin, mahrem mekânı “devlet” ve adabı muaşeretini “ideoloji” hakkında teorik ilişki resmedildikten sonra Türk siyasal hayatında yansımalarına bakılmalıdır.

Devlet uzamı ideolojik kurumlara doğru bir genişleme ve nüfuz üretimini siyasal iktidar aracılığıyla gerçekleştirmektedir (Poulantzas, 2004: 33). İdeolojik temsilin özerkleşmesini imkânsızlaştıran siyasal iktidarın hegemonik dönüşümü, itaat kültürünü olanaklı kılmasıyla mümkündür (Laclau, 200: 49). İtaat kültürünün oluşturduğu tüm öznelere “tamamlanmamışlığı” (Butler, 200: 19-23) ise yol gösterici, ihtiyaç doyurucu olarak siyasal iktidarın fenomen haline gelmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda siyasanın akışının gerçekleştiği döngüsel evren

ideolojinin tanımına dolayısıyla siyasal iktidarın içeriğine bağı olarak yön belirlemektedir (Habermas, 2013: 79).

Siyasal iktidarın kendine edindiğı bu siyasal ve ideolojik alan kendi yönünü belirlemek isteyen muhalefet tarafından tehdit altındadır. Muhalefet kelimesini kavramsallaştırmak için gündelik kullanımı olan bir tutuma, bir görüşe, bir davranışa karşı olma anlamından çıkarmak gerekmektedir. Muhalefet eyleminin, gündelik yaşamda kazandığı anlamından kurtarıldığı takdirde, iktidarın bir yansıması şeklinde görülebilmesi de mümkündür. Mardin (2005: 177) muhalefet kavramını Osmanlı İmparatorluğu'nda aramak üzere, mutlak gücü sınırlama ve gerçek siyasal alternatifleri önerme olarak tanımlamıştır. Mardin'in tanımında muhalefet kavramının tam olarak, siyasal iktidarın karşısına bir güç odağı olarak oturtulduğu görülmektedir. Muhalefete yüklenen görevin ifadesinde barındırdığı önemli bir vurgu, siyasal muhalefetin de bir meşruiyete sahip olacağıdır. Ancak paylaşılamaz nitelikteki otorite, siyasal iktidarın elinde olduğundan muhalefet yalnızca toplumsallığı ile sınırlı kalmaktadır. Bu açıdan muhalefet, siyasal iktidarın yanı sıra demokrasi ile de ele alınması gereken bir olgu niteliğini taşımaktadır.

Muhalefet ve demokrasi arasında varlığını tamamlama ve onsuз olamama gibi bir ilişki, etkileşim vardır. Demokrasinin evriminde, modern anlamda çoğulcu katılımın anlaşıldığı her olguda, tüm muhalefet hareketlerinin katkısı göz ardı edilemez. Bir diğer açıdan belirleyici unsur; sosyo-politik koşullar, hukuki esasların uygulanışına ve demokrasi bilincinin yerleşmesine ilişkin olup muhalefetin fiili statüsünü belirler (Turgut, 2011). Bu bağlamda muhalefet hareketlerinin, meydanlar ve parklar, basın ve yayın, sosyal medya gibi alanlarda bulacağı tüm karşılık hükümetlerin tutumuna bağlıdır. Bu durum meşruiyetin, siyasi kültüre bağı olarak değişmekle birlikte, siyasal iktidara ait olduğunu düşündürmektedir. Touraine, toplumsal hareketi, "Bir sosyal hareket, tarihselliğın biçimi, kültürel yatırım, bilgi ve ahlak modelleri üzerindeki hâkimiyeti ya da bağımlılığı ile tanımlanan bir sosyal sınıfın, bu kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareketidir" ifadesiyle tanımlamaktadır (S. Çoban, 2009: 176-177). Öyleyse tüm ölçüt, muhalefet düşüncesinin bir toplumdaki iz düşümüdür. Bu sayede, siyasal iktidarın karşıtlığında, demokrasi sayesinde cisim kazandırılan muhalefetin temsili kabul görecektir.

Çağdaş demokrasinin temel eleştirisi odağı; toplumun iradesi ile bireysel özgürlüğün arasındaki çatışma hali olmuştur. Toplumsal tepki hareketleri, Batı'da, refah devleti

ve uzlaşmacı sivil hareket şeklinde ifadesini bulan düşünce ve davranışları ilham edinmişlerdir⁸ (Schapiro, 1966: 188). Fakat yeni toplumsal hareketlerin temel karakteristik özelliği ise, feminizm, barış hareketi, çevre hareketi, azınlık hareketi, ırkçılık karşıtlığı gibi farklılıkları öne çıkararak, bireysel talepleri bir birinden bağımsız kolektif kimlikler üzerinden dile getirmeleridir. Ancak buldukları tüm taleplerin, kategorize ettikleri farklılıkları perçinleyecek cinsiyete, etnik kimliğe vb. indirgenerek bütünlüğü bozması, demokrasiyi içselleştiren bir muhalefet olgusunun toplumsal tepki özelliğini yok etmektedir (S. Çoban, 2009: 176). Klasik demokrasinin inceliği olarak, serbestçe katılma ve iktidara serbestçe muhalefet edebilme, bu açıdan bireysel ve toplumsal kimliklerin sürtüşmesi şeklinde okunabilmektedir (Soysal, 2003: 172). Bir önceki paragrafta belirtilen siyasal iktidar, muhalefet ve demokrasi ilişkisi ekseninde, bireysel ve toplumsal kimliklerin sürtüşmesi dikkate alındığında, demokrasinin her iki olguyu da (siyasal iktidar ve muhalefet) dengeleyici rolü açıklık kazanmaktadır. Bu bağlamda demokrasinin barındırdığı değerlerin ve günümüzde küreselleşmeden kaynaklı sosyo-ekonomik değişime bağlı olarak dönüşen kültürün ürettiği değerlerin uyumu koşul halini almaktadır.

Devlet yönetiminde, tek etkin güç olduğu kanaatinden hareketle siyasanın yönünü belirleme misyonunu üstlenen bir siyasal iktidarın, demokrasi anlayışı araçsal algıyla sınırlı kalmış demektir (Turgut, 2011). Demokrasinin değerleri, ötekine katlanabilmek, tahammül edebilmek ve farklılıkları barındırabilmek, işlevsiz hale getirilerek; muhalefetin, iktidar yolunda başvuracağı kanalların tümü kapatılır. Demokrasinin, toplumsal bellekte edindiği yer, iktidar mücadelesinin yaşandığı alandır. Toplumsal belleği belirlemek, hem demokrasiden beklenen sonuçların tatmini açısından hem de yerine konulacak unsurların yaratacağı manevra kabiliyeti açısından, ideolojik bir sorundur (B. Çoban, 2009: 11). Öyle ki, siyasal iktidarın ideolojik sorunu aşabilmesi ardından muhalefeti sınırlı bir alanda hapsedebilmesinin; demokrasi işleyişini bireysel ve toplumsal zihinde idealize etmesiyle, mümkün olabileceği düşünülebilir. Bu nedenle barındırdığı değerler bütünüyle birlikte demokrasi duyarlılığı, toplumun tüm üyelerine sirayet ettiği takdirde siyasal iktidara sunulan meşruiyetin belirsizliği, muhalefetin belirleyicisi olabilir.

---

⁸ Postmodernizm öncesi Batı'da demokrasi, devlet ve toplum ilişkisinde bir uzlaşma kültürünü oluşturduğu için bireysel kimliklerin toplumsal iradenin de bir parçası olabildiği düşünülebilir.

Türk siyasi hayatında teorik olarak resmedilmeye çalışılan; siyasal iktidar, muhalefet ve demokrasi olgusunun inceleme alanı, oldukça dardır. Modern Türk siyasetinde muhalefet hareketlerinin, itham edildikleri suçlamalar, Türkiye’de muhalif eylemlerin meşruiyetini, tüm meselenin ruhunu oluşturup oluşturmadığı konusunda tereddütte bırakmıştır (Mardin, 2005: 177-179). Çünkü siyasi hayatta, toplumun nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair devlet ve muhalefetin ortaya koyduğu karşıt görüşler kadar, toplumun içerisindeki diğer muhalif grupların da savunuları olduğu/olabileceği göz ardı edilmiştir (Riedler, 2011: 12).

Demokrasinin bir toplumda seyrettiği gelişim, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin şeklini de belirlemektedir. Ancak Batı’da var olduğu gibi sosyal sınıfların Türkiye’de mevcut olmadığı tezinden hareketle (Mardin, 2005: 183), demokrasinin tutunamadığı bir toplumsal yapının varlığı dönemler arası geçişi, çoğu zaman kesintiye uğratmaktadır. Bu durum bir dezavantaj olarak görülse de, merkez-çevre modelinde seyreden devlet toplum ilişkisinde, demokrasinin oturduğu sınıfsal zemini; muhafazakâr kesimin ve muhalefetin bulunduğu diğer bir deyişle, çevrenin muhalefet olarak siyasi hayatta yer edindiğinin göstergesi olmaktadır. Bu nedenle de ikinci bölümde, yukarıda belirtilmeye çalışılan; demokrasinin toplumda edindiği yerin muhalif hareketler ile ilişkisi doğrultusunda, devlet otoritesinin topluma yansımaları öne çıkarılmaktadır. Türk siyasi hayatında demokrasinin neden toplumun muhafazakâr kesimine yerleştiği, muhalefet olgusunun nasıl da demokrasi ve muhafazakârlık üzerinden okunabildiği, parti-devlet bütünleşmesinin nihayetinde siyasal iktidar ve muhalefet geriliminin; devlet toplum ilişkisinde nasıl bir belirleyiciliğe sahip olduğundan yola çıkılarak çevrenin merkeze doğru çevrilen yönü çizilmeye çalışılmaktadır.

Birinci kısımda merkezi değerler sisteminin Kemalizm ile biçimlendirilerek, batılılaşma hareketlerinin odağında modernleşme ile doldurulmasına yer verilmektedir. Rasyonalizmin gelenek üzerinde yarattığı kabarmanın, çevrenin toplumsal hayatının merkezin siyasal hayatına dâhil olması süreci toplumsal ve siyasal muhalefet aşamalarınca işlenmektedir.

İkinci kısımda merkeze karşı çevrenin toplumsal muhalefetinin devlet ve toplum gerilimine sürüklenmesiyle çevrenin yüzünü devlet otoritesine dönmesi arasındaki ilişki ortaya konulmaktadır. Ancak tarihsel açıdan dizilen çevrenin eğilim gösterdiği siyasi parti oluşumlarının merkezi alanın içerisinde doğdukları, bir paradoks olarak

not düşülmektedir. Bu bağlamda çevrenin merkezi tahrip edebilecek gücünün olmayışı bir yana merkeze sınırlı mesafede ulaşabildiği Askeri müdahalelerce öne çıkarılmaktadır. Fakat merkezin siyaseti kendi belirlediği güzergâhına oturttuğu ordunun siyasete müdahalesinin alışkanlığı sonucunda Türk siyasal hayatında siyasal iktidarın meşruiyet kaynaklarına zarar verdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Üçüncü kısım, Kemalizm'e karşı çevrenin köklü refleksif gücünü İslami ve geleneksel unsurlarıyla dondurarak tazeliğini muhafaza ettiği üzerinden 28 Şubat sürecini içermektedir. Merkezin, çevre refleksini uyardığı dönemde merkez sağ ve sağ partilerin ideolojik formasyonlarını basitleştirmeleri sonucunda çevrede oluşan siyasi parti boşluğuna işaret ederek, çevrenin tazyikli siyasi heyecanının Adalet ve Kalkınma Partisi'ne kaymasını açıklayacak etmenleri belirginleştirmektedir.

2.1. Parti-Devlet Bütünleşmesi⁹ ve Muhalefet

Osmanlı imparatorluğunun ilk dönemlerinden itibaren siyasal iktidarın meşruiyetinin temeli resmi din İslam ile sağlanmıştır. İslam'ın toplumsal bir unsur olarak derin köklere sahip olması, padişaha karşı harekete geçmeyi ya da iktidarını sınırlandırmayı tetikleyecek düşünceleri engellemiştir (Akbal ve Akıncı, 2013: 34). Bu sayede toplumsal ve siyasal muhalefet görülmemiştir. Tanzimat dönemi boyunca önemli bir siyasi meşruiyet aracı olma konumunu korumuş olan din, yalnızca geçmişe referans manasından sıyrılarak, muhalefet gruplarının, Tanzimat bürokrasisine karşı başvurdukları bir meşruiyet anlamını da kazanmıştır (Riedler, 2011: 144). Geleneksel dönem Osmanlı'da padişah otoritesi için önemli bir meşruiyet kaynağı olan din, padişahın otoritesinin aşarak kamu bürokrasisine geçmesiyle toplumsal muhalefeti besleyen etkili kaynaklardan birisi olma özelliği kazanmıştır (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 141). Bu nedenle 19. yüzyıl, Osmanlı imparatorluğunda temel değerlerin, siyasi mahiyetteki sembollerin değişime uğradığı bir dönem olmuştur. (Riedler, 2011: 14). İmparatorluğun bu son dönemine doğru ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'de merkeze yerleşen asker ve bürokrat seçkinler, geleneksel unsurların dışında yeni değerlerini ve sembollerini dayandırmakla, toplumsal muhalefetin yönelimini merkeze çekmişlerdir.

---

⁹ CHP'nin 5. Kurultay'ında Tek Parti Rejiminde, bir parti-devlet ihdas edilmiş ve partinin seçime tabi olmayan genel başkanı üzerinde halk egemenliği kişiselleştirilmiştir. Tüzükte ifade edildiği üzere; "Değişmez Genel Başkan", Genel Başkanlık Divanı'yla beraber seçilecek milletvekillerini atamaktadır. 1935'teki 4. Kurultay'da çıkarılan tüzükle de parti genel sekreterliği ile İç İşleri Bakanlığı, Parti İl Başkanlığı görevi ile de Valilik birleştirilmiştir. Bkz. Koçak, 2009a, 119-137.

İkinci meşrutiyet, siyasal iktidarın ve muhalefetin karakterini belirleyen tarihsel unsurların ana kaynağı olarak ele alınabilir. Cumhuriyetin erken döneminde yaşanacak olan siyasal iktidar ve muhalefet geriliminin ikinci meşrutiyete dayandırılmasının bu nedenle açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Meşrutiyetin ilanı imparatorluğun son döneminde yaşanan sorunlara bir çözüm olarak vuku bulmuştur. Ancak değişiklik göstermekle birlikte Yeni Osmanlıların fikir ve düşünce mirasının izlerini takiben, siyasi hayatta Jön Türklerin meşrutiyetin ilanında etkin bir rolü olduğu aşikârdır. Meşrutiyeti ilan eden itici gücün ordudan doğan bir hareket olması, iktidarı paylaşmak ve muhalefete tahammül etmek gibi özelliklerin geride kalmasına sebep olmuştur. Tarihsel önemde bir örnek olarak; merkezîyetçilik ve adem-i merkezîyetçilik ekseninde bir çekişmenin olduğu ikinci meşrutiyette, İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında beliren muhalefet, Prens Sabahattin'in görüşlerini devam ettiren, Ahrar Fırkasıdır. İTC'nin karşısında beliren bu muhalefete, Türk düşmanlığının emellerine hizmet edecek, vatan düşmanlığını içerisinde barındıracak, vatan haini bir kitle, şeklinde yaklaşmıştır. Böylece Ahrar Fırkası, İTC'nin sert yaklaşımlarından ve 31 Mart Vakası'nın yarattığı ortamdan dolayı siyasi hayatta bir varlık göstermeden silinmiştir (Zeyrek, 2013: 30-44).

Kendine yönelik muhalefet hareketlerine karşı tavrı, İTC'nin bir devrim hareketi olarak değerlendirilmesini tartışmalı hale sürüklemiştir. Abdülhamid yönetimine karşı hareketinin başarıya ulaşması sonucu, İTC içerisinde de birçok fikir ve düşünce yitirilmiştir. Siyasete bakışında, önceki muhalefet hareketlerinden farklı mizaca bürünmesi, daha sonraları modern Türk siyasi hayatında bir siyasal iktidarın, yalnızca siyasi parti olarak değerlendirilemeyeceğini göstermiştir (Riedler, 2012: 151-152).

Merkez çevre modelinin, Türk siyasetinin tahlilinde ortaya koyduğu önemli bir olgu, toplumu ve sınıfları devre dışı bırakan, ideolojik araçların varlığı meselesidir. Bu açıdan sivil topluma değinen Perinçek'e (2009: 45) göre, Batı feodalitesinin yarattığı şartlar görülmediğinden sosyal farklılaşmaya dayanmayan Osmanlı toplum yapısı, siyasi farklılaşmaya göre teşekkül etmiştir¹⁰. Toplumun kurumları da devlet politikasını yürütmek üzere oluşturulmuştur. Bu nedenle tarihi, sınıf ilişkilerinden ziyade, merkez/devlet ve çevre/halk ilişkisi belirlemiştir. İTC'nin modern dönemde

---

¹⁰ “Sosyal farklılaşmaya dayanan, Batı feodalitesinin görülmediği Osmanlı toplum yapısı siyasi farklılaşmaya göre teşekkül etmiş, böylece toplumun kurumları da devlet politikasını yürütmek üzere oluşmuştur. Bundan dolayıdır ki, yakın zamanlara kadar bizim tarihimizi sınıf ilişkilerinden ziyade “merkez” yani “devlet” ile “kenar” yani “halk” arasındaki ilişkiler belirlemiştir.” Perinçek, D. (1984). *Yankı Dergisi*. S. 685. s. 66

Türk siyasetine etkisi Perinçek tarafından ifade edilen açıdan değerlendirildiğinde, Türkçülük akımıyla sarmaladığı devletin kutsallaştırılmasını, sınıfsal bir tabana oturtarak devlet yönetiminde bir kimlik aidiyeti meydana getirmiştir. Böylece ideolojik karmaşanın olduğu bir süreç başlamıştır. Milliyetçiliğin aracılığıyla kutsallaştırılan devlet, uzunca bir zaman, modern Türk siyasetinde ifadesini bulan; Türk sağ ve Türk solu yelpazesinin her alanında fetişleşen bir olgu haline gelmiştir (Kahraman, 2010a: 107). Bu durum, Türk siyasetinde siyasal iktidar ve muhalefet seyrine farklı bir yön tayin etmiştir. Türk kimliği üzerine inşa edilen devlet, sosyal kurumlarında Türk olan ve olmayan ayrımıyla kısır bir siyaset yaratmıştır. Merkezin olduğu kadar çevrenin de bu siyasi alanda yer alması, çevrenin de Türk kimliğinde bulunduğu bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Erken dönem merkez çevre ilişkileriyle sınırlandırıldığında, çevrenin muhalefet unsurları, Perinçek tarafından ifade edilen siyasi farklılaşmayı desteklemektedir.

Tarihsel öncüllerin modern Türk siyasi hayatında filizlenmesiyle birlikte, modernleşme sürecinde siyasal iktidarın, muhalefete karşı tutumu, muhalefetin karakterize edilmesini kolaylaştırmıştır. Cumhuriyeti kuran kadrolar arasındaki koalisyonun daha da yekpare bir yapıya bürünerek siyasal iktidarın otoriterleşmesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TCF), Cumhuriyet Halk Partisi'ne girdiği muhalefet ile görünürlük kazanmıştır. TCF'nin çevreyi arkasına alabilmesi ihtimalinin arttığı izlenimi, TCF'nin modernleşme karşısında cehaletten kaynaklanan bir girişim olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Gündümlü bir muhalefet olarak tasarlanan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ise kendi kendini feshetmesiyle birlikte, dini temelli çevresel reflekslere karşı merkezin tutumu sertleşmiştir. Hedeflenen çağdaş toplum projesi için siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümün nihayetinde kültürel bir değişimin gerçekleşmesi gerektiği düşüncesi doğmuştur (Sunay, 2008: 53).

Tarihsel kökenleriyle belirtilen unsurlar bir araya getirildiğinde, Türk kimliği, siyasi parti/siyasal iktidar ve devlet bütünleşmesi sonucuna ulaşılmaktadır ki, bu durum merkez çevre modelinde, toplumsal muhalefeti ve siyasal muhalefeti ayrı dönemlerde inceleyerek, çevrenin izini sürebilmemize yardım edecektir. Çünkü merkezin Türk kimliği, dinsel unsurlara yaklaşımı ve çağdaş medeniyet tercihi üzerinden kendini kurgulaması, merkez çevre modelinde çevrenin toplumsal ve siyasal olarak ayırt edilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu noktadan sonra, merkezin kültürel dokunuşları karşısında beliren tutum; toplumsal muhalefet olarak kabul

edilirken, toplumsal muhalefetin devlet mekanizmasında yer edindiği durumda da; siyasal muhalefetten bahsedilecektir¹¹.

2.1.1. Erken Dönem Siyasal İktidar ve Muhalefet Gerilimi

Merkez ve çevre arasındaki ideolojik boşluktan kaynaklanan çatışma ve mücadelenin belirgin olarak öne çıkması, Cumhuriyet döneminde görülmüştür. Kemalist devrimin siyasal sistemde idealize etmek istediği düzenin referansı, tamamıyla İslami sembollerden arındırılmaya çalışılmıştır. İslamiyet'in aşkın bir amaca dönüşebilme ihtimaline karşı milliyetçiliğin, Heper'in ifadesiyle territorial milliyetçiliğin değerlerine başvurulmuştur. Geleneksel unsurların yerine, eski düzen ya da eski düzenin her hangi bir boyutu ile özdeşleşemeyecek bir toplumsal değerlerin inşa süreci tarikatların ve tekkelerin kapatılması ile başlamıştır (Heper, 2011: 342). Osmanlı imparatorluğunda Müslümanların belirleyici olduğu toplumsal ve siyasal yapı arasındaki uyumun işleyişini sağlayan tarikatların ve tekkelerin, gayri Müslimleri imparatorluğa yabancılaştırdığı bir sürecin yansıması Cumhuriyet dönemine Türk kimliği açısından intikal etmiştir. Ancak yeni bir sürecin başlangıcı olarak Cumhuriyet rejimi kendi sosyal ve siyasal kurumlarını hayata geçirmeye, köklü değişikliklere girişerek karar vermiştir. Bu nedenle merkez çevre arasındaki temel ayrışma, yeni kurumların özellikle dini ve geleneksel öğelerden arındırılması üzerine toplumu barındırabilecek unsurlara sahip olmaması durumudur.

Mardin, İslam'ın konumunu tarihsel olarak üç aşamalı değerlendirmektedir: Osmanlı'nın kurucu değeri ve itekleyici gücü, Tanzimat dönemi ile birlikte askıya alınan bir hali ve Cumhuriyet döneminde ise çevre ile özdeşleşen, çevrenin kimlik edinimini sağlayan, savunma gücünün kaynağı olarak bir ideoloji niteliğinde İslam'ın siyasal ve toplumsal yerleşimidir (Arlı, 2006: 111). İslam'ın son konumlanış biçimi Türk siyasal hayatında merkez ve çevre ilişkisinin ana gerilimini meydana getirmekle birlikte kültürel bir çatışmanın da ana nedenidir. Osmanlı imparatorluğunda siyasal iktidarın topluma nüfuzundan farklı olarak, Cumhuriyet döneminde merkez kendi değerlerini toplumsallaştırmayı hedefleyerek öncelikle devlet aygıtını güçlendirmeyi amaçlamıştır (Çınar, 2006: 156). Parti-devlet bütünleşmesinin bir avantajı olarak hem

---

¹¹ Çalışmamızda karşıladıkları anlam bakımından, "Toplumsal Muhalefet", parlamento içerisinde olmaksızın toplumsal yapı içerisindeki her birey tarafından gerçekleştirilebilecek muhalefet iken; "Siyasal Muhalefet", toplumsal alandan parlamento içerisine yansıyan, muhalefetin kurumlaşmış hali olarak siyasi hayatta kendini gösteren muhalefet olgusudur. Daha detaylı kavramsallaştırma için bkz. Turgut, 2011.

siyasal iktidar ve muhalefet geriliminde hem de devlet toplum ilişkisinde seyri belirleyen merkez olmuştur. Ancak bu aşamada Mardin'in saptaması açıklayıcı olmaktadır. İlk olarak merkez, merkezi değerlerini çevreyi dışlayarak tanımlamış olduğundan, çevreyi entegre edebilmesi için eşraf ile geliştirdiği patronaj ilişkisi sınırlı kalmış, bu durum da bir diğer açıdan gerilim doğurmuştur. İkinci olarak ise, Kemalist merkezi değerlerin çevreye aşılması aslında merkez ve çevre arasındaki kültürel kopukluğu ortadan kaldırmak amacıyla düşünülmüştür. Ancak merkezin İslam'ın toplumsal rolünü göz ardı ederek, bu durumu sürdürmesi ve toplumun ideolojik kurgusunu sağlayabilecek unsurların kaynaşmaması; İslam'ın kendi kendini üretebilmesine imkân tanımıştır (Çınar, 2006: 157). Diğer yandan, temel meşruiyet kaynağı olarak belirlenen; "iyi"nin miyarı olarak "tek" in karşı konulmaz gücü üzerinden merkezin hegemonyasını arttırmasının (Arlı, 2006: 121); kültürel bir muhalefeti doğurduğu söylenebilir. Burada yüzeyde belirginleşen paradoks; muhalefet olgusunun dahi merkezin dokunuşu ile şekillendiği hatta muhalefetin tarihsel süreç içerisinde de merkeze ait bir unsur olarak sınırlandırıldığı meselesidir.

Muhalefetin henüz yerleşmediği veya erken Cumhuriyet dönemine kadar toplumsal yapıda sosyal ağ örüntüsünde yer edinmediği halde, Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) karşı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) ve daha sonraları Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) nasıl toplumsal destek edindiği sorusu, merkez çevre modelinde bir muhalefet olgusunun açıklayıcısı olacak niteliktedir. Cumhuriyet ideolojisinin, İslam'ı dönüştürmek üzere giriştiği cebri uygulamaya karşı gördüğü, çevrenin kapanarak merkezden kopma reaksiyonu; taşra değerlerinin muhalefet örüntüsü halinde savunulması olarak kendini göstermiştir. Böylesi bir birikimin ilk örgütlü muhalefeti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bünyesinde siyasi hayata çıkmıştır. TCF taşıdığı kimliği, ideolojisi ve siyasi temsili açısından, iktidar partisinden farklı olduğu, karakteristik tahliliyle de ortaya çıkmaktadır (Yıldırım, 2008: 35-36).

Zürcher (2009: 42-48), TCF'nin ideolojik savunusunu beslediği kaynağın muhafazakârlık olduğunu belirtmektedir. Ancak bu muhafazakârlık, bağımsızlık sonrası bir muhafazakârlıktır. TCF'nin, Kemalist politikalara karşı doğmasına rağmen, beyannamelerinde veya programlarında İslam'a daha büyük bir rol verilmesi, hilafetin geri getirilmesi, İstanbul'un yeniden başkente yapılması gibi talepler yoktur. 1922-24 yılları arasında gerçekleştirilen anayasal değişiklikleri değiştirme gibi

girişimleri de olmamıştır. Çiğdem'in (2009: 17) belirttiği gibi, geçmişi ihya etmeyi amaçlayanlar, geçmişin ihya edilemeyecek kadar geçmişte kaldığını fark ettiklerinden, bugünü kurmayı amaçlamakla; reformist bir muhafazakârlığı veya Cumhuriyet muhafazakârlığını siyasi düşünceye kazandırmışlardır. Bu açıdan bakıldığında; TCF'nin ileri gelen kadrosunun, bağımsızlığını yeni kazanmış bir ulusun temsil edildiği kurucu meclisin mevcut seçkinlerinden bağımsız bir tarihsel tecrübe edinmemiş olması, fırkanın kültürel sürekliliği sağlayacak dinamiklerin savunuculuğunu yapmasını engellemiştir. Tüm bunların yerine halk egemenliği, adem-i merkezîyetçi bir yapılanma ve radikal yenileşme yerine tedricî gelişmenin vurgusu, TCF'nin klasik liberalizmin ifadelerine sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra ideolojik bakımdan Kemalist kadro ve TCF'nin ileri gelen kadrosunun orta sınıfın milliyetçi ve liberal hareketine bağlı olmalarından dolayı, İslami siyasal akımlardan beslenen tüm hareketlere uzak kalmışlardır (Zürcher, 2007: 152-153). Hatta ilk meclis döneminde anti demokratik buldukları uygulamalara karşı ses çıkartmayarak, ikinci grup ile mücadele dahi etmişlerdir. Ancak daha sonra ilk mecliste ikinci grup platformuna çıkarak, siyasal iktidara karşı muhalefeti tercih etmişlerdir. TCF'nin giriştiği muhalefet hareketlerinin sonucunda, İttihat ve Terakki adına iktidar karşıtlığının tertip edildiği iddiaları muhalefetin, siyasal iktidar tarafından tahayyülünü tarihsel bir çizgide sürdüreceği geleneği başlatmıştır. Takrir-i Sükun Kanunu, Fethi Okyar'ın istifaya zorlanmasının ardından İsmet İnönü'nün hükümet başkanlığına geçmesiyle aynı gün yürürlüğe konulmuştur. Muhalefetin kesin bir biçimde susturulmasının amaçlandığı böylece netlik kazanmıştır. Tarihsel önceliği açısından TCF'nin edindiği bir tecrübe de; 15 Nisan 1923'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan önemli bir değişiklik ile Birinci Mecliste, Kemalist kadroların dışında kimsenin rakip olarak siyasi hayatta belirmesine ihtimal bırakılmamış olmasıdır (Demirel, 2013: 58). TCF'nin vatana ihanet ile suçlanmış olmasına istinaden beliren görüşlerin ağırlık kazanmasıyla tek muhalefet partisinin siyasetten silinmesi kaçınılmaz olmuştur (Demirel, 2011: 601-605). Kemalist merkez dışında çevreyi cezbedecek potansiyel siyasi oluşumların toplumsal alanda ortadan kaldırılması ile başlayan girişimler, nitekim 3 Haziran 1925'te TCF'nin kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. İktidar Seçkinlerinin gözünde, kendi dini fikir ve inançlara saygılı olduğunu açıklayan TCF, dini siyasete alet etmiş bulunmaktaydı.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle ilk örgütlü muhalif partinin siyasi muhalefeti böylece sonlandırılmıştır (Erdoğan, 2008: 76).

Bu noktada hala belirgin soru, modern Türk siyasi tarihinde ilk belirgin siyasal muhalefet hareketinin, nasıl olup da etrafında kitlesel bir destek sağlayabilmiş olmasıdır. Mardin'e göre izahı, DP'de daha net çizgilerde görüldüğü üzere TCF ve SCF gibi siyasi partilerin çevrenin tepkisel tutumunun akabileceği ve merkeze karşı verilecek mücadelenin itici gücü olarak temsilcilerin, Kemalist kadro ile ortak meşruiyet unsurlarına sahip olmasından dolayı söz elde edebileceği gibi çevrede hayat bulan düşüncelerden kaynaklanmıştır (Mardin, 2005: 188).

Türkiye'de siyasal hayatta yer alan partiler, siyasal muhalefet girişimlerinden edinilen tecrübeler sebebiyle, toplumsal bellekte tutarlılık kazanamamıştır. Heper'e (2011: 108) göre; modern Türkiye'de siyasi partiler, devlet ve toplumsal gruplardan soyutlanmış, kurumsal bir gelişim gösterememiş ve bu nedenle de kendilerini destekleyecek; siyasal iktidarı etkileyebilecek bir kitleye ulaşamamıştır.

Devlet ve toplum ilişkisinde seyretmeyi başarabilen bir siyasal iktidarın olamayışı, siyasal iktidarı elde eden siyasi parti gruplarının toplumdan uzak olması ile açıklanabilmiştir. Siyasal iktidarın toplumdan bağımsız hareket edebileceği yönündeki kanaat ile siyaseti meşru taleplerin dinletisine kapatması da bu durumun bir göstergesidir. Türkiye'de parti-devlet bütünleşmesinin ve demokrasinin siyasetin içerisinde uzunca bir süre sınırlandırılmasının doğurduğu sonuç; rejimin istikrarı ile siyasetin istikrarsızlığı (Heper, 2011: 109) arasındaki ters orantı üzerinden tahlil edilebilmektedir.

CHF, TCF'nin ardından ikinci bir siyasal muhalefet hareketinin meydana getirdiği Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı kuruluşundan kapanışına farklı tahayyüllerde algıya sahip olmuştur. Siyasal iktidarın yaratmaya çalıştığı kendi meşruluğuna karşı meydan okumadan; hükümeti canlı tutacak sembolik bir muhalefet partisi olarak siyasi hayatta yer edineceği yönündeki düşüncesine kadar (Bakan ve Özdemir, 2013: 377), SCF'nin rejime karşı ciddi bir tehdit oluşturacak toplumsal çatışmanın tetikleyicisi olduğuna dair kanaate varan bir hal yaşamıştır (Uzun, 2010: 253). CHF içerisindeki etkin kanadın SCF hakkındaki öngörüsü; yeni muhalefetin CHF'na değil, cumhuriyete, sisteme ve hatta nihayet Mustafa Kemal'e ve iktidara yöneldiği yönünde belirlemiştir. Bu sayede SCF'nin kapatılması için gerekli olacak politik ve psikolojik ortam yaratılmaya çalışılmıştır. Oysa ki, SCF hakkında dikkat çeken en önemli husus,

laikliğin yeni kurulacak partinin temelinde kabul görmüş olmasıdır. Devletin dininin İslam olduğuna ilişkin ibarenin kaldırılması ve laikliğin ilke olarak anayasaya girmesinin çok daha sonraki bir süreç olduğu göz önünde bulundurulduğunda, SCF'nın rejim ile uyumluluğu netlik kazanmaktadır (Erdoğan, 2008: 77-78). SCF'nın kapatılmasına gidilen süreç boyunca parti içerisinde, cumhuriyet aleyhine tertiplerde bulunmakta ve irtica hareketlerini kitleselliğe taşımakta olan grupların olduğu iddiaları devam etmiştir (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 2010: 174-175). Bu durum siyasal iktidar ve muhalefet arasındaki gerilimin siyasi değil; CHF tarafından rejimin sahiplenilmesine yönelik olduğunu göstermektedir. Çünkü SCF programında ve parti tüzüğünde, dönemin hâkim kılınmaya çalışılan tüm ilkelerine ve esaslarına bağlılık arz etmekle birlikte; millet bünyesinde tüm ilke ve esasların geçerli olmasına çalışılacağına dair maddelere yer vermiştir (Eraslan, 2000: 80-81). Fakat nerede bir iktidar mücadelesi var ise orada siyasetin olma zorunluluğu, SCF'ni iktidara yaklaştıracak gidişat ile baş başa bırakmıştır. Fethi Okyar tarafından dile getirilmiş olan, “memleketin her tarafında, geniş halk kitleleri arasına kök salacağız. Fırka her gün biraz daha kuvvetlenecek ve temel sağlamlaşacaktır... Ve elbette ki mevki-i iktidara geleceğiz... İlk fırsatta ve en kısa zamanda.” sözleri; safları belirginleştirmekle kalmamış, SCF'yi doğrudan hedef haline getirmiştir (Avşar, 1998: 98-101).

Siyasal iktidar ve muhalefet arasındaki gerilimin devlet ve toplum ilişkisinde ele alınabilecek bir diğer konusu, 1929 buhranı ile dünyada yaşanan ekonomik krizlerin, Türkiye'de olan etkileridir. Belirtildiği üzere SCF'nin kapatılışında da etki eden hususlar, Türkiye'de meselenin siyasi rejim odaklı olduğunu göstermekteydi. Bu bağlamda, siyasi rejimin önünü açabilmek açısından; demokratik hak ve hürriyetlerin topluma iadesi, özellikle de iktisadi alanda devletçi politikaların hafifletilmesi tartışılmıştır. Ancak siyasal iktidarın tercihi, rejimi hafifletmek yerine, sertleştirmek olarak vuku bulmuştur. CHF'nin vergi ve tekeller politikasını ciddi biçimde eleştiren SCF, adil bir vergi sistemini ve yabancı sermayenin teşvikini savunmuştur (Timur, 1994: 162). Bürokratik kadroyu hedef alan muhalif tutumu, toplumsal muhalefetin de merkeze akmasını sağlamıştır. Merkez ve çevrenin sosyal, siyasi ve ekonomik alanda karşı karşıya gelişi böylelikle SCF'nin kapatılmasına sebep olmuştur.

Cumhuriyetin erken döneminde kurumsal nitelikteki siyasi muhalefet seyrinin, merkez çevre modelinde, vatan hainliğinin ifadesi olarak öne çıktığını söylemek

mümkündür. Siyasal iktidar ve muhalefet arasındaki gerilimin devlet ve toplum ilişkisine tezahürünü okumak ise yine toplumsal reaksiyonun ölçülmesinden geçmektedir.

Rejimin temel ideolojisine karşı dini propagandaların mevzilendiği yerler, camiler olmuştur. Dinsel mekânlardan edinilen İslami motifler ile çıkış yapan tüm muhalefet hareketleri toplumsal reaksiyon niteliğini kazanmıştır. 1936 yılında CHP Genel Sekreteri ve Kütahya Milletvekili Recep Peker, CHP¹² başkanlıklarına, inkılâp ve devrimlere karşı girişilecek herhangi olumsuz toplumsal hareketleri itham ederek; “hükümetle el ve işbirliği yapmalarını, alacakları haberleri vakit geçirmeden hükümete bildirmelerini bu vesile ile bir kere daha tekrarlamayı değerli bulurum” şeklinde tamimler iletmiştir (Koçak, 2011: 38-43). Diğer bir örnek, 1939 yılında Manisa milletvekili Refik Şevket İnce, “Türkiye baştan aşağı belli bir idealin, Cumhuriyet Halk Partisi İdeali’nin sarsılmaz taraftarıdır ve Türkiye Büyük Millet Meclisi onun temsilcisidir.” sözlerini söylemiştir (Goloğlu, 1974: 6). Açıkça Peker ve İnce tarafından, CHP’nin ve teşkilatlarının hükümetle yakın işbirliği içerisinde bulunması talep ve beyan edilmiştir. Bu da siyasal iktidar ve devlet arasındaki zımnî sözleşmeye bağlı kalınarak, CHP’nin devlet teşkilatının bir aracı olarak faaliyette bulunduğu göstergesi olmuştur.

Muhalefetin uzun bir süre siyasal iktidarın müsaadesi içerisinde sınırlandırılması ve doğrulması ile belirtilen tüm tarihsel olaylar bir araya getirildiğinde, erken Cumhuriyet döneminden itibaren siyasal iktidar ve muhalefet ilişkisinde merkez çevre modeli açısından netlik kazanan en temel olgu, muhalefeti tanımlayacak ve yer edinmesini sağlayacak değerlerin artık merkezin tekelinde kurumsallaştırıldığıdır. Mardin’e (2005: 191) göre; Batı medeniyetinde muhalefetin kurumsallaşması, Batı medeniyetinin gelişmesiyle ilgili değer, rol ve davranış kalıplarının yerleşmesiyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda merkezin değerleri etrafında şekillendirilmeye çalışılan bir toplumun reaksiyonunun vaziyet aldığı bir olgu olarak muhalefetin de karakteri, merkezin tezatlığı halinde şekillenmiştir. Böylelikle siyasal muhalefetin bastırıldığı siyasi hayatta, toplumsal muhalefetin kültürel dönüşüme karşı ortaya çıkışı

---

¹² Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin devamı olarak 9 Eylül 1923’te Mustafa Kemal Atatürk tarafından İçişleri Bakanlığı’na başvuru gerçekleştirilerek, “Halk Fırkası”, 1924 yılında “Cumhuriyet Halk Fırkası” ve daha sonra 1935 yılında “Cumhuriyet Halk Partisi” olarak isim değişikliği yaşanmıştır. Bu nedenle çalışmada, tarihsel kesitlere dikkat edilerek, kendi dönemi içerisindeki adlandırılması ile parti isimleri anılmıştır. CHP’nin tarihi için resmi adres bkz. http://www.chp.org.tr/?page_id=67&page=2

gerçekleşmiştir. Ancak siyasal muhalefetten çok daha mühim farkı, düşünsel ve siyasal açıdan ortak bir birliktelikten uzak ve seçkinler yerine kitlesel bir girişim olmasıdır.

2.1.2. Tek Parti Dönemi ve Toplumsal Muhalefetin Birikim Süreci

Parti-devlet bütünleşmesinin oluşturduğu radikal laik politikaların sonucunda göz ardı edilmiş siyasal, sosyal ve ekonomik hususlar olmuştur. İlk olarak modern bir milletin yaratılması ve rasyonelleştirilmesi için devletin araçsal konumda olmasıdır. İkincisi araçsal devletten beklenen bir biçimde, ekonomik gelişim ve açık politikanın gereğine istinaden hükümetin denetim altında tutulamamasıdır. Ve diğeri, araçsal ve denetlenilebilen devlet kurumunun yokluğundan kaynaklanan devlet dışı sınıflara duyulan ihtiyaçtır.

Öyle ki, laikliğin demokrasiden önce geldiği, Türkiye’de modernleşme sürecinin her safhasında görülmüştür. Milli olmaktan çok İslami ve cemaatlerden oluşan bir topluma, demokrasi özlemi adına dahi olsa güvenilmemesi gerektiği Tek Parti döneminin temel prensibi olmuştur (Göle, 1986: 78). Bu nedenle erken Cumhuriyet döneminde siyasal muhalefetin egale edilmesi sayesinde devletin toplumu laikleştirme politikaları üzerinden Cumhuriyet’in öznesi; rejimin sahibi olan bir ulus, bir toplum yaratma (Kaynar, 2012b: 534) projesi toplum mühendisleri tarafından etraflıca ancak tek taraflı olarak planlanmıştır.

1924 yılında Millet Meclisi tarafından kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun gerekçesinde yer alan “milletin duygu ve düşünce bakımından birliği”, Cumhuriyet’in bireylerini değil; toplumunu oluşturacak ilk adım olmuştur (Üstel, 2009: 128). Yeni kurulan ulus-devletin ihtiyaçlarını karşılayacak bireylerin birer birer yetiştirilmesi süresince geçen zaman dilimindeki karmaşıklık, Cumhuriyetin öznesi olmaktan çok; nesnesi olmaya doğru çizilen bir yol olarak görülmüştür. Hâkimiyetin gerçek sahibi devlet, nesnesinden bir özne yaratmanın yolunu, vatandaşlığın kurgulanmasında bulmuştur. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’de vatandaşlık anlayışı, Cumhuriyetçi geleneğin seyrindeki vatandaşın evvela devlete ve sonra topluma olan vazifeleri olarak şekillenmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında CHF’nin altı oku, ideolojik çerçeve içerisinde vatandaşlığın temeli olarak tanımlanmıştır. Böylelikle Cumhuriyet’in temel

ideolojisini içselleştirmek ve iyi bir vatandaşlık tarifi¹³, CHF'nın nazarında bırakılmıştır. Mustafa Kemal'in bizzat kendisi tarafından Afet İnan'a hazırlatılan, "Medeni Bilgiler" kitabında Milli Eğitim Bakanlığı'nın görevleri hakkında şöyle denilmektedir: "Bütün vatandaşların Cumhuriyet'i tanıyıp sevmeleri, din ve itikat kayıtlarını dünyadaki yaşayış hududunun haricinde manevi bir mefhum olarak tanımaları, bilginin telkin edeceği en mühim esastır" (Karatepe: 2011: 76-77). Bu sayede, kamusal alanda hâkim kılınan merkezi değerlerin, özel alana geçişinin sağlanması düşünülmüştür. Modern vatandaşlığın Cumhuriyet'in taşıyıcısı olmak yolunda biçimlenişi, hem kamusal hem de özel alanda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Kadioğlu, 2008: 181). Oysa hâkimiyetin gerçek öznesi olan ulusun inşası bir yana, Cumhuriyet teknik anlamda bile tüm yurda yayılamamıştır. Aksine toplumsal olarak muhalif hareketler ve fikirler görülmüştür. İzmir'de 1930 yılında yaşanan Cumhuriyet politikalarına karşı direniş eylemleri ve Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ortaya çıkan birçok ciddi muhalefet girişimleri buna örnektir (Kaynar, 2012b: 535). Tüm muhalefet hareketlerine karşı merkezin sert tutumu ise aynı doğrultuda devam etmiştir. Siyasal muhalefetin bastırılmasının ardından yeni olayların gerçekleşebilmesi ihtimalini dahi yok edecek önlemler sosyal alanda alınmaya çalışılmış ve CHF bünyesinde alınan tüm kararlar devlet politikası halinde uygulanılmıştır.

CHF'nın 1931 yılındaki kongresinde çizilen perspektif doğrultusunda Türk Ocakları, Kadınlar Birliği¹⁴ ve Muallimler Birliği gibi dernekler kapatılmış; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Spor Kulüpleri CHF'nın kontrolü altında yürütülmüştür. Toplumsal alanda var olan kurumların yanı sıra iktisadi hayatın içerisindeki, İşçi ve Esnaf Cemiyeti gibi örgütlenmeler de denetlenmiştir (Uzun, 2010: 239). Sosyal alanlardaki derneklerin ve kuruluşların kapatılmasının siyasal açıdan bağımsız ele alınabilmesi mümkün değildir. SCF'nın kendi yöneticileri tarafından kapatılması ve bu süreç uzantısı boyunca "Matbuat Kanunu"nun çıkarılması

---

¹³ 1926 tarihli İlk Mektep Müfredat Programı'nda Yurt Bilgisi dersinin hedeflerinden birkaçı: "Çocuğa, etrafta olup biten işlerin, cereyan eden hadiselerin ahlaki, iktisadi ve hukuki... kısaca, içtimai manalarını idrak ettirmek."

1. Madde; "Onda devlet, milliyet ve aile tesanütüne iptina eden bir ahlakıyat hissi tevlit ettirmek ve yaşatmak."

6. Madde; "Çocuğu devlet teşkilatı ve hükümet makinesi hakkında esaslı fikirlere ve malumata sahip etmek."

¹⁴ 1924-1927 yılları arasında "Kadınlar Halk Fırkası" olarak faaliyet gösteren, kadınların siyasal hak taleplerini dile getirebilmeleri için örgütlenen siyasi partinin ardından "Kadınlar Birliği" kurulmuştur. Kadın hakları ve kadın kimliği üzerinden muhalif bir siyaset izlenilmiştir. Ancak "Kadınlar Birliği" dönemin şartlarından dolayı ilk kurucularının tasfiyelerine maruz kalmıştır.

Detaylı bilgi edinmek için bkz. Kartal, ss. 91-133.

sayesinde CHF'na karşı basın girişimlerinin de baskı altına alınması ile ilişkili olmuştur (Mazıcı, 2011: 165). Fakat diğer açıdan kültürel bir değişimi öngören birçok reformun uygulamaya konulması sürecinde de devrim hedeflerinin gözetilmesi, merkeze karşı çevresel muhalefeti zinde tutmuştur. İlerleyen zamanlarda İsmet Paşa'nın, "milli şef" olma tutkusu ve merkezin kendi içerisinde dahi gerçekleştirilen tasfiyeler, otoriter bir yönetimin had safhada varlığını ilan etmiştir (Sunay, 2008: 53). CHP'nin 1938 Olağanüstü Kurultayı'nda Atatürk'ün ölümü sonrası TBMM tarafından Cumhurbaşkanlığına seçilen İsmet İnönü "Değişmez Genel Başkan" olarak atfedilmiştir¹⁵ (Uzun, 2010: 242).

Ülkeyi İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutabilme başarısının gösterildiği dış politika dönemiyle örtüşen, ancak sekiz yıl sürmüş ekonomi politikalarındaki başarısızlıklardan dolayı (Mazıcı, 2011: 173) Milli Şef dönemi, iç huzurlukların oldukça yükseldiği, toplumun ciddi bir iç bunalıma sürüklendiği dönem olarak tarihe not edilmiştir (Goloğlu, 1974: 79). Örneğin, kısıtlanan basın özgürlüğünün neredeyse tümüyle kaldırılmasına, yürürlüğe girmesiyle imkân tanıyan Matbuat Kanunu; üretim ve fiyat denetiminde ciddi anlamda devlet müdahalesine izin veren Milli Koruma Kanunu; Toprak Mahsulleri; Kazanç ve nihayetinde sosyo-ekonomik yapıyı dönüştüren Varlık Vergileri uygulamaları yüzünden, Milli Şef dönemi toplumun tüm katmanlarında otoriter bir yönetimin siyaseti olarak tecrübe edilmiştir (Mazıcı, 2011: 173-174).

İkinci Dünya savaşının etkisi, 19 Şubat 1940 tarihinde yürürlüğe giren "Milli Koruma Kanunu" ile siyasal, sosyal ve iktisadi alanlarda ciddi ölçüde modern Türkiye tarihinde derin izler bırakmıştır. Savaş ekonomisinin yaratılması amacıyla Refik Saydam Hükümeti¹⁶ tercihini, ordunun ve geniş yığınların ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla, ticareti devletin denetimine almak ve ekonomi dışı polisiye önlemler sağlamak politikalarından yana kullanmıştır (Koçak, 2009b: 428). Bu bağlamda Tek

---

¹⁵ Nizamnamenin Esaslar kısmındaki 3. ve 4. Maddeye göre;

3. Madde; Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür.

4. Madde; Partinin değişmez Genel Başkanlığı aşağıdaki üç surette inhilal edilebilir:

a. Vefat

b. Vazife yapamayacak bir hastalığa sabit olması halinde

c. İstifa

Bu konuda; 1938 yılında basılan "CHP Tüzüğü, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara" aydınlatıcı olabilir.

¹⁶ Refik Saydam'ın ölümüyle, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin iktisadi politikaları bir önceki hükümete nazaran daha ılımlı olmuştur. Ekonomi üzerinde devlet müdahalesini ve denetimini azaltarak, fiyatların dolayısıyla da üretimin artırılması düşünülmüştür. MKK'nun Saraçoğlu Hükümeti'nce uygulamalarına yönelik detaylı bilgi için bkz. Koçak, 2009b.

Parti rejimi ile köylülüğün farklı kesimleri arasındaki bağların 1940'lar da kopması, otoriter bir yönetimin doğuşu ile sıkı sıkıya bağlı olmuştur (Pamuk, 1988: 96). Siyasal alanda tezahürü, Keyder'e göre (2009: 141) Milli Koruma Kanun'u (MKK), tarım politikasında özellikle de buğday üreticilerini hedef alan yaptırımlarıyla yarattığı ani değişiklikten dolayı, küçük köylülerin iktidardaki partiden uzaklaşmasında rol oynayan önemli bir etmen olarak görülmüştür. Diğer açıdan devletin satın aldığı tahıl miktarı arttıysa da, devlet kontrolüne tepki olarak paralel bir pazar ortaya çıkmıştır. Gerek köylünün iktidardan uzaklaşması gerekse de karaborsanın oluşması; hükümeti, kendi söküğünü dikemeyeceği durumlara düşürmüştür. Destekleyici mahiyetteki diğer bir husus, Pamuk'a (1988: 105-107) göre savaş koşullarının yükünü küçük ve orta köylülüğün omuzlarına yıkan tek parti rejimi, nüfusun %80'inin kırsal alanlarda yaşadığı bir ülkede çok geniş bir oy potansiyeline sahip bu kesimleri karşısına almıştır.

MKK'nun uygulanması savaş zengini bir zümre doğurmuştur. Bu açıdan savaş ekonomisinin yarattığı iktisadi huzursuzluklar, bir önceki politikaların revize edilmesini gerektirmiştir. Özellikle de ordunun ihtiyacını karşılayamayan devlet, olağanüstü Varlık Vergisi¹⁷ eliyle, Saraçoğlu'nun ifade ettiği; "ihtikâr" yoluyla zenginleşen büyük çiftçileri ağır vergiye tabi tutmuştur (Timur, 1994: 186). Ancak verginin uygulanması ise çok daha farklı amaçlara hizmet etmiş; sınıfsal değişimlere yol açarak, sosyo-ekonomik değişimin zeminini boşaltmıştır. Daha açık ifadeyle Osmanlı imparatorluğundan itibaren gayri Müslimlerin egemenliğinde işleyen ticaret hayatı, Varlık Vergisi'ni hazırlayan hükümet tarafından göz önünde bulundurulmuştur. Ticari hayatın Türkleştirilmesi hedefi gözetilerek, Anadolu tüccarının sermayesini güçlendirmesine vesile olmuştur (Koçak, 2009b: 507). Timur'un (1994: 188) ifade ettiği üzere, Varlık Vergisi gerçekte, tek yönlü olarak azınlıklara karşı kullanılmıştır. CHP Meclis Grubu'nda Saraçoğlu'nun; "Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz" ifadesi hükümetin amaçladığı hedefleri netleştirmektedir (Koçak, 2009b: 508).

---

¹⁷ Varlık Vergisi hakkında daha detaylı bilgi için; http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc024/kanuntbmmc024/kanuntbmmc02404305.pdf, ziyaret tarihi: 11 Mart 2014.

Merkez çevre açısından savaş ekonomisinin gerektirdiği politikaların uygulanmasının en önemli sonucu, merkezin iktisadi hayatı kontrol altına almasıyla birlikte siyasal ve sosyal kurumların tüm belirleyici mekanizmaları üzerinde hâkimiyet kurmuş olmasıdır (Mardin, 2010: 69). Merkezi değerlerin iktisadi hayatın organik sınıfını ve toplumsal yapının geleneksel sınıfını dışlayıcı etkisi, merkeze yönelik güvensizlik duygusuna yol açmıştır (Timur, 1994: 189). Siyasal hayatın içerisinde kusurlu bir işleyişe neden olan iktisadi ve toplumsal huzursuzluk, demokrasiyi DP'nin siyaset sahnesine yakınlaştırmıştır. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1946'ya kadar "siyasal eylem" için devletin bir aracı niteliğine bürünmesi ve karşı tarafta Demokrat Parti'nin çevreye yönelik izlediği propagandanın belirgin özelliği olarak çevrenin taleplerinin dile getirildiği bir platforma dönüşmesi, merkez çevre açısından bir çelişkiyi doğurmuştur. Öyle ki, Mardin'in (2010: 77) ifade ettiği üzere, merkezin çevreye karşı güttüğü politikalar daha yatıştırıcı olsaydı, çevrenin toplumsal düzeyde ortak düşünüş ve davranış tarzını oluşturabilmesi mümkün olamayabilirdi. Fakat Türk siyasal hayatında merkezin çevreye tutumu sıkı politikalar ile vuku bulmuştur. Bu bağlamda toplumun her alanındaki kesimler hedef alınarak uygulanan politikalar CHP'yi ciddi ölçüde olumsuz etkilemiştir.

Çok partili siyasal hayata geçiş sağlandığında, Çavdar'a göre (2008: 433) CHP'nin daha sonraki yenilgilerinin nedeni, belirtilen tarihsel kesitin uzantısı olmuştur. Bu bağlamda merkez çevre modelinde beliren husus, siyasi partilerin ortaya çıkmasıdır. Ancak siyasi partilerin varlığı, kamunun siyasete katılabilmesi için gerekli ortamı sağlamış olmasına rağmen, çevreyi merkezin etrafına çekecek ölçüde yeterlilik sağlayamamıştır (Mardin 2010: 71). Çünkü ana gerilim hattı laiklik kapsamlı ve toplumsal akılcılaştırma hareketi olarak çevrenin zihninde yer edinmiştir. Laik kurumsal çerçeveye eklenmesi amaçlanan İslam'ın kamusal alandaki tasfiyesi, laik siyasete yabancılaşan daha doğru bir ifadeyle otoriter yönetimce gayrimeşrulaştırılan; ancak farklı alanları keşfedecek bir dinamiği doğurmuştur (Turnam, 2011: 52-54). 1946 seçimlerinde CHP yeniden iktidara gelmiş, hatta bir önceki döneme nazaran daha tavizkar ve yatıştırıcı politikalar izlemiştir. Din alanında, militan laik anlayışına ılımlı bir üslup takınmışsa da; muhalefete bırakılan mevziler, geri dönüşe imkân tanımayan bir toplumsal birikim yaratmıştır (Keyder, 2009: 146).

2.1.3. 1946-1950 Arası Demokrat Parti ve Kemalizm'e Karşı Muhalefetin Toplumsallığı

Atatürk, kendi el yazısıyla Kemalizm'i, Türk Devrimi'nin yaptığı işlerle, uygulamalarıyla tanımlamıştır. Kemalizm'in Batılılaşmanın pratiği olarak bir yorumlama ile sınırlı kalmasının nedeni, Perinçek'e (2009: 187) göre Cumhuriyet önderlerinin ve düşünürlerinin ortaya koyabildikleri bir devlet teorisinin olmayışı olarak kabul görülmüştür. Bu bağlamda Kemalizm'in toplumsal muhalefet odağının hedefi haline gelmesi kaçınılmaz bir tarihsel zorunluluk olarak teşekkül etmiştir. Çünkü siyasal ve toplumsal alanları devlet düşüncesinde buluşturma hakkını iddia eden tek parti; CHP'nin belirlediği siyasete doğru yönlendirici tüm unsurlar, ortak payda da buluşturmayı hedeflemeksizin uygulamada Kemalizm'i meşrulaştırıcı özellik kazanmışlardır. "Bütün sınıfları temsil eden bir parti" CHP, "umumun müşterek menfaatini ve ilerlemesini düşünen" ve "aynı derecede ve eşitlikçi duyguyla toplumu bütünüyle koruyan" devlet, "sınıflar arasında bağlılık ve uyum" ve nihayetinde "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış" bir kitle söylemi, CHP eliyle Kemalizm'in topluma dokunuşu olmuştur (Perinçek, 2009: 206-208).

1931 ve 1935 CHP programları Kemalizm'in sınıflara bakışını önemli ölçüde tasvir etmektedir. Sınıfları reddeden bir kavrayış; sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle söylemi ile öne çıksa da; aksine, Kemalizm halkın kompozisyonunu sermayeye göre yazmıştır. Emekle sermayeyi, işçiyle işvereni ayrı değerlendirerek sınıfsal analize gitmiştir. 1931 Programı'nda sınıflar yelpazesinin bir ucuna küçük işçiler ve küçük çiftçiler, diğer ucuna büyük sanayiciler ile büyük toprak ve iş sahipleri, tüccarlar; bu kategorilerin arasında da ara katmanlar olarak küçük üreticiler ve küçük ticaret esnaflarını yerleştirmiştir. 1935 Programı'nda ise sınıfsal kategorizasyon törpülenmiş büyük veya küçük çiftçiler, işçiler ve iş sahipleri yerine; çiftçiler, zanaatkârlar, esnaflar, işçiler ve memurlar olarak genel tasnife gitmiştir. Bu bağlamda 1931 ve 1935 programları, Kemalist CHP'nin toplumu ele alışının, sınıfsız değil; düzen içerisinde uyumlu ve çıkarlarının çelişmediği çatışmasız sosyal yapının oluşturulması düşüncesine dayandırılabilir (Parla, 2008: 41-42).

Kemalizm, kendisine evrensel bir doğruluk atfedilerek tanımlanmış ve bu nedenle de toplum tarafında meşruiyetinin sorgulanmasına izin verilmemiştir. Meşruiyet krizinin, demokrasinin gelişmediği düşünüldüğünde, çıkmamış olması bu bağlamda açıklayıcı görülmüştür. Fakat daha sonraki zamanlarda Türkiye'de demokrasinin

yerleşememesinde, Kemalizm'in meşruiyet zemininden yoksun olmasının, bir belirleyiciliği olduğu netlik kazanmıştır. Buna istinaden demokrasinin karşılaştığı sorun kendini iki biçimde göstermiştir. Devlet seçkinleri bütünleşme krizlerine karşı tedirgin, dolayısıyla çevreye karşı hoşgörülü olamamıştır. Çevre ise merkeze karşı meydan okuyucu tavrı ile seçkinlerin önyargılarını güçlendirecek bir aşırılaştırma eğilimini doğurmuştur (Heper, 2012: 166).

Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ve kurucu ideolojisi olarak tanımlanan Kemalizm siyasal hayattaki toplumsal projesiyle yeni bir vatan, yeni bir toplum, yeni bir kimlik ve bu yaratılacak ulus için yeni bir tarih tanımlamakla kalmamış, her kesimden insan için siyasetin statüsünü ve anlamını da değiştirmiştir. Çünkü Kemalizm, Türk toplumunun belli gerçeklik duygusu ve bir toplum anlayışı kurmasına aracılık eden pratikleri, anlamları ve alışkanlıkları eklemlenen bir toplumsal sistem olarak dizayn edilmiştir (Çelik, 2009: 75). Ancak 1 Kasım 1945'te İnönü'nün duyurduğu siyasi karar uyarınca başlayan ve DP iktidarı ile özdeşleştirilen çok partili siyasi hayat, Kemalizm'in karşıtlığını yüklenen tüm merkeze karşı tepki içerikli toplumsal ve siyasal birikimleri boşaltmıştır (Çelik, 2009: 89).

1940'lı yıllarda devlet ve toplum arasındaki ilişkinin belirleyici unsuru CHP olmuştur. Böylece CHP'nin tek parti yönetiminden ve bürokrasideki hantallığından kurtulmak isteyen bir hareket olan DP, CHP'nin içerisinden çıkarak, kitlesel desteği sağlamıştır. Bu nokta da değinilmesi gereken tespit, kitlenin DP'yi önüne alarak toplumsal muhalefeti siyasallaştırması değil, DP'nin toplumsal muhalefeti kendi siyasetine doğru kanalize edebilmesi olmuştur (Perinçek, 2009: 242). DP toplumda yükselen hoşnutsuzluğu, kendi sınıfsal amaçlarının gerektirdiği yöne çevirerek, siyasete yeni meşruiyet söylemi; "Milli İrade"yi kazandırmıştır. "Milli İrade"nin iktidara geldiğinde DP ve daha sonraki halefleri tarafından bir fetiş haline getirilmesi, aslında DP'nin devlet mekanizması içerisinde yer edinmemesinin bir sonucu olarak kabul görmüştür.

DP'ye ait otoritenin her alanda hissedilebilmesi amacıyla merkezin belirlediği meşruiyet kaynaklarının, çevre normları doğrultusunda değiştirilmesi girişimleri yaşanmıştır. Bu girişimler "Milli İrade"nin meşruiyet sağladığı düşüncesinden hareketle devletin tüm kurumlarının DP amaçları için kullanılabileceği eğilimini oluşturmuştur. Ancak huzursuz bir siyasetin ortaya çıkması bu aşamada kendini göstermiştir. Ve bu dönemde çevre tarafından DP'ye yönelik eleştiriler icraatlarının

değil; meşruiyetlerinin sorgulanması olarak algılanmıştır. Buna karşılık DP iktidarında dönemin muhalefet partisi CHP de DP'nin aşırı demokrasi duyarlılığı üzerine şiddetle basmaya devam etmiştir (Heper, 2012: 181-182).

Bürokrasi ile çatışmacı bir halde olan DP kendisini desteklemesi için halkı seferber etmiştir. Doğrudan halkı muhatap alarak, dinsel ve geleneksel sembolleri kullanmıştır. Aslında bu durum partinin, toplumdaki bağımsız bir şekilde formüle etmiş olduğu politikalar etrafında, toplumu sarmalaması olarak görülmüştür. Böylece parti-devlet bütünleşmesi ekseninde belirlenen devlet ağırlıklı siyaset merkezini; DP, parti-toplum bütünleşmesi sayesinde, parti ağırlıklı bir dönüşüme uğratmaya çalışmıştır (Heper, 2012: 171). Bu bağlamda DP'nin seçkinciliği, merkez çevre modelinde çevrenin sıkışıp kalmışlığının, sivil topluma dönüşemeyişinin ve hatta ileriki yıllarda dahi gerek siyasal gerekse de iktisadi cesareti gösterebilecek bir ivme yakalayamamış olmasının nedeni olarak okunabilir. Ancak DP de devlet mekanizması içerisinde tam manasıyla yer edinememesinin yanı sıra iktidarının ilerleyen dönemlerinde toplumsal unsurlardan da arınma sürecine yakalanmıştır. Toplumsallaşma sürecinde akademik entelijansiyanın bürokratik seçkinleri tercih etmesi, DP'yi yeni bir meşruiyet girişimine sevk etmiştir. DP, parti içerisindeki bir grubu yoğun şekilde siyasallaştırmayı başararak, toplumsal sadakati devletten, Partiye yönlendirmeye çabalamıştır (Heper, 2012: 186).

Toplum ile DP arasındaki bağ sayesinde siyasal iktidarın muhalefeti engellemeye yönelik her teşebbüsünde muhalefet kendinde “millete gitme” hakkını görmüştür. Halkın iradesini yansıtırma meselesi üzerinden yaşanan tüm siyasal iktidar ve muhalefet gerilimi, toplumsal tepkinin muhalefet platformunda yer almasıyla siyasal iktidarı demokratikleşmeye zorlamıştır (Keyder, 2009: 147). Tabii ki, bu durum yalnızca CHP'nin DP iktidarında muhalefet olduğu 1950-1960 döneminde değil; Tek Parti döneminde de yaşanmıştır. 1946-1950 yılları arasında DP muhalefeti karşısında CHP iktidarının karşılığı bir noktadan itibaren parti içi demokratikleşme sayılabilecek, çok partili sisteme ve topluma uyum sağlama girişimleri olmuştur. CHP'nin çok partili sisteme intibak kararını verdiği bir dönüm noktası olarak görülen 7. Kurultay'ında, partinin demokrasi ekseninde bir siyaset izlediği düşüncesine yol açacak söylemler ifade edilmesinin yanı sıra muhalefeti tanımlama ve demokrasiyi biçimlendirme misyonu terk edilmeye çalışılmıştır (Akgül, 2003: 159). Çünkü

1946'da çok partili bir meclis oluşturma kararından sonra seçmene dönük siyaset, iktidardaki ittifakın bölünmesinde¹⁸ ciddi rol oynamıştır (Keyder, 2009: 147).

7 Ocak 1946'da resmen kurulan DP'nin işlediği konular, millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvenceye bağlanması, antidemokratik hükümlerin ilgası, baskının kaldırılması gibi liberal ve demokratik temalar taşımıştır. DP'nin liberal vaatler içeren programına karşı CHP, kurultayda en başta “değişmez genel başkanlığın” seçime tabi başkanlık haline getirilmesini kabul etmiştir. Dernek ve birlik kurmada, çıkarılan bir tüzükle öğrencilere serbestlik tanınmıştır. Ancak çok daha önemli bir karşı hamle, Toprak Reformu olmuştur. Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırılarak, Toprak Kanunu ile köylüler gözetilmiş; İşçi Sigortaları Kanunu yürürlüğe konularak da sosyal güvenliğin sağlanması yasalaştırılmıştır (Eroğlu, 2003: 29-33). Muhalefet karşısında siyasal iktidarın yeniden konumlanma çabaları, CHP'nin devrimlerin bekçisi olma görevini askıya alma kararı, dönem açısından yeni gelişmelerin gereklerine göre dönüşüm fikrini desteklemiştir (Akgül, 2003: 171). Oysaki siyasal hayatın gerilimi devam etmiştir. Çünkü demokrasinin yalnızca bir taraf değil; siyasal iktidar ve muhalefet açısından da taşınması gereken bir değer olması bu noktada kendini göstermiştir.

CHP radikal tutumlarını törpüleyecek yasal nitelikte birçok siyasal ve ekonomik uygulamalarla toplumsal alanı rahatlatma girişimlerinde bulunsa da; CHP'ye duyulan muhalefet oldukça yaygın ve köklü bir hale gelmiştir. Bu sayede DP daha önceki muhalefet partilerinin edindiği tecrübelerden farklı bir seyir izleyeceğini, toplumsal desteği sayesinde beyan etmiştir. Recep Peker hükümetine karşı giriştiği muhalefetiyle, kurumsallaşabilmiş ve çok partili sistemde kararlı olduğu mesajını vermiştir (Ateş, 2008: 38). Bu bağlamda toplumsal etmenlerin göz önünde bulundurulması yeterli değildir (Eroğlu, 2003: 85). DP'nin bir muhalefet partisi olarak güç kazanması muhakkak ki; siyasi hayattan dışlanamayacak kadar tutarlı olmasıyla, İnönü'nün ılımlı tavırlarıyla, dış konjonktürün gereksinimleriyle ve toplumsal dinamiklerle açıklanabilir; fakat Recep Peker hükümetinin önemi, toplumsal tepkinin siyasi kanal olarak DP'yi tercih etmesine vesile olması üzerinden dikkate değer bir unsurdur (Çelik, 2003: 148).

---

¹⁸ CHP 7. Kurultayı'nda birçok milletvekili, rejim açısından partinin rolü üzerine farklı görüşler beyan etmiştir. Bu durum parti içerisinde daha sonraları görülecek bir ittifak bölünmesinin kıvılcımı olmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz: Akgül, 2003.

Devletin reformist hareketleri karşısında muhafazakâr tutumun ortak dili, dini inançlarda birleşmiştir. Bu nedenle 1925 Kürt İsyanı, SCF olayı ve 1930'lar da İç Anadolu'da ve Doğu Anadolu'da meydana gelen ayaklanmalar merkez tarafından dini yobazlık ve irtica girişimleri olarak atfedilmiştir. Bu sayede merkez kendisine karşı tüm direnişlere uygun bir yafta üreterek, toplumu kategorize edebilmiştir. 1946-1950 arasındaki dönemde de geleneksel ve İslami unsurları söylemlerine katan DP muhalefeti dini gericilik kategorisine dâhil edilmek istenmiştir. Ancak Merkezin DP'ye karşı tutumunu frenleyen önemli bir destek görülmüştür. Önceki muhalefet partilerine karşı sergilenen tavır DP'de etki edememiştir. Çünkü kitlesel olarak analiz edildiğinde, toplumsal muhalefetin geniş kitlelere ulaşarak DP'de siyasallaşması, küçük tüccarlar, şehirlerin küçük burjuvazisi ve pazara yönelik çiftçiler sayesinde gerçekleşmiştir (Keyder, 2009: 153-154). Devletin ihtiyaç duyduğu sınıfların DP'yi desteklemesi, merkezin meşruiyetini devlet içerisinde bir krize sokmuştur. Bu durum rejimin muhafazası için siyasal hayatta toplumsal sınıfların içeriğine bakılmaksızın, yeni korkuların türetilmesi açısından siyasal hayatta bir başlangıç noktası teşkil etmiştir.

2.2. 1950-1960 Yılları Demokrat Parti İktidarından Sonra Türk Siyasal Hayatında Siyasal İktidarın Meşruiyet Sorunu ve Askeri Müdahaleler

Türk siyasetinde tükenmeyen bir şekilde iktidar mücadelelerinin yaşanması üzerinden, toplumun mobilizasyonu amacıyla kültürel değerlerin siyasette kullanılması ve bu sayede değerlerin peşinde işaret edilene yol alan kitlelerin gerilimleri aracılığıyla, farkında olmaksızın uzlaşmadan yoksun bir çatışma kültürünün yaratılmış olduğunu görmek mümkündür. Batı'da ise Türk siyasi kültüründen farklı olarak doğrudan doğruya ekonomik çıkarlar etrafında biçimlenen ve ideolojik zeminine oturmuş sınıflar arasında, zıt çıkarların çatışması sonrasında uzlaşma arayışı vardır (Kahraman, 2010a: 206). Bu bağlamda sınıfların siyasal krizler yaşamasının sebebi, Türk siyasetinde sınıfların kendiliğinden değil; radikal dokunuşlar ile şekillendirilmeye çalışılması ve sosyo-ekonomik yapıyla uyumlu bireylerin yokluğu olmuştur. Doğal birlikteliğin olmadığı sınıf, ideoloji ve ekonomik çıkar arasındaki bağın tarihsel olarak çözülmesi, yer değişimine uğraması görülmüştür. Türkiye'de bireylerin ekonomik özne olmadan siyasal özneye dönüşmesi (Kahraman, 2010a:173), ekonomik zeminden yoksun ve toplumsal yeri

belirsiz bir sınıfsal oluşuma kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda çevrenin kültürel değerleriyle barışık DP'nin bünyesinde barındırdığı siyasal muhalefetin şiddeti ve gücü göz önünde bulundurulduğu takdirde, çok oluşumlu bir katmana sahip olduğu, ekonomik ve toplumsal bunalım içerisindeki geniş bir kitleyi barındırdığı ve bu bağlamda da Türk siyasetinde taşraya ağırlık kazandırdığı net olarak görülmüştür (Kahraman, 2010a: 211). DP ile birlikte kitlelerin siyasal hayatta yer edinme girişimi, merkez-çevre arasında gerilimi siyasal alana taşımıştır. DP her ne kadar çevrenin bir temsilcisi olarak ortaya çıksa da merkezin temsilcisi CHP ile ortak değerleri barındırmakla beraber ideolojik olarak Kemalizm'in bir sağ versiyonunu teşkil etmiştir (Gönenç, 2006: 139). Bu bağlamda merkezdeki seçkinlere karşı, DP sonrası siyasi hayatta önemli bir konuma yükselen Adalet Partisi (AP) ile birlikte sağda beliren partilerin ortaya çıkışı sonucu çevredeki kitlenin kendi arasındaki doğrudan doğruya gerilimi, merkezin tavizsiz biçimde önem verdiği değerleri tahrip etmeksizin, çevrenin seçmen kitesince desteklenen partiler arası ekseninde seyretmiştir.

1950'ye kadar CHP'nin sınıfsal tabanını oluşturan çoğu sınıf, 1945-1950 arasında artan sınıfsal bilinç veya diğer bir ifadeyle çıkarlarının farkına varması ile DP'ye kayma göstermiştir. Bu bağlamda merkezin dayandığı ideolojik, kültürel ve sosyolojik unsurlar aşınarak yerini ekonomik unsurlara bırakmıştır (Kahraman, 2010a: 209). Ekonominin siyasal iktidarın meşruiyetini belirleyen bir unsur haline gelmesiyle, küçük ve büyük sanayi, ticaret, toprak sahibi sınıfların önemi yükselmiştir. Etki alanlarının genişlemesiyle birlikte bürokrasinin de içerisinde Tek Parti ile mutabakat sağlamayan görüşler çoğalmıştır. Bu noktada CHP'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda meşrulaştırma olgusunu sağlayacak sınıfları ve değerleri kaybetmeye yüz tuttuğu düşünülebilir.

DP'nin ciddi bir sınıfsal taban kazanarak iktidar olduğu 1950-1960 arası yıllarda Türkiye'de sosyo-ekonomik alanlarda ciddi değişimler yaşanmıştır. DP ile karmaşık bir yapıya bürünen toplumun değişen alanlarda mevcudiyeti siyasetin de yapısını dönüşüme uğratmıştır. Köylülükten burjuvaziye, piyasa ekonomisinden sanayileşmeye kadar tüm sınıfsal değişimler edinilen yeni kimlikleri siyasi hayata yansıtmıştır (Kahraman, 2010b: 346). Türkiye'de sanayileşme ve ekonomik kalkınmanın dinamikleri ile yeni bir toplumsal oluşum dönemine girilmiştir. Ekonominin belirleyicilik kazandığı zaman diliminde sınıf bilincinin yükselişi bu noktada kaçınılmaz bir hal almıştır. Bireysel tercihlerin yönlendirilmesi sayesinde

kitlesel etkinin yaratılması, ekonomi politikaları üzerinden çok daha kolay bir durum haline gelmiştir. Böylece ekonomik hayatın iyileştirildiği algısı ve yahut bireysel zenginliği, toplumsal hafızadan; toplumsal yoksulluğu ise bireysel hafızadan silmenin yolu kolaylıkla siyasi iktidarın meşruiyet araçları arasına girmiştir.

İktisadi hayatın içerisinde Tek Parti düzeninden kopuş yaşayan bireyler, sadakatini devletten partiye yöneltmişlerdir. Milli irade, DP eliyle çevre/çoğunluk otoriterizmine yol açarak; gerek bürokrasiyi ve aydınları gerekse de orduyu zamanla kendi siyasi pratiğine dâhil olma zorunluluğuna sokmuştur (Kahraman, 2010b: 329). Ancak merkezin tarihsel olarak nihai amacının itici gücü olan ordu, çevrenin karşısında 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleriyle, çevrenin etkisiyle kayma gösteren merkezi rayına oturtmuştur.

Türkiye’de demokrasinin monizm (tekçilik) eğilimi göstermesi bürokratik, askeri ve akademik kesimlerin oluşturduğu devlet seçkinlerine sorumluluk yüklemiştir. 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahaleleri sonucu oluşturulan 61 ve 82 Anayasaları ile rejimin muhafazası devlet seçkinlerine tekrar havale edilmiştir (Heper, 2011: 216).

Kahraman (2010a, 182) merkez ve çevre arasındaki gerilimli ilişkinin tarihsel süreç içerisinde karşılıklı olarak uğradığı ve uğrattığı değişimi bir tablo ile izah etmiştir:

1908-1930 Kurucu dönem: Merkez egemenliği
1930-1950 Konsolidasyon dönem: Merkez egemenliği
1950-1960 İlk kırılma: Çevre egemenliği
1960-1961 Restorasyon dönemi: Merkez egemenliği
1961-1965 Geçiş dönemi: Merkez kontrolü
1965-1971 Demokratik tepki: Çevre egemenliği
1971-1973 Restorasyon dönemi: Merkez egemenliğin: Modernite muhafazakârlığı
1973-1980 Geçiş Dönemi: Çevrenin kalkışması-ideolojik kayma
1980-1983 Restorasyon dönemi: Merkez egemenliği: Modernite muhafazakârlığı ve retrospektif modernleşme çabası
1983-1987: Demokratik tepki: Çevre egemenliği: Çevredeki dönüşüm
1983-1991: Demokratik tepki: Çevre egemenliği: Merkezdeki dönüşüm

1950-1960 arasında CHP iktidarının sınıfsal ve ideolojik meşruiyetini kaybetmesiyle birlikte DP yükselişi, çevrenin siyasette belirleyiciliğine olanak tanımıştır. Ancak 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonucu çevrenin siyasal yükselişi, merkezin daha önce DP'ye kayma gösteren sınıfsal tabanından özellikle aydınların merkeze dönmesiyle, engellenmiştir (Kahraman, 2010b: 336-337). DP idaresinin sarsıntısındaki ana neden iktisadi olarak yaşanan problemlerin siyasal etmenleri oluşturmasıdır. Ekonominin istikrara kavuşturulması amaçlansa da partinin ekonomi politikaları iflas etmiştir. İktisadi çöküşün ardından siyaseten sert bir tutum sergileyen DP, memurlara, üniversitelere, yargı mensuplarına, gazetecilere ve muhalif örgütlenmelere karşı baskılarıyla yükselişine kanal olan kendi siyaset yolunu kapatmıştır. İktisadi refahın enflasyon ile düşüş eğilimine girmesi, siyaset sahnesi olan demokrasi platformunun dışına çıkması DP'nin meşruiyetini olumsuz anlamda sonuçlandırmıştır. DP'nin meşruiyetine ilişkin olarak Aydemir'e (1993: 320) göre 27 Mayıs müdahalesi toplumsal birikimin sonucunda patlak vermiştir. Bu bağlamda toplumsal gerilim, sosyal şartların yoğunluğunun yarattığı bir basınç ile çözülmüştür. Siyasetin işleyişini, yönünü ve gerilimini belirleyen ana sınıflar; büyük toprak sahiplerinin ve ticaret-sanayi burjuvazisinin rejim ile uyumluluk göstererek, tabii olmayı kabullendiği egemen tarafı geleneksel merkez olarak seçmesiyle DP'nin siyasal çöküşünü durdurmak imkânsızlaşmıştır (Eroğul, 2003: 253-265). Burada önem arz eden unsur, gerek CHP'nin gerekse de DP'nin 1945-1960 arası dönemdeki iktidarında meşruiyetinin taşıyıcısı; aydın entelektüellerden, ekonomik zenginliğe sahip sanayici ve tüccarlardan ve çok daha önem arzeden toprak sahibi köylülerden oluşan sınıfların gerçekliğidir.

27 Mayıs müdahalesi sonrası siyasal yaşamda sanayi ve tarım burjuvazisinin iktisadi çıkarlarını temsil edecek ve DP seçmenlerini yeniden kendi siyasası etrafında örgütleyecek yeni siyasi parti, Adalet Partisi (AP) olmuştur. Tabii AP'nin tek başına DP seçmenlerine talip olduğu söylenemez. Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de (CKMP) siyasi seçimlere girmişlerdir. Fakat Millet Meclisi seçimleri oy oranı AP'ne yüzde 34.8, YTP'ne yüzde 13.7 ve CKMP'ne yüzde 14.0 olarak dağılmıştır (Özbudun, 2011: 37). Böylece çevrenin seçmen kitlesinin AP'ne yönelik meşruiyeti ilan edilmiştir. 1961 yılından itibaren siyasal yaşamda ivme kazanan Adalet Partisi, 1960'ların ikinci yarısından itibaren uyguladığı ekonomi politikalarına bağlı olarak kapitalist üretim ilişkilerinde yeni boyutlar

açmıştır. Toplumsal göçlerin yaşanmasıyla çevreye özgü farklı ağırlıklardaki değerlere sahip, şehir ve köylerdeki küçük ticaret ve sermaye burjuvazisi ile sanayi burjuvazisi, kendilerini ortak siyaset alanında bulmuşlardır (Tosun, 1999: 92-95). Bu bağlamda süregelmekte olan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapıdaki bölünmelere Türk siyasi tarihinde toplumsal travmalar yaratacak sınıfsal farklılaşmalar ve kimlik yabancılaşmaları da eklenmiştir.

Toplumsal yapıda görülen bölünmeler ve devinimler, siyasi partilerin de devlet mekanizmasındaki yerlerini almalarında önemli bir unsur olmuştur. 27 Mayıs askeri müdahalesiyle merkezin siyasetteki belirleyiciliği siyasi kimlikleri de kontrol altına almıştır. Öyle ki AP, toplumsal gruplarla ilişkilerinin organik olmaktan veya kurumsallaşmış olmaktan uzak olduğunu iddia etmiş olup bu şekilde merkezi ikna ederek siyasette yer edinmiştir. Barındırdığı siyasal organizasyonların faaliyete geçmesinde, kitlelere ilişkin, partinin belirlediği çizginin dışına çıkmaması yönünde her daim kontrolü görülmüştür (Demirel, 2004: 118). Bu noktada AP'nin, DP gibi parti-toplum ilişkisinde sadakati ve bütünleşmeyi önemsemediği veya başaramadığı düşünülebilir. Fakat DP'nin 1960'a kadarki siyasetine bağlılık gösteren ve parti-toplum bütünleşmesinin gerçekleştiği sınıfsal tabanı köylülük ve AP arasında kurulan bağ, partiye önemli ölçüde niceliksel güç kazandırmıştır.

DP'nin son döneminde iktisadi ve siyasi olarak belirleyici sınıflar merkeze kayma gösterse de, DP'nin kitlesel desteği kırsal kesim 1965'te tek başına iktidara gelen AP'ne aynı yoğunlukta destek vermiştir (Kahraman, 2010b: 337). Kırsal kesimin desteğini sağlamasındaki ana etmen AP'nin sağlayacağı faydalar (tapu, yol, kanalizasyon, iş ve ucuz kredi vb.) partinin topluma yönelik siyasi yaklaşımını bir nokta da değiştirmiştir. Faydalar kentsel ve kırsal kesimde seçmen tabanının canlı tutulmasına yönelik bir faktör olarak kabul görmüştür. Diğer yandan zaman içerisinde karşılıklı bir "oy ver, hizmet al" politikaları, mahalli idarecileri ve milletvekillerini öne çıkararak, din veya aşiret bağlarına dayalı geleneksel himayeciliği zayıflatarak (Demirel, 2004: 124) AP'ni 1961-1971 yıllarında çevre siyasetinde tek kılmıştır. Evvela Süleyman Demirel'in iktidarında AP'li yıllar, patronaj ve klientalizm denen iktidar ilişkisinin teknik olarak kullanıldığı ve sonrasında sağ partilerin iktidar temaslarında kullanacağı bir tarz olmuştur¹⁹.

---

¹⁹ AP'nin siyaseten topluma dokunuş tarzı, kamuya ait kaynakların üzerinden bir bağ kurulmasından ziyade doğrudan seçmen ile iktidarının da biçimini belirleyecek olan klientalizme yatkınlık

AP ile birlikte DP'nin siyasette ağırlık kazandırdığı çevre unsurlarından kırsal kesimin önemi özellikle 1965 ve 1969 seçimlerinde AP'nin elde ettiği iktidarı döneminde net bir şekilde görülmüştür. Ancak o dönemde Türkiye'de mevcut siyasal iktidarların rejim içerisinde yaşadıkları meşruiyet krizleri, yaşanan toplumsal ve sınıfsal yapılarıdaki dönüşümlerle ciddi sonuçlara neden teşkil etmiştir. Bu noktada önemli olan çevrenin, siyasal aktörlerine yönelik her daim destekleyici bilişsel ve ideolojik argümanlarını üretebilmesidir²⁰. Devlet-toplum ilişkisine rağmen AP'nin toplumsal meşruiyetini tesis edebilmesindeki başarısı, ideolojik çizgisinde edinilen tüm tecrübeler ışığında biçimsel ve kurumsal ilişkilerden ziyade parti-toplum bütünleşmesinde parti seçkinlerine manevra kazandırabilecek bir örgütlenme ile sağlanmıştır. Bu bağlamda milli iradenin temsilcisi olarak AP'nin hiçbir aracı kurumun varlığına müsaade etmemesi, merkeze yönelik kaymaları engellemek amacıyla uygulandığı şeklinde yorumlanabilir. İdeolojik ve toplumsal nedenler ile açıklanamayacak meşruiyet girişimlerini bir nokta da aydınlatan; AP'nin iktisadi ve siyasi alanda ticaret ve sanayi odaları ileri gelenleri, aşiret, tarikat ve cemaat liderleriyle yakın ilişkiler içerisinde bulunarak, parti hâkimiyetini tesis etmiş durumda olmasıdır (Demirel, 2004: 119). Fakat 1970'li yıllara doğru artan kapitalist üretim ilişkilerindeki sermaye yoğunlaşmasının giderek sanayi burjuvazisi lehine tekelleşmesi, en başta ticaret burjuvazisinin ve diğer müttefik seçkinlerin çıkarlarını zedelemiştir. Daha sonraki dönemlerde de ileri gelen sanayiciler ve ticaret sınıfları ile AP ittifakının çözülmesi başlamıştır²¹. Bu bağlamda 1965 seçimlerinden itibaren sanayi politikaları ile kentsel alanlarda seçmen kitlesini yükseltse de kırsal alanda sahip olduğu kitle, Partinin ana seçmen tabanını oluşturmuştur (Tosun, 1999: 103).

60'lı yıllarda Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal tarafından yayımlanan Yön dergisi etrafında toplanan aydınların başlattıkları Sol Kemalist söylem, seçkinlerin önemli bir kısmını etkisi altına almayı başarmıştır. Diğer açıdan 1965-1969 genel seçimlerinde meclise girebilen muhalefet partilerinin toplumla iç içe

---

göstermiştir. Klientalizm, kamuya ait kaynak ve imkânların seçmenlere yönelik bir aracılığıdır. Ayrıca bkz. Bora, 2009, 502-514.

²⁰ Türk siyasal hayatında önemli bir çizgisi olan Milli Nizam Partisi başta olmak üzere, 1965 seçimlerinden itibaren sağ partilerin yükselişi ancak bir o kadar da parçalı yapısı, çevrenin genel tasviri; parçalı bir bütün olan yapısını destekler niteliktedir.

²¹ Mardin Türkiye'de ki devlet ve çıkar grupları arasındaki "Parentala" ilişkisini tarihsel olarak şöyle ifade etmektedir; "...Cumhuriyet döneminde merkezi toplumsal yapılaşma daima siyasi bir yapılaşma oldu, önde gelen sanayiciler ve işadamları, geleneksel Osmanlı sistemindeki tefeciler gibi, kolayca kontrol edilebildi. ...sistemde bir rol oynamasına izin verildi, çünkü bunlar devlet tarafından kolayca yönlendirilebiliyorlardı." Bkz. Heper, 2011, 249.

yürütülmeye çalışılan bir siyaset anlayışı içerisinde olmaları, AP'nin toplumsal meşruiyetini kesme girişimi olarak yorumlanabilir. Ancak 1965 seçimlerine kadarki geçen süre zarfında yaşanan hükümet bunalımları sonrasında AP Genel Başkanlığı'na getirilen Süleyman Demirel'in seçimlerde ciddi bir yükseliş sağlamasıyla, AP ezici bir çoğunlukla mecliste yer edinmiştir. Merkezde şok etkisi yaratan bu durum düşünsel açıdan hedeflenen amaçların, demokrasi yoluyla gerçekleşmesini zora sokmuştur (Sunay, 2008: 55). Ancak çevre şiddetli bir tepkiye maruz kalmamıştır. Çünkü DP'den farklı olarak merkezdeki bürokratik unsurların ve özellikle de ordunun rolünü AP her zaman dikkate almıştır. Türk siyasetinin kendine özgü gerçeklerini peşinen kabul etmekle, ılımlı ve uzlaşmacı hatta çoğu zaman ödün veren bir strateji üzerine siyasetini icra etmiştir (Gönenç, 2006: 142).

AP'nin merkeze karşı izlediği tahammülcü politikası, maruz kaldıkları merkezin etkisine karşı zaten heterojen olan çevrenin kapsayıcı tek bir kategori kümesinde değerlendirilebilmesini neredeyse imkânsızlaştırmıştır. Bu nedenle tarihsel süreç içerisinde siyasal iktidar ve muhalefet olguları üzerinden devlet ve toplum ilişkisi, 1965 sonrası tek bir ölçüt olarak çatışmanın odağı olmaktan çıkmıştır. Yerine 1970'lerin ikinci yarısından itibaren kendini daha net gösterecek toplumsal çatışma olgusu; artan kentleşme hareketleridir.

Kentlere göç eden kitleler kırsal kesimin taşra kentlerini oluşturmaktaydı. Merkez-çevre ekseninde beliren ana sorun; tarımsal alanda faaliyet gösteren köylüleri oy deposu olarak gören siyaset tarzının, kırsal çevresindeki taşra kentlerine uyguladığı ekonomi politikalarından ötürü zarar vermesidir²². Sosyo-ekonomik farklılığın aşırılılaşması sonucu, bu kitlelerin siyasal tercihleri çevrenin aşırı sağ partileri olmuştur (Tosun, 1999: 113-114). Yani merkeze karşı çevrenin gerilimini dengede tutmak amacıyla çevre seçkinlerince barındırılan sosyal gruplar merkeze yabancılaştırılmışlardır²³ (Gönenç, 2006: 129). Ancak dönemin siyasal iktidarı

---

²² Merkez sağ kanadında konumlanan AP döneminde çevrenin topoğrafyası taşranın kırsal ve merkezsel yerleşim alanlarıdır. Çevre partisi algısını oluşturmayı başaran tüm merkez sağ partilerin genel yanılışı, taşranın kırsal kesimini oluşturan köylülerin kesinlikle destek vereceği düşüncesi olmuştur. Bu bağlamda küçük tüccar sınıfı temsil eden taşranın merkezsel kesimlerine yönelik uygulanan politikalar kırsal kesime olumsuz yansıyor, her ne kadar sağ gelenek içerisinde kalsalar da merkezden daha mesafeli konumda olan Milli Nizam Partisi gibi sağ (merkez açısından aşırı sağ) partiler için potansiyel yaratmışlardır.

²³ "Milletin yönü ile memleket idaresinin yönünü aynı yaparsak selamet limanına ulaşırız." sözü Demirel'in iktidarı yabancılaşmış seçkinler CHP'den alma girişimi olarak yorumlanabilir. Bkz. Mert, 2007. Ancak çalışmada ifade edilmek istenilen asıl mesele, kitlelerin siyasal iktidar tarafından yönlendirilmesidir. CHP'nin yabancılaşması değil; siyasal iktidar tarafından yabancılaştırılan unsur

tarafından mobilize edilebilmesinin ardındaki sosyolojik etken, kentin yabancılaştırıcı etkisinden, geleneksel ve özellikle de İslami değerlerine sıkı sıkıya bağlanarak, kurtulmak isteyen kitlelerin sosyal adaletsizlik ve bütünleşememenin yarattığı kimlik krizleri sonucu kanalize edilebilecek bir yapıya bürünmüş olmalarıdır (Tosun, 1999: 114). Sosyolojik bir tahlil neticesinde görünüm kazanan bu toplumsal hal durumu, çevrenin seçmen kitlesinin daha sonraki yıllarda 1973 ve 1977 seçimlerinde, Ecevit'in sol söylemlerindeki kuşatıcılığın ve çevreye yönelik bir reçete sunmasından dolayı CHP'ne verdiği desteği açıklamaktadır.

Böylelikle 1970'li yıllara doğru çevre kendi içerisinde alt kategorilere ayrılarak kendi içerisinde ideolojik ayrımını belirlemeye koyulmuştur. Zaten AP bu dönemlerde büyük sağ koalisyon diğer bir ifadeyle cephe hüviyetindedir. Kemalist rejim ile telif edilemeyecek bir çelişki içerisinde olmayan, sınırlı olsa da liberal demokrasiyi önemseyen bir kesimin yanı sıra Cumhuriyetçi çizgiyi hazmetmekte zorlanan, siyasal ve toplumsal hayata dair referanslarını İslamiyet'ten alan bir kesim de AP içerisinde yer almaktaydı (Demirel, 2004: 51). Nitekim, İslami ve geleneksel değerlere karşı ölçülü bir mesafeyi koruyan AP'nin bu durumu, milli görüş ve milliyetçi çizgideki seçmenleri buluşturan sağ partilerin çıkışına kaynaklık etmiştir (Çaha, 2008: 260). Ancak ideolojik konumlanma sürecinde çevrenin siyasasını muhtelif yönlere sevk eden asıl unsurun merkezi değerler sistemi Kemalizm'in olması çevreyi ele alabilmeyi kolaylaştırmaktadır²⁴. Çevre partileri Kemalist değerler sistemine ilişkin tavırları doğrultusunda değerlendirildiğinde ortaya çıkan ayrışmanın genel tasviri, Milli Nizam Partisi (MNP) gibi bazı noktalarda merkezi değerleri reddetmemekle birlikte özünde farklı siyaset kanalına sahip partilerin olduğu kadar, AP gibi merkezi değerleri benimsemelerinin yanı sıra çevrenin geleneksel unsurlarına sahip partilerin de olmasıdır. Ancak çevrenin kendi içerisinde konumlanma sorununa rağmen, merkezin çevreye karşı tutumu, topyekûn rejim karşıtlığında bir tutmak olmuştur. 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri bir muhtıra yayımlayarak, "Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü

---

seçmen kitlesidir. Böylece kendi seçkinleri eliyle çevre, ideolojik kurgusunu partinin öngördüğü biçimde yapmıştır.

²⁴ Burada çevrenin tarihsel sürekliliğine yönelik bir vurgu ifade edilmektedir. İlerleyen kısımlarda değişen şartlar ve dönemlere bağlı olarak, yeni değerlendirmeler ile ele alınacaktır.

reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir şekilde tehlikeye düşürülmüştür” uyarısında bulunmuştur (Gönenç, 2006: 142-144).

12 Mart 1971’de ordu tarafından verilen muhtıra siyasal hayatta merkezin ve çevrenin dönüşümünü ve doğurdukları olguların sancılarını ifade etmektedir. Çevre, ideolojik olarak Kemalizm’e olan mesafesine göre konumlandığı dinamiklerini belirginleştirirken; merkez, tarihsel olarak ifadesinde muhafaza ettiği, organize bütünlüğünü yitirme sürecine girmiştir. 12 Mart sonrası merkezde yer alan aydınlar, “Balyoz Harekâtı” adı verilen girişimler sonucu tutuklanmış, askeri mahkemelerde yargılanmış ve hatta öldürülerek sindirilmeye çalışılmıştır. Sol Kemalizm söylemleri ordu tarafından reddedilerek, o dönemde demokratik ve sol eğilimli görüşlere kendini kapatmıştır (Kahraman, 2010a: 219-220). Muhtıra sonrası ordunun müdahalesiyle ülke siyasetinin merkezin rayına oturtulması sonrasında, 1973 seçimleri merkez-çevre ilişkilerinde, siyasal iktidar ve muhalefet olmaksızın yani siyasetin topluma indirgenmesiyle çatışmanın odağını parti seçmenleri arasındaki mücadelede belirleyerek, yeni gerilimlerin sinyalini vermiştir.

1965’ten itibaren geleneksel düşünüş ve davranış kalıbına bağlı olarak devletin partisi imajından sıyrılmaya çalışan CHP, Bülent Ecevit’in öncülüğünde başlatılan ve İnönü tarafından desteklenen “ortanın solu” politikalarını benimsemiştir. Ortanın solu ile 61 Anayasası’nın yarattığı aşırı liberal eğilimleri azaltmak amacıyla toplumun merkezi değerler ile uyum sağlayabilmesi amaçlanmıştır (Heper, 2011: 181). Ancak “ortanın solu” sloganıyla CHP’ne karşı sağ partiler aradıkları kozu bulmuş seçim öncesinde bilhassa AP’nin neredeyse tüm toplantılarında “ortanın solu, Moskova’nın yolu” sloganını başlatmışlardır. Ve CHP için siyasi süreç 1973 seçimlerine kadar, ortanın solu ve komünizm arasında bir bağın olmadığını kanıtlamakla geçmiştir (Bulut, 2007: 160-161). Tarihsel gelişimi boyunca CHP, sosyo-ekonomik bir örgütlenme anlamından ziyade sosyo-kültürel şartların bir arada buluşturduğu, “kitle partisi²⁵” iken, Ecevit ile birlikte ortanın solu söylemi partiyi sınırlı bir çizgiye itme olasılığından dolayı oy kaybı endişesi yaratmıştır. Fakat 12 Mart muhtirasına karşı Ecevit’in çıkışı demokrasiyi benimseyen seçmen kitleleri tarafından kabul görmüş ve desteklenmiştir (Çürüksulu ve Adakaleli, 1975: 75-76). Bu duruma mukabil AP’nin ılımlı ve uzlaşmacı siyasal tutumunun, çevrenin İslami değerlere sahip seçmen

---

²⁵ Kuruluşundan 1946’yı izleyen zamanda kaynağını parlamentodan alan CHP “kadro partisi” niteliğinde iken; 1950 sonrasında özellikle 1973 seçimlerinde “kitle partisi” tipine yaklaşmıştır. Bkz. Kapani, 2013, 187.

kitlesini CHP'ye yakınlaştırdığı sonucuna ulaşılabilir. 1973 seçimlerinde CHP'nin aldığı yüzde 33,3 oy oranı CHP'nin artık merkez partisi değil, çevreye hitap eden bir parti olduğu algısının toplum nezdinde genelleştiğini göstermektedir. Öyle ki, CHP'nin seçilen milletvekilleri, gerek merkez sağ kanadındaki AP'nin gerekse sağ partiler Milli Selamet Partisi'nin (MSP) ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) ülke genelinde kentsel ve kırsal kesimlerden seçilen milletvekilleri ile karşılaştırıldığında, CHP'nin çevreye yakın bir konumda olduğunu göstermektedir (Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 2004: 21-22). Bu bağlamda CHP'nin çevredeki yükselişi sonucunda AP'nin çevreden aldığı darbe çevre tepkisinin tesadüfî değil, bütünüyle yapısal olduğunu gösteren çok önemli bir husustur (Kahraman, 2010a: 221). Belirtildiği üzere 1973 seçimleriyle çatışmanın genel kategorisindeki değişimler, partiler arası ideolojik taraflar üzerine taşınmıştır. Çevrenin eski partisi AP ile çevrenin yeni partisi CHP arasındaki çatışma böylelikle şiddetini, merkez-çevre ekseninden toplumdaki sağ-sol ayrışmasında dışa vurmuştur. 70'li yılların sonlarına doğru agresif siyaset izleyen; çevrenin Kemalizm'in reddiyle konumlandığı sağ partiler, zaman içerisinde mezhepsel ve etnik çatışma unsurlarını da ideolojik sağ-sol ayrışmasına entegre etmişlerdir (Gönenç, 2006: 145). Dolayısıyla 70'lerin sonuna doğru merkez ve çevre aktörleri hem sosyo-ekonomik hem de sosyo-kültürel devinimlerinde tarihsel sürekliliğini kesintiye uğratarak yeni aktörlerin çıkışına zamansal fırsat doğurmuşlardır.

Türk siyasi kültüründeki ötekini yok etme üzerine inşa edilen çatışma alanlarından dolayı, ilk bakışta 1980'li yıllarda merkez-çevre paradigması tükenmiş gibi görünebilir. Mardin'in (2006, 77) merkez-çevre çalışmasında ifade ettiği üzere; Türkiye'de son olarak ortaya çıkan gelişmelerden biri, ulusal amacın gittikçe daha özel ve farklı anlamlar içinde kavranmasıdır. Bundan dolayı, siyasi partiler gibi toplumu kapsayabilecek ve ortak payda da buluşturabilecek yapıların kendi içlerinde bölünmesi ve eğilimleri doğrultusunda parçalanması, Türkiye'nin önemli bir tehlikesi olmuştur. Kaldı ki, Mardin'in öngöründe bulunduğu mesele gerçekleşmiştir. Hatta yalnızca siyasi partiler açısından sınırlı olmamakla birlikte ideolojik kutuplaşmalar partiler, toplumsal sınıflar ve devlet mekanizmasındaki tüm kurumlar arasında vuku bulmuştur. Merkezin sürekliliğindeki kesinti bu bağlamda, bünyesindeki askeri ve sivil bürokrasi ile CHP'nin ideolojik pozisyonunu revize etmesinden dolayı görülmüştür. Böylece aydınlara yönelik ordunun sert tavrı ve CHP'nin siyasi geçişleri neticesinde

sivil bürokrasi merkezdeki iç tutarlılığını ve bütünlüğünü kaybetmiştir. Argın'a (2009: 87) göre; aydınların, devletten ve iktidardan dışlanma sürecinin demokrasi açısından hayırlı gelişmelere yol açabileceğini söylemek mümkündür. Merkez, askeri ve sivil bürokrasi ve aydınlar üçgeninde, toplumsal alanda sınırları az çok belirli (Shils, 2002: 86), tarihselliği itibariyle de hatlarını belirginleştiren bir süreç yaşamıştır. Bu bağlamda aydınların merkezden dışlanmasıyla kendi kimliğini açığa çıkartabilmesine bir fırsat yaratılmıştır. İstemsiz gerçekleşen bireyselleşme, öncelikle devletten göbek bağı kopartarak, bir yurttaş haline gelişini ve kültürel alanda var olan aydın toplum yabancılaşmasının sebeplerinin açığa çıkmasını sağlamıştır (Argın, 2009: 87-88). Diğer açıdan gittikçe kalabalıklaşan ve karmaşıklaşan çevreye karşı, merkezde yalnız kalan ordu, çevre aktörlerine ve siyasetlerine karşı eskisinden çok daha şüpheli bakmaya ve daha tepkili olmaya başlamıştır. Ordu Türkiye Cumhuriyeti'nin yegâne bekçisi olarak kendini tasavvur etmekle, misyonunu varlığında belirlemiştir (Gönenç, 2006: 144). Sonuç olarak, siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler akabinde merkez-çevre paradigmasının budağı ortaya çıkmıştır. Türk siyasetinde 12 Eylül askeri darbesine gidilen süreçte merkez açısından sürekliliğin devamı, merkezi değerlerin ordu eliyle üretilmesi ve böylece Kemalizm'in muhafazakâr bir yorum kazanması iken; çevre açısından ise seçmen tabanının Kemalizm'e karşı ortak bir toplumsal ve siyasal tepki içerisinde mobilize olması olarak düşünülebilir.

Türk siyasal hayatında işleyişin bireylerden siyasi partilere kadar tüm politik unsurların; devlet mekanizmasında varlığını ve varlığının zararsızlığını ispat etme çabasına dayandığını düşünmek yanlış değildir. Ancak bu işleyiş askeri müdahaleler eliyle şiddetini azaltmış ya da arttırmıştır. Gelinen süreçte ise siyasal, sosyal ve ekonomik tüm unsurların devlet eliyle yaratıldığı kanaati, siyaseten hak sahibini merkezi unsurlara doğru işaret etmiştir. Belirtilen kanaatin donuklaştırılmasıyla devlet adeta kendi için bürokratik bir aygıt; özellikle de ordu kendi için bürokratik bir sınıf olma niteliğine bürünmüş ve 12 Eylül askeri müdahalesi gerçekleşmiştir (Yaşlı, 2009: 98).

12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında ordunun hükümete el koyması, ideolojik öğelerin meşrulaştırıcı işlevine görünürlük kazandırmıştır. Böylece 12 Eylül rejiminin siyasal zemini Atatürkçülüğün²⁶ restorasyonu olmuştur. Devlet otoritesine aşkın

---

²⁶ 12 Eylül askeri müdahalesiyle birlikte Kemalizm söylemi yerine Atatürkçülük söyleminin tercih edildiği görülmektedir. Kaynar'a göre Türk sosyal ve politik dokusunu etkileyen kurumsal

hürmetin sağlanması, birlik ve beraberlik üzerinden toplumsal homojenliğin katılaştırılması ve böylece itaatkâr yurttaşın yetiştirilmesi ana esaslar olarak düşünülmüştür. Bu açıdan belirli bir ideolojik eksenden ziyade belirtildiği gibi amaçların gerçekleştirildiği ve askeri otoriteye mahsus bilişsel duyguların değiştirdiği siyasal iklime adaptasyonun beklenildiği askeri yönetim, bireyleri erozyona uğratan bir kriz rejimidir. Öyle ki, rejime yönelik tehditlere karşı her daim sakladığı unsurlar ile toplumdaki gruplar arasında baskısını hissettirmiştir. Bu bağlamda İslamcı gruplara karşı laik kesimlerin bayrak kampanyalarından, Kürt milliyetçiliğine karşı Türk milliyetçiliğinin güçlü devlet şiarına (Bora, 2009: 363-364) kadar sosyal ve siyasal grupların argümanlarının kullanılması; çatışma alanlarının ve çatışacak grupların belirlenmesinden, ayrı tutulacak istisnanın ne olduğu kararının verilmesi ve tüm bunların yalnızca askeri rejim tarafından gerçekleştirilmesi Türk siyasetinde var olan referansların değiştirilmesi süreci olarak okunabilir.

Demokratik, çoğulcu, diyalektik iç çelişkilerine sahip bir toplumun geriye işletilmesi; yerine korporatist ve dayanışmacı toplumsal yapının inşa edilmesi ve muhafazakâr bir Atatürkçülük imgesi üzerinden rejimin ideolojik kurgusuna üst söylem kazandırılmasının yanı sıra Kahraman'ın (2010a: 222) ifade ettiği üzere 12 Eylül'ün barındırdığı en önemli anlamlardan biri veya kapsayıcı bir anlam olarak "retrospektif modernleşme" anlayışıdır. Ancak modernleşme olgusunun karşıtlığında ifadesini edinen birçok toplumsal tepkinin varlığı, tarihsel bir ders vermiş olacak ki; askeri rejimin biçimlendirdiği tüm alanlarda farklılıkların filizlenmesi önlenilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda retrospektif modernleşmeden çıkarılacak anlam, geleceğin dizayn edilebilmesi için bireylerin içerisindeki yaşamsal olan, diğer bir deyişle bireylerin vatandaşlık (Üstel, 2013: 48) aidiyetini sağlamlaştıracak duyguların, Kemalizm'in hüküm sürdüğü şartların ve dönemlerin içerisinde üretilmesidir. Böylece bireylere sunulan geçmişin zihinlerde yer edinmesiyle geleceğin toplumunun şekillendirilmesi şeklinde tahayyül edilebilir.

12 Eylül rejiminin ardından 1983 seçimleri, 1982'de ilan edilen anayasanın işlevi olan çevreye karşı merkezi güçlendirme ekseninde planlanılmıştır. Öyle ki, öncesinde özgürlükler rejimini karakterize eden anayasa sivil ve siyasal alanda toplumsal

---

dönüşümlerin korunması anlamındaki bir reform sürecinin tarihi kesiti; 12 Eylül 1980 darbesi, diğer askeri müdahalelerden farklı olarak Atatürkçülük imgesi üzerinden ordunun, darbe ve aktüel politika ile olan ilişkisini örtebildiği ve darbenin ekonomik, ideolojik, stratejik, politik nedenlerini geri plana çekebildiği bir askeri müdahaledir. Bkz. Kaynar, 2012a, 49-74.

değerlerin içini boşaltma amacına uygun olarak tasarlanmıştır. Sınırlı ve kontrollü demokrasiye geçiş için uygun şartların sağlandığı ve sonuçların beklenildiği gibi olacağı kanaati pekiştiği düşünüldüğünde seçime gidilmiştir (Gönenç, 2006: 146). Ancak çevrede de siyasal hayatı etkileyecek önemli değişimler yaşanmıştır. 1983 seçimleriyle çevre Anavatan Partisi'ni (ANAP) iktidara getirerek merkeze karşı varlığını ortaya koymuştur. Ne var ki, 1983 sonrasında çevrenin temsilcisi partilere nazaran ANAP çevreyle ilişkilerini çok daha farklı biçimlendirme yoluna girmiştir. ANAP bir anlamda “çevredeki merkez” veya “merkezdeki çevre” partisi niteliğine bürünmüştür (Kahraman, 2010a: 224). ANAP liderinin ifadesiyle parti, Türk siyasetinin genel akımlarının tümünü içinde barındıran bir parti olarak lanse edilmiştir. 1983 seçimleri sonrasında ANAP'ın yükselişi ve siyasette egemen bir parti halini almasıyla ve siyasetin normalleşmesiyle birlikte, merkez-çevre açısından sağ-sol ayrışmasının yaşandığı dönemlerde geri planda kalan Kemalist merkezi değer sistemi etrafındaki çatışma da kendini belirginleştirmeye başlamıştır (Gönenç, 2006: 146-147).

ANAP ile çevredeki değişim geleneksel sınıfsal zeminin bir tasfiyesi olarak belirmiştir. Klasik çevrenin içerdiği ve kapsadığı köylülük, bu defa ANAP tarafından dışlanmıştır. ANAP köylülüğü hızla ihmal ederek büyük kent çevresindeki yeni sınıflarla temas kurmuş, kapitalistleşmeye başlayan bir sermayenin partisi kimliğini kazanmıştır. Oturduğu sınıfsal zemini ile batı kapitalizminin geçirdiği evrimin Türkiye'ye etkisi olarak ANAP yeni sağ ve neo-liberal ekonomilerle bütünleşmiştir (Kahraman, 2010a: 224-225). Bütünleşmenin merkezi değerlere ve ekonomi politikalarına sahip sermayedar kesim aksine; İslamcı gruplarca gerçekleştirildiğini belirtmek gerekmektedir (Sönmez, 2010: 263-265). Bu bağlamda Türkiye'nin sahip olduğu İslamcı sosyal sınıflar 1980 yıllarına kadar büyük ölçüde kabuğunu kırmışlardır. Kişisel ve kurumsal bağlar oluşturarak, merkezin modernleşme projesinin içerisinde kendi siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarını üretmişlerdir²⁷. Türkiye'de İslami değerlerin biçimlendirdiği özellikle de ekonomik öğretiler, Özal döneminde yasa değişiklikleri sayesinde özel finans kuruluşları aracılığıyla küresel

---

²⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, bürokrasi içerisindeki en önemli kurumlardan birisidir ve 27 Mayıs'ta kurulan DPT'de ilk döneminde Yalçın Küçük, Hikmet Çetin, Güngör Uras gibi isimler yer almışken; Turgut Özal'ın müsteşarlığı döneminde, Yusuf Korkut Özal, Nevzat Yalçıntaş, Beşir Atalay... gibi ekseriyeti Nakşibendi tarikatından olan bir milliyetçi-muhafazakar kadrolaşma görülmüştür. Turgut Özal'ın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yaptığı yıllarda ise Emniyet Genel Müdürlüğü gibi önemli birimlere doğru kayarak bu milliyetçi-muhafazakâr kadrolaşma genişlemiştir. Bkz. Yaşlı, 2010, 219.

sermayeye ve çok daha önemlisi İslam Kalkınma Bankası'nın faaliyetlerine iştirak edebilmişlerdir (Yaşlı, 2010: 220).

Bu bağlamda sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak toplumda kendiliğinden bir devinimin yaşandığını söylemek bir yana siyasetin bu dönemde de toplum üstü bir olgu halini sürdürdüğü açıktır. Çevrenin seçmen kitlesinin partiye duyduğu sadakatin meşruiyet zemini, ANAP'ın kitleye yaklaşımı farklı olmakla birlikte siyaset kanalını demokrasi platformunda sürdürmesidir. Fakat sınıfsal bir tahlilin görünen ucu, kırsal kesimden kentsel yaşama geçişin toplumsal kesimi; gerek nicelik gerekse de İslami unsurları barındıran çevrenin gerçek seçmen kitlesinin ANAP döneminde siyasete tutunamamış olduğudur.

ANAP lideri Özal'ın Başbakanlığı ve sonrasında Cumhurbaşkanlığı döneminde 1983-1993 yılları hem sınırsız ekonomik girişim özgürlüğünün hem de düşünce ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşebilmesi (Heper, 2011: 258) için söylemsel açıdan merkez-çevre geriliminin yaşandığı siyasette solunum yollarının açıldığı zaman dilimi olarak görülmüştür. 24 Ocak 1980 kararları bu noktada çevrenin artık niceliksel desteğinden ziyade niteliksel olarak kendini revize etmesine olanak tanımıştır (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 147). Büyük kentlerde yoğunlaşan muhafazakâr kesimin ekonomik açıdan güç kazanması, çevredeki muhafazakâr seçkinlerin siyasal ve sosyal alanda da yer edinmesine öncülük teşkil etmiştir. Muhafazakâr kesimin çevre siyasetindeki belirleyiciliği bu bağlamda netlik kazanmıştır. ANAP ile çevrede belirleyici olan köylülüğün yerini siyaseten belirleyici bir unsur haline gelen muhafazakâr sermayedar kesimin alması; çevrenin kendi içerisindeki çevre oluşumlarının köylülük içerisinde çıkmasını açıklamaktadır. Çevrenin seçkinlerinin artık merkez içerisinde çıkmaması, merkezi değerlere karşı İslam'ın hem toplumsal hem de siyasal muhalefetini tekrar canlandırarak üstelik AP'nin ve ANAP'ın izlediği uyumlu siyasetin aksine, merkeze karşı çevrenin çekirdeğinden filizlenecek bir muhalefetin oluşumuna katkı sağlamıştır.

2.3. 28 Şubat Süreci ve Kemalizm'in Siyasal ve Toplumsal Muhalefeti

Bir toplumda merkezi olduğu iddia edilen değerler olabilir; ancak bu değerleri topluma aşılama çalan merkez, içerisinde bulunduğu siyasal hayatta genel içeriğiyle iktidar pratiğini temsil eder. Dolayısıyla tabiatı gereği siyasaldır; yani bir iktidar mücadelesi içerisinde sorgulanabilir ve yeniden tanımlanabilir (Çınar, 2009a:

500). Bu bağlamda Türk siyasal hayatında çevrenin merkeze doğru yürüyüşü, bir değerler çatışmasını kaçınılmaz kılmakla beraber siyasetin kaderini de çizmiştir. Batılılaşma ideolojisinin Türk siyasetine kazandırdığı-ki bu; diğer öğeleri yok etme gerekliliğinden türetilen bir kazanım (Evkuran, 2010: 322)-medeniyet algısı, siyasetin aktörü olan insanın soyut yaşam alanına kattığı tinsel bir hassasiyettir. İşte bu hassasiyetin temel özelliği, insanların ürettiği siyasetlerine yabancılaştığının ve siyasal hayatlarını dar bir alana sıkıştırmış olduklarının farkındalığını sağlamış olmasıdır. Çünkü tek tipleşen siyasal insana karşı, geleneksel duygu ve histeri göstermiştir ki; Türk siyasetinin barındırdığı ve her bir bireyin ayrı ayrı anlam kattığı, toplumsal refleksler kuvvetli köklere sahiptir.

28 Şubat'ın Türkiye'nin güncel siyasetindeki ana belirleyiciliğini açıklayabilmek için konunun inanç ve moral (Çınar, 2005: 71) değerleri üzerine uygulanan baskı sonucu yaşanan nevroz noktasında ele alınması gerekmektedir. Öyle ki; merkez ve çevre kendi içerisindeki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel devinimlerini, birbirlerinden bağımsız olarak şekillendikleri diğer yandan da kendilerince sorgulanamaz bir muhteviyat kazandırdıkları siyasal amaçları doğrultusunda yaşamıştır. Bu bağlamda aralarındaki mesafenin daha da açıldığı kendilerine özgü devinimlerinin ardından eski merkez-çevre ilişkisini beklemek, Türk siyasal hayatını kavrayabildiğimiz kadarıyla imkânsız görünmektedir. Çünkü ifade edilmek istenildiği üzere, günümüzde “merkez-çevre”den bağımsız olarak Türk siyasetinde bireylerin siyasal eğilimlerinin ve tercihlerinin ivme kazandığını söylemek mümkündür ve kitlelerden bağımsız bir siyaset düşüncesi, Türk siyasetine özgü gelişim ve değişim dinamiklerinin etkisiyle kendiliğinden girilen süreçte tasfiye edilmiştir. Ancak her ne kadar bireysel bir siyasallaşmadan bahsedilse de, Türk siyasal kültürünün bir uzantısı olarak otoriteye-güce tapınmanın ve kolektif eğilimlerin siyasal iktidarın yaratıcısı olduğu krizlerce tekrar sağlanabileceğini belirtmek gerekir. Bu bağlamda siyasal krizler, muhalefet düşüncesi doğrultusunda bireysel eğilimleri oluştururken bir noktadan itibaren kolektivitinin de itici gücü olabilmektedir. İşte 28 Şubat süreci Türk siyasetinde var olan bir muhalefet kesiminin içerisinde bulunduğu sosyal ve siyasal grubu sorgulamaktan; dâhil edildiğini düşündüğü siyasal hayatın normlarını değiştirmeye evrilen bir siyasetin iticisi olmuştur.

Çevrenin merkeze karşı siyaseti her daim merkezi alanın içerisinde çıkan partilerce dolaylı olarak yürütülmüştür. Bu durum çevreye; meşruiyetini, temsilcisi

olarak gördüğü partiye kendisince aktarabilmesine alışkanlık kazandırmıştır. Diğer açıdan 1990'lı yıllar ile birlikte büyük kentlerde yoğunlaşan ve çevrenin önemli bir aktörü konumundaki muhafazakâr kesimin ekonomik olarak elde ettiği güç siyasal ve sosyal alanda da çevreye etkinlik kazandırmıştır. Bu noktada önem arz eden esas unsur dış konjonktüründe çevre lehine işleyiş göstermiş olmasıdır. 90'lı yıllara kadar büyük bir dönüşüm geçirmiş olan çevre pragmatik yaklaşımlarla merkeze yönelmiş, siyasal sistemdeki köklü değişiklikler bir yana ülkedeki sosyal ve ekonomik yapının (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 147) tüm inceliklerini büyük ölçüde analiz etmiştir.

12 Eylül askeri müdahalesinin sonucunda ordunun, siyasi partilerin arasındaki mücadeleye karşı duyarsız kalmasından dolayı çevre temsilcisi siyasi partiler, yıllarca merkeze karşı yalnızca hükümet değişikliğine odaklanmış bir muhalefet görünümü elde etmiştir. Çınar'a (2005: 75) göre Refah Partisi'nin (RP) söylemsel analizinde öne çıkan unsur; kültürün vurgulandığı politik misyonunda "biz gelirsek her şey düzelecek" ifadesi üzerinden yalnızca muhalefet yapan bir partiye dönüşmesidir. Ancak gerek bir taban hareketi olması ve gerekse geniş bir toplumsal tabana dayanma potansiyeli taşımasından dolayı, 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi ve ardılı siyasi partiler çevrenin gerçek temsilcisi olarak (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 145) seçmen kitlesinin, bilişsel ve ideolojik argümanlarını içeren meşruiyetlerini kendilerince sunmasından dolayı ülke siyasetindeki yerini güçlü bir şekilde almışlardır. Siyasal katılımın ve çoğulculuğun artmasına olanak sağlayan 1987 referandumunun ardından, Necmettin Erbakan'ın aynı yıl Refah Partisi ile siyaset sahnesine çıkması ve sonrasında 1993'te Özal'ın ardından genel başkanlığını üstlenen Mesut Yılmaz'ın muhafazakâr güçleri ANAP'ta tutamamasına bağlı olarak (Yavuz, 2011: 83) muhafazakâr siyasetin akametinden sıyrılarak yükselişi, Türk siyasetine farklı süreçleri yaşatmıştır.

28 Şubat'ta İslamcı-muhafazakâr kesimlere karşı geleneksel merkezin son ağır müdahalesi, çevrenin merkeze yönelme sürecindeki önemli bir basamaktır. İslami-muhafazakâr kitlelerin güncel siyasal pozisyonlarını, 28 Şubat sürecinde yaşadıkları sosyal ve ekonomik travmalara bağlı olarak aldıkları ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda tarihsel süreçte çevrenin, merkeze karşı beslediği toplumsal muhalefetinin 28 Şubat'ta farklı bir dönüşüm geçirdiğini söylemek mümkündür. RP ve öncülü partiler İslami hareketin bir parçası olarak Türkiye'de toplumun geniş bir kesimiyle temas kurabilmişlerdir. İslami-muhafazakâr geniş bir kitlenin RP'ye sağladığı destek,

her ne kadar Kemalizm'in bürokratik hegemonyasını azaltmak için Milli Görüş'ün siyasal hegemonyasını arttırmak amacıyla kullanıldıysa da seküler merkezin siyasal hayattaki egemenliği devam etmiştir. Ancak bürokrasi ve siyaset kurumları arasındaki yaşanan gerilimin RP'nin belirlediği politikalarca hafifletilmesi ve Milli Görüş'ün çözüm odaklı yaklaşımı, sorunlardan beslenen merkezi daha sert bir otorite gücüne sevk etmiştir. "Post-modern darbe" olarak yer edinen 28 Şubat muhtırası, çevre bağlamında; Kemalizm'e karşı birikmiş olan bir toplumsal muhalefetin, yeteri kadar siyasal platformda yer alamamasından kaynaklı olarak yeniden siyasal bir mecra arayışını başlatmıştır.

2.4. Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak, birinci bölümde ele alınan merkezi değer sistemini ideolojik bir konsepte taşıyabilen Kemalizm'in kurguladığı siyasal sistemin, muhafazakâr toplum kesimleri tarafından reddedilmesi ikinci bölümün en önemli tespitidir. Bu bağlamda ikinci bölümde Kemalizm'in reddi üzerinden çevreye mahsus siyasal değerler ve inançlar bütünlüğünün, merkezi değer sistemine ikame edilmesi sürecini başlattığı ifade edilmektedir. Belirtilen ikame sürecinin tarihsel perspektiften ele alınışı, çevrenin İslamiyet ile muhalefet kimliğini perçinlemesini resmetmektedir. Dolayısıyla İslami değerlerin de muhafazakâr geleneğin bir parçası olarak merkezi değer sistemine taşınması eğiliminin bir zorunluluk halinde vuku bulduğuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda merkez ve çevre geriliminin, Kemalist seçkinlerce başlatılan merkez ve devlet birlikteliği; çevre ve halk birlikteliğini tetikleyerek, çoğunlukla devlet ve toplum çatışması görünümü edinmekte olduğu; kuramın sürekliliğini sağlayan sivil toplumun Türk siyasal hayatında olmayışı üzerinden irdelenmektedir. Özellikle de, devlet geleneği ve seçkinler ekseninde oturtulan askeri müdahalelerin, merkezi meydana getiren askeri-bürokratik seçkinlerce gerçekleştirilmesinin siyasal iktidarın meşruiyet kaynaklarına merkez aleyhinde sonuçlanan tüketici etkisine değinilmektedir. Tüm bu bulguların bir araya getirilmesiyle ulaşılan siyasal hayatın reflekslerinden arındırılmış halinin veya üretimsizliğinin, "Milli Görüş" hareketinin yüksek oranda ivme yakalamayı başardığı Refah Partisi ile bir yenilenmeye girdiği, ikinci bölümün son kısmında ileri sürülmektedir. Bu savın en önemli göstergesi ise Refah Partisi'nin, Türk siyasal hayatında DP'den itibaren merkez sağ partilerin sırtladığı siyasal muhalefeti ve merkeze karşı çevrenin toplumsal muhalefetini bir

araya getirecek potansiyeli oluşturabilmesi olarak öne çıkarılmaktadır. Öyle ki, 28 Şubat sürecinin yarattığı travma ile yoğrulan bu potansiyel, çevrenin aşırılığa eğilimini iktidar pratiğine yerleştiren Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yeni merkez bağlamında karakterize edilebilmesi açısından, çevrenin merkeze yerleştirildiği üçüncü bölümün, meşruiyet zemininde inşası için tutarlılığı sağlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YENİ MERKEZ VE YENİ ÇEVRE
3. TÜRK SİYASETİNİN YENİ MERKEZİ: ADALET VE KALKINMA
PARTİSİ VE ÇEVRENİN KONUMLANMA SORUNU

Siyasetin, fizik kuralları gibi bir bütünlüğe sahip olmadığını; formüller ile siyasanın kontrol edilemeyeceğini ve hasıl yaşadığımız hayatın tanımlayamadığımız kaidelerini aslında siyasetin ta kendisinde barındırdığını kabul ederek; siyasetin kaderimiz olduğunu²⁸ ve değişim parametrelerinin toplumlara göre çeşitlilik gösterebileceğini ifade etmek gerekmektedir. Türkiye bağlamında ise siyaset pratiğinin her daim zamanının dışında bir hız gösterdiğini birinci ve ikinci bölümlerde ele alınmaktadır. Bu nedenle üçüncü bölümde günceli açıklayabilmek adına çevrenin yeni merkezi oluşturduğu tezine, “otoriteyi tesis eden toplumun²⁹” meşruiyet algılarının, merkezi değer sistemini oluşturmakta olduğunun göstergesi Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) üzerinden ulaşılması amaçlanmaktadır. Ancak tez amacına ulaşılırken bu bölümü meydana getiren her bir kısımda yeni merkezin, geleneksel merkezden farkı da ortaya konulmaktadır. Belirtmek istenilen fark, değerler ve inançlar bütünlüğünün merkezi değer sistemine taşınmasında AKP’de açığa çıkan müktedir iktidar eğiliminin tüm siyasetin aynı değerler ve inançlar çerçevesinde sınırlandırılması olarak ifade edilmektedir.

Kendi mecrasında harekete geçen çevre potansiyelinin klasik merkez-çevre kuramında merkeze ayrılan alanın dışına çıkması sonucunda yeni çevre olarak tanımlanılması istenilen diğer siyasal potansiyellere, ayrı bir konu olması sebebiyle bu bölümde tezin amacı dışına çıkılabileceği endişesiyle yer verilmemektedir. Bu bağlamda yeni merkezin değinilecek konu kısımlarına bağlı olarak her bir kısımda yeni çevrenin ataletine değinilmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 seçimlerinde elde ettiği başarı ile modern Türk siyasetinde siyasal iktidarın ve meşruiyetinin günümüzdeki tanımını ifade etmiştir. Bu

---

²⁸ Schmitt, 2012, 50.

²⁹ Bu çalışmada “1.1. Kuramsal Çerçeve ve Yöntem: Merkez Çevre Kuramı ve Türkiye Uyarlaması” başlığında merkezi değer sisteminin, merkezi oluşturan toplumsal meşruiyeti karşıladığına değinilmektedir. Böylece otoriteyi meydana getiren toplumsal grupların değerler ve inançlar yoğunluğunun merkezi değer sistemini doldurduğuna ulaşılabilir. Bu bağlamda üçüncü bölümde geleneksel çevrenin değerler ve inançlar bütünlüğünün Türkiye’de siyasanın yeni yönünü belirlediği ortaya konulmaktadır.

açından sosyal hayatta “muhafazakâr Müslüman-Türk” geleneğini taşıyan ve ekonomi alanında ise liberal politikaları (Yavuz, 2008: 337) eklemeyerek siyasi hayatta yer edinmiştir. Siyasal-sosyal ve ekonomik perspektifini ileri süren yeni bir parti olma özelliği; İslam’ın siyasi bir güç olarak sürekliliğini ve Türk siyasetinin doğasındaki aşırı kırılma eğilimini ortaya koyduğu (Tepe, 2011: 141) 2002 seçimlerine, kısa bir zaman diliminde kurulan AKP’nin yükselişinde edindiği ilk toplumsal meşruiyeti olmuştur. Ancak bir yanlısamaya meyil vermeden belirtilmelidir ki, ifade edilmek istenilen husus; Türk siyasi hayatında rastlanılmayan bir örnek olarak partiyi doğuran dinamikler ile toplumsal rıza arasındaki uyumun anlamı kadar, AKP’nin geleneksel şekilde “razı gelinmiş³⁰” iktidar pratiğini “rıza göstermeye³¹” doğru değiştirebilmesidir. Bu bağlamda her bir kısım için siyasi iktidar ve meşruiyet ekseninde AKP’nin, “Muhafazakâr Demokrasi, Müslüman Burjuvazi, AKP’nin Entelektüel Desteği ve Sistem Meşrulaştırması ve Muktedir İktidar” basamakları üzerinden açıklanması yerine; günümüze değin gelişim ve değişim biçimine değinerek, partinin “yeni merkez” tezi etrafında sarmalanabilmesini sağlayacak şekilde ele alınması daha makul görünmektedir.

Öyle ki, AKP’nin yalnızca Türkiye’nin yeni partisi olarak siyaset sahnesine atıldığını söylemek yetersiz kalır; içerisinde yetişmiş olduğu “siyasi geleneğin ve öğretinin³²” de yeni bir yüzünü edinerek kendini göstermiştir. “Milli Görüş” hareketi içerisinde yenilikçiler (Çınar, 2005: 103) olarak adlandırılan AKP’nin kurucu kadrosu, hareketin halka, tabana ve teşkilata açılmasını yani demokratikleşmesini savunarak hem hareketin kurumsallaşmasını hem de toplumsallaşmasını ve şeffaflaşmasını istemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda taban ile kurulacak katılımcı bir ilişki sayesinde hareket tekel idaresinden kurtulacak ve üyeler, kurumsallaşmış hareketin düşünsel bir niteliğe bürünmesiyle ideolojilerinin öznelere haline gelebileceklerdir (Çınar, 2005: 95). “Milli Görüş” hareketinin içerisindeki bu muhalefet düşüncesine yönelik tespit, yenilikçilerin yani AKP’nin ürettiği ve uyguladığı en temel siyaset pratiği olmuştur. Türk siyasi hayatında daha öncesinde

---

³⁰ Hobbes, 2007, 131-138.

³¹ John Locke, “İsteği ile topluma katılan herkes çoğunluğun kararına uymayı kabul edecektir.” Aktaran; Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayın, s. 171.

³² Pragmatizmi, laik söylemi ve hareketleriyle Erbakan, laik camianın küçümseyerek baktığı bir lider olmasına karşın; O’nun şahsında somutlaşan Milli Görüş hareketiyle 1980’lerin ortasından itibaren, sokak ve mahallelerden parti il-ilçe teşkilatlarına kadar uzanan modern bir yapılanma yaratmıştır. Halefi olarak görülen Recep Tayyip Erdoğan Milli Görüş hareketiyle 1980’li yıllarda siyasi pratiğin içerisinde yetişmiştir. Ayrıca bkz. Gülalp, 2009, ss. 669-689.

görülmemiş ölçüde ilk kez bir siyasal parti meşruiyet kaynağını doğrudan seçmen tabanına dayandırabilmiş veya öncülü olan sağ partiler açısından ifade etmek gerekirse, seçmen tabanına dayandırabilmenin prensibini siyasetin doğasına uygun bir şekilde keşfedebilmiştir.

Türk siyasal kültüründe siyasete yön veren siyasal iktidarın bir kişinin mahiyetinde vücut bulduğu düşüncesi sezilebilir. Böylelikle siyasal aklın kişiselleşmesi, ideolojik niteliğe sahip tüm pratiklerin rıza unsurundan yoksun kalmasına da yol açabilir. Bu bağlamda AKP kurucu aktörlerinin “Milli Görüş” hareketinden ayrılması, eş zaman diliminde ülke siyasetinde hatta İslami değerlere sahip muhafazakâr, “Milli Görüş” hareketi seçmeninde dahi, irade sahibi bir ekolün türeyeceğinin işaretini vermekle farkını hissettirmiştir. Çünkü çevreye mahsus düşünsel bir zeminin varlığı; özellikle de kopuş süreci içerisinde gelenekselliğin ve ataerkil aidiyetin bireylerin zihninde duygusal bir hal almış olduğu dikkatte alındığında, AKP ile görünürlük kazanmıştır. Bu bağlamda seçmen kitlesinde bireyselliğin öne çıkmasını ve eğilimin güçlü bir şekilde yeni kurulan AKP’ye kaymasını; siyasal aklın kişiden bağımsız ele alınabilmesinin artık ne derece geçerli olabileceği doğrultusunda incelemek önemli bir unsur olarak kabul edilebilir.

2000’li yıllara kadarki çevrenin gerek toplumsal ve siyasal gerekse de ülke ekonomisinin tecrübe edindiği olumsuz şartlara (Özbudun ve Hale, 2010: 167) duyduğu tepkisi, siyasi öğretisinin akametinden sıyrılarak 2002 seçimleriyle birlikte dışa vurmuştur³³. Çevre, seçim sonuçlarıyla İslami tonlar taşıyan ve o kökten gelmesine rağmen bir yenileşmenin simgesi olan AKP’yi tek başına iktidara getirmiştir. Aslında AKP’nin 2002 seçimleriyle tek başına iktidara gelmesi siyasetin bir ölçüde merkez-çevre paradigmasında seyretmesine yol açmıştır. CHP tekrar merkeze oturmuş; İslami bir görüntü ve duyarlılıkla bütünleşmiş çevre karşısında Kemalist değerleri canlandırma çabasına girişmiştir. Bu açıdan CHP’nin siyaseten kayma göstermesi ve tutarsızlığı ileriki zaman dilimlerinde aleyhine sonuçlara da zemin hazırlamıştır. Kemalist anlayışın giderek küçülen bir seçmen tabanında egemen

---

³³ AKP’nin iktidara geldiği dönemde siyasi istikrarsızlığın nedenleri aranırken Türkiye ekonomisinin durumu göz ardı edilemeyecek ölçüde önem arz etmektedir. Bu noktada AKP’nin sınıfsal tabanına yönelik bir tahlilin çelişkili olabilmesi ihtimali yüksektir: AKP merkez-çevre paradigmasında sosyo-ekonomik koşulların sonucunda yalnızca küçük ve orta ölçekli ticaret sınıfıyla özdeşleştirilirken; yükselen bir Anadolu sermayesinin varlığı göz ardı edilmektedir. Bu nedenle çalışmada AKP’yi zenginleşen bir sermayenin ve zenginleşmek isteyen muhafazakâr-milliyetçi bir orta sınıfın partisi olarak ele almak doğru bir tercih olacaktır. Detaylı bilgi için bkz. Yıldırım, 2010, 288-289.

olması bu durumu analiz edilebildiği ölçüde desteklemektedir. Ancak siyasete tezahürünü ifade etmek gerekirse; merkezin tarihsel sürekliliğini devam ettiren ordunun, Kemalist aydınların ve CHP'nin etrafında bir araya gelmesiyle, zaman zaman sivilleşme görüntüsü yaratarak meydanlara çıkmasına karşılık, AKP çok farklı kesimlerden bir araya gelen bir toplumsal koalisyon tarafından desteklenmiştir (Kahraman, 2010a: 231- 233).

Böylece hâkim siyasi atmosferin içerisinde yer edinmesi; AKP'nin, devlet-toplum arasındaki derin açıkları kapatmak üzere barındırdığı inançsal ve moral değerler bütünlüğünden (Yavuz, 2008: 349) belirli kriz dönemlerinde feragat etmesinden ötürü, zaman zaman kesintiye uğramıştır. Çünkü ilk kez çevre dinamiklerinin doğurduğu bir siyasi parti parlamento içerisinde siyasal muhalefet seyri göstermeksizin ancak Türk siyasal kültüründeki muhalefet sürecinden nasibini almış olduğunu lider kadrosunun mazlumluğu üzerinden lanse ederek siyasal iktidar olmuştur.

Muhafazakâr demokrasi, tam da kriz sancılarının eşiğindeki bu siyasal süreçte AKP'nin İslami söylemler yerine ılımlı bir görünüme bürünmesinin anahtarı olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan devlet ve laiklik ekseninde cereyan eden meşruiyet krizleri genellikle çevrenin, merkeze karşı meydan okuyucu tavır (Heper, 2012: 166) sorunları olarak tezahür etmişse de ortaya çıkan merkezin kötü yönetimi, egemen merkezi ideolojinin yetersizliği olarak görülmektedir. Bu durum, değişen ve karmaşıklaşan bir dünyada total bir ideolojinin olaylara çözüm üretmekteki başarısızlığı (Kahraman, 2010a: 231) sonucuna ulaştırmaktadır. Bu bağlamda siyasal hayatın meşguliyetini teşkil eden krizleri, Türk siyasetinde ihtiyaç duyulan siyasal iktidar ve ideoloji tanımını değiştiren sancılar olarak yorumlanmaktadır. Ki, bu çekirdeğinde İslamcılar olmakla birlikte muhafazakâr demokrasi ideolojisini ilk aşamada benimsemeyen ancak AKP'ye oy veren seçmen kitlesindeki (Özbudun ve Hale, 2010: 82-86) eğilimin algısal arka planı; “yeni bir lider” arayışını da açıklamaktadır.

Bir başka açı muhalif rolü üzerinden ise çevre siyasetinin yeni partisi üstelik siyasal iktidar olan bir parti AKP, çevrenin merkeze doğru hareketi ekseninde incelenen Türk siyasal hayatının işleyişinde önemli bir durak niteliğinde okunmaktadır. Bu bağlamda yeni toplumsal dinamiklerin ortaya çıkışı ki; özellikle de İslami burjuvazisinin yükselişinin ardından entelektüeller (Yavuz, 2010: 7) tarafından,

süreci iyi taşıyan AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliğinin İslami değerleri barındıran modernleşme sürecinin³⁴ bir işareti olarak okunması ve siyasette maruz kalmaktansa sebep olabilme tercihini yapabilen muktadir iktidarın doğuşu, merkeze yürüme sürecinde toplumsal meşruiyetini sağlamasının yanı sıra AKP iktidarının toplumsal dinamikleri değiştiren bir parti olduğunun göstergeleri olmuştur.

AKP'nin sosyo-kültürel ve siyasal sürekliliğin bir taşıyıcısı olması iddiası açısından her ne kadar modern değilse de konunun ele alınışında önem arz eden merkez-çevre bağlamında ordu ve AKP arasında merkez ve çevre gerilimlerinin, göz ardı edilmeksizin ancak günceli açıklamak açısından da tarihsel neden-sonuç ilişkisinde boğulmaksızın, ele alınması anahtar rolünü muhafaza etmektedir. Bu doğrultuda siyaset kurumunun etkisinin ve güveninin sorgulandığı bir dizi dönem ardından siyasetin eksenine oturtulması ve normalleştirilmesi (Akdoğan, 2010: 63) üzerinden bir yaklaşımın büyük oranla açıklayıcılığı olacaktır.

Siyasetin normalleşmesi Türk siyasal kültüründe, askeri-sivil otorite arasındaki bir devir teslim tören seremonisinde geçmiştir. Ordunun her müdahalesi sonrasında coşkuyla karşılanan demokrasi gelişleri, aslında yitirilen demokrasiye ait erdemlerin çoğunu unutturmuştur. Ancak AKP ile birlikte normalleşme denilebilecek bir sürecin başladığını söylemek mümkündür. Bu süreçte Çınar'a (2005: 95) göre varlığı tabanına karşı esrarengiz kalmasına bağlı olan ve Türkiye siyasetini kuşatan laik-şariatçı gibi sanal kutuplaşmalar/ikililikler sorgulanmaya başlamıştır. Böylece, hem varlık nedenini genellikle laikçilik karşıtlığında bulan geleneksel tarz hem de şariatçılara karşı olmaktan başka hiçbir özelliği olmayan laikçi kanat, kendilerini neye karşı oldukları temelinde değil de, neye taraf oldukları temelinde tanımlamaya, dolayısıyla da siyaset üretmeye, zorlanmıştır. Bu bağlamda siyasal hayatın önceki işleyişinde siyasal iktidarın güdük kaldığını söylemek mümkündür. Ordunun bir iktidar gücünü teşkil edebileceği ancak yine de yüklenilen misyon³⁵ itibarıyla devlet kurumu olarak

---

³⁴ 22 Temmuz 2007 Türkiye genel seçimleri sonucunda Başbakan Erdoğan'ın balkon konuşması; "Cumhuriyetin temel ilkelerinden asla ödün vermeyeceğiz. Bu hedefe ancak birlik ve bütünlüğümüzü her şeyin üzerinde tutarak ulaşacağız. Cumhuriyetin kurucusu Atatürk'ün gösterdiği hedefe ulaşmak, Cumhuriyetin 100'üncü yılında ulaşmak ilk hedefimiz olacak."
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6940803&tarih=2007-07-22>, ziyaret tarihi: 2 Mayıs 2014.

³⁵ "Silahlı Kuvvetler'in vazifesi, Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır." 31.7.2013 tarihli 28724 Sayılı Resmi Gazete 6496 Kanun No/Madde 18 değişikliğinde "Silahlı Kuvvetler'in vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri

devlet mekanizması içerisindeki eşitler arasında, daha eşit olması dışında bir niteliğe sahip olamayacağını dikkate aldığımızda, tarihsel süreçte siyasi partilere müdahaleler aslında siyasetin içeriğini kaybetmesine yol açmıştır. Yalnızca meşruiyetin tesis edebileceği otoritenin, ordu tarafından varlığının niteliğine dayandırılması bu bağlamda ordunun siyaseten yetersizliğini ortaya koymaktadır. İşte Türkiye'nin siyasal, sosyal ve kültürel yapısına ait baskılanan değerlerin, geçen zaman içinde kendi mecralarının arayışını bulduğu yönünde okunan bir AKP iktidarı (Aktaş, 2009: 667), boşalan siyasal değerlerin yeniden doldurulmasına hatta siyasetin yeniden kurgulanmasına öncülük eden bir parti olmuştur. Bu bağlamda karşıtlıklar ekseninde bir taraf olmaktan öteye gidemeyen siyasi partilerin; AKP ile birlikte kendilerini yeniden tanımlamalarının gerekliliğini keşfettiklerini söyleyebiliriz. Muhalefetin içeriğini tanımlayan değerlerin artık tek merkezden değil; çevreden türetilmesi de muhtelif kutuplaşmaların doğasına uygun olarak meydana gelmiş ve normalleşme denilebilecek bir sürecin “siyasal iktidar ve muhalefet” ekseninde dolayısıyla demokrasi alanında seyretmesine vesile olmuştur³⁶.

Kitlesel bir yığın partisi niteliğini taşıyan AKP'nin siyasal örgütlenmesinin en önemli özelliği, daha önceki benzerlerinde de görüldüğü üzere siyasetini belirttiği gibi karşıtlıkların aksine İslami motifleri barındıran bir modernleşme ve demokratikleşme üstüne kurmuş olmasıdır. Bu, onu ve gene daha önceki benzerlerini çevrenin temel ihtiyaçlarını hisseder özelliğe kavuşturmuştur (Kahraman, 2010a: 232).

AKP kesinlikle seçmen tabanının duyduğu ihtiyaçları hissedebilme yetisine sahip bir parti olarak doğmuştur. Üstelik sahip olduğu bu siyasal duyuyu kitleleri kanalize edebilme yeteneğine eklemesiyle beraber siyasetindeki doğru zamanlamalar ve olumlu reaksiyonlar alabilmesini eş güdümlü kullanabilmesi sonucunda AKP, kendisinden tedirginlik duyan merkezin seçmen kitlesini dahi başarılı bir şekilde karşılayabilmiştir (Akdoğan, 2010: 64). Bunun yanı sıra çevre açısından en önemli unsur AKP'nin kentlerde yaşayan çevrenin yoksul kesimlerini parti bünyesine kazandırmasıdır. Özellikle de metropol kentlerde yaşayan kitlelerin içerisinde

---

yapmak ve uluslar arası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.” ibaresiyle değiştirilmiştir. Ordunun geleneksel olarak mahiyetinde bulduğu güç ile kendisine biçtiği rol, TBMM iradesinde ve sınırları belirlenmiş bir görev vaziyetinde yeniden belirlenmiştir.

³⁶ Siyasetin taşıdığı tüm değerlerin bir iyi niyet ve samimiyet alçakgönüllülüğünü taşıdığını ifade etmekte zordur. Bu bağlamda Türk siyasetinin “2011 Genel Seçimler” sonrası ve günümüz seyrinde devlet ve toplum gerilimindeki iktidar ilişkisinin demokrasi platformuna mesafesi tartışılmaktadır.

buldukları kimlik bunalımlarından kurtulması, “sosyal belediyecilik” kavramının içeriğine uygun olarak yoksulluk ile başa çıkmak için yatay yardım ağlarının kurulduğu (Yavuz, 2011: 84) Refah Partisi döneminde yerel yönetimlerde gösterilen başarının ardından AKP’ye referans olmuştur. Bu sayede etrafında örgütlemeyi başardığı kitleler üzerinde, siyasal ve bireysel olmak üzere iki tür uyum süreci ortaya çıkmıştır. İlk olarak siyasal uyumdan kastedilen; geleneksel çizgide parti-toplum bütünleşmesi olarak okuduğumuz, bireylerin parti bünyesinde siyasallaşmasından söz edebiliriz. İkincisi ve çok daha önemli olduğunu düşündüğüm uyum süreci, seçmen tabanını oluşturan bireylerin ayrı ayrı kendi aralarında bir bütünlük göstermiş olmasıdır. Böylelikle AKP önce partiye ve sonra kader ortaklığı duygusunu aşılabilirdiği siyasal tabanına hissedilen aidiyet bağını kurumsallaştırabilmiştir. Daha genel bir ifadeyle, önceki çevre siyasetinin temsilcisi siyasi partilerin parti-toplum bütünleşmesini sağladıkları genel bir kabuldür; ancak AKP’yi yine seleflerinden farklı kılan diğer önemli özelliği AKP’nin seçmen kitlesi içerisinde de bireysel olarak bir bağ oluşturabilmesidir (Akdoğan, 2014).

Nihayetinde üzerine inşa edeceği meşruiyetini, AKP kuvvetli bir zemine oturtabilmiştir. Bu bağlamda meşruiyet zeminini duygulardan arındırılmış bir şekilde tesis ettiğini söylemek güçtür. Öyle ki; AKP gerek parti-toplum gerekse de siyasal toplum-birey bütünleşmesini, ideolojik kurgusunun yanı sıra partinin ve parti liderlerinin suretinde resmettiği mazlumluğu ile sağlayabilmiştir. İnel (2002: 22), Başbakan Erdoğan ve yakın çevresi için şu sözleriyle açıklayıcılık getirmektedir;

Erdoğan ise halktı. Halk olduğunu ayrıca ifade etmesine de gerek yoktu. Beden dilinden diğer tüm özelliklerine kadar, doğal olarak böyleydi. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sivrilmiş siyasal önderler arasında en fazla, otantik biçimde halk olan kişiydi. Halktan gelmiş olsalar da, devlet tornasından geçmiş, ehlileşmiş diğer cumhuriyet elitlerinin önünde bileğinin hakkıyla geçmiş bir yeni orta sınıf eliti Erdoğan. Daha kabadayı, daha otoriter ifadeli, nobran delikanlı muhafazakârlığıyla bezenmiş bir pragmatizm ve icraatçılık bu. Her şeyden daha önemlisi sahici ve mütevazı, ya da böyle algılanmaya çok müsait bir duruş, Erdoğan ve yakın çevresine damgasını vuruyor. O ve onun etrafındaki çekirdek AKP yönetimini oluşturanların çoğunda, bu sahicilik ve mütevazılık unsurunun bu muhafazakâr modernleşmeci yeni orta sınıf nezdinde önemli bir cazibe gücü oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Destekler nitelikteki bir unsur; kentlerdeki yoksulluğun reçetesini sosyal adalet ve ekonomik kalkınma üzerinden yazması, tam da bu noktada ideolojik argümanlar

aracılığıyla toplumun mazlumluğunu giderecek ilaçların kendisinde olduğuna işaret etmektedir. Açıknel'in (1996: 155) ifade ettiği üzere kutsal mazlumluk³⁷, Türk milliyetçiliğinden İslami motiflere, kapitalizm öncesi değerlerin yüceltilmesinden yarı-cemaatçi bir toplum anlayışına, anti-kozmopolitan yönelimlerden idealize edilmiş nostaljik bir tarih anlayışına, şüpheli bir dünya kurgusundan ezikliğin bireysel görünümüne kadar pek çok söylemsel öğeyi içinde barındıran, Türk Sağının geliştirdiği en önemli ideolojik dizgedir. Bu bağlamda devlet fikrinin her daim kuşku uyandırdığı siyasal hayatta, mazlumluk; korkuyu alt etmenin bir yolu olarak, AKP'nin siyaset alanını genişleten karakteristik özelliklerinden biri olarak görülebilir.

3.1. Muhafazakâr Demokrasi'nin Yükselişi

28 Şubat sürecinde İslamcı cenahın yaşamış olduğu siyasal ve ekonomik kayıplar, sosyal alanlarının da ciddi boyutlarda daralmasına yol açmıştır. Bu bağlamda AKP'nin edindiği, Kemalist tutumların katı tavır aldığı askeri bürokrasiye ve siyasi elitlere karşı duruşu, edinilen tecrübe ışığında İslamcı sosyal grupların eğilimlerini de yansıtmaktadır. Parti-seçmen kitlesi arasında vuku bulan moral ve değer birlikteliğinin gerçekleştiği AKP iktidarının birinci döneminde, temsil etmiş olduğu İslamcı kesimi, sabırcı bir muhalif tutum içerisinde görmek ve AKP seçmen tabanında politik bir güven duygusunun somut bir örneği olarak nitelendirmek mümkündür. Bu sayede farklı sosyal grupları ortak bir siyasal potada buluşturarak, topyekûn aynı hissiyatların duyulmasını sağlayabilmiştir. Demokrasi platformu³⁸ bu bağlamda partinin sahip olduğu en geniş birliktelik alanı ve rejimin olası bir gerilimini hafifletecek “entegratif topluma³⁹” uyumunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak AKP'nin muhafazakâr kimliğinden bağımsız bir demokrasi yorumu, AKP'nin açıklanabilirliğini engellemesi bir yana; partinin seçmen tabanını ve siyasi birikimini göz ardı edebilmektedir.

Parti-seçmen kitlesi arasındaki bu ilişkinin “Milli Görüş”ten uzanan bir göbek bağı olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki seçmen kitlesini genel talepleri

---

³⁷ Kutsal mazlumluk, geç kapitalistleşmenin ve hızlı modernleşmenin şiddeti karşısında toplumsal, kültürel ve imgesel yurtsuzlaşmaya uğrayan; mülksüzleşerek atlarındaki maddi zemini hızla kaybeden yığınların güç istemlerini temsil eden baskıcı-nevrotik bir siyasal ideolojiye dönüşme momentidir. Bkz. Açıknel, 1996, s.153-196.

³⁸ Demokrasi platformu geleneksel olarak merkeze karşı olası bir muhalefet odağının yoğunluğu politik araç niteliğinde iken; AKP ile birlikte taleplerin dile getirildiği bir değerler bütünü niteliğini edinmiştir.

³⁹ Açıknel, 2006, s. 30-69.

doğrultusunda tahlil ettiğimizde ortaya çıkan; AKP'nin barındırdığı çeşitli sosyal gruplar içerisinde “Milli Görüş” hareketinden AKP'ye kayma gösteren kategoridir. Fakat bu noktada beliren asıl husus, ifade edilen AKP seçmen kesimi açısından bir denklemin çözümsüz kalma olasılığına karşı Fazilet Partisi⁴⁰ (FP) ve AKP'yi doğuran bölünmenin bir açmazını açıklamak gereksinimidir: Türkiye’de siyasal hareketlerin bölünmelerinin fikirsel bir temeli olmadığı, kişisel nedenlere dayandığı hep iddia edilmektedir. Oysa Türk siyasetinin önemli bir özelliğinin ideolojisizlik olduğu düşünüldüğünde bölünmelerin fikirsel ayrışma temeline dayandırılması zaten oldukça zor görünmektedir (Çınar, 2005: 101). Ancak Çınar’ın belirttiği ideolojisizlik/fikirsizlik aksine FP ve AKP bölünmesini bu denklemin fikirsel bir ayrışma kısmında ele almak mümkündür. Ki, AKP'nin oluşumu itibariyle seçmen tabanının dinamiklerinin doğurduğu ve merkezin siyaseten tasarruflarının dışında gelişen organik bir parti olması sebebiyle “Milli Görüş” seçmen taleplerinin değişmesini, bağımsız bir olgu olarak okumak mümkündür. Bu bağlamda AKP, Türkiye’deki İslami hareketin sadece siyasi yapı değil aynı zamanda siyasi içerikle ilgili değişim kapasitesinin somut tezahürüdür (Cizre, 2013: 131). Fakat AKP'nin oluşumunu “Milli Görüş” hareketinin tabanında bir fikir ayrılığına dayandırmakta yeterli değildir. AKP'nin geleneğinden ayrı bir yön çizmekle de tabanın ideolojik kurgusunu yenilediği görülmektedir. İslami talepleri ön plana çıkarmayı reddederek; İslam’ın birliği, türban, imam hatip okulları, devlet okullarında İslamiyet dersi, faizsiz bankacılık içerikli Batı karşıtı bir dilin yanı sıra, anti-Amerikancılık ve antikapitalist gibi Refah Partisi söylemleri ile de mesafe koyduğu aşikârdır (Yavuz, 2011: 111). Her iki açıdan ele alındığında görünen olgu, her ne kadar sosyo-kültürel birikimlerin bir sonucu olduğu ifade edilse de; yeni kitlelerle temas kurabilmesi ve çekirdeğinde muhafaza ettiği kitleyi dönüştürebilmesi açısından AKP bir tezahürden çok “fenomeni” karşılamaktadır.

Erbakan önderliğinde Milli Görüş’e sahip kitlelerce oluşturulan siyasi parti örgütlenmesi⁴¹, geleneksel örgütlenme ve hiyerarşinin İslamcı versiyonuna örnektir.

---

⁴⁰ 28 Şubat sürecinden sonraki AKP'nin kuruluşuna dair değerlendirmelerde Fazilet Partisi öne çıkarılırken; AKP ve “Milli Görüş” eksenindeki siyasal olayların Refah Partisi üzerinden değerlendirilmesi, tespitlerin daha doğru yapılmasına olanak tanımaktadır.

⁴¹ Refah Partisi her sosyal alanda dahi olmak üzere, ev-daire-apartman, sokak, mahalle’den parti teşkilatına uzanan her basamakta bireyler üzerinde siyasi canlılığı sağlamaya dayalı örgütlenme kurmuştur. Ayrıca bkz. Çakır, R. *Milliyet*, “Dinamik ve Laik Bir Örgütlenme”, ziyaret tarihi: 10 Nisan 1994.

Özellikle de ideolojinin Erbakan'ın şahsında cisim kazanması (Gülalp, 2009: 671), parti içerisindeki çoğunlukçuluğun yükselmesine, ancak istişare mekanizmasının Erbakan'ın fikirlerinde işlemesine bir etken olarak görülebilir. AKP'de beliren demokrasi anlayışı ise, öncülü RP'ninkinin aksine, çoğunlukçu olmaktan çok, çoğulcudur. Hoşgörü, diyalog ve azınlıkların haklarına saygı, sürekli olarak vurgulanmaktadır (Özbudun ve Hale, 2010: 58). Fakat fikir ayrılıklarının dışında ortak payda da buluşturan bir öge; devlet ve demokrasinin işleyişi arasında kalan İslamcı kitleye yönelik, kontrolden kaynaklı bir sınırlayıcılıktır. Bu bağlamda gerek RP, gerekse AKP için devlet bir demokrasi sorunudur. Ancak, RP daha çok devletin içeriğini sorunsallaştırarak mevcut devlet-toplum ilişkisini koruyan ve son kertede rejime, tepkiselliği ve karşıtlığı içeren “kurumsal muhafazakârlık” olarak adlandırabileceğimiz bir yaklaşım sergilemiştir (Çınar, 2009b: 149). Oysa AKP ise devletin içeriğinden çok biçimini sorunsallaştırması; bir yandan RP'nin temsil ettiği ve devlet iktidarı kullanarak toplumu İslamileştirmeyi hedefleyen klasik İslamcı çizgide bir kırılmaya, diğer taraftan da bazı muhafazakâr/İslami kesimlerin güçlenmesini sağlayarak dolaylı bir İslamleşme sürecine işaret etmektedir (Çınar, 2009b: 156). Bu nedenle AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliği kendi seçmen tabanı açısından da değerlendirildiğinde, İslamiyet'in, partinin kimliğinde ve politikalarında önemli bir rol oynamaya devam ettiği güvencesini de vermektedir (Özbudun ve Hale, 2010: 72).

Öyle ki, muhafazakâr demokrat kimliğinin AKP ve seçmen tabanının entegrasyonunu sağlamlaştıran bir faktör olarak 28 Şubat süreci önemli bir etkidir. Çünkü AKP'nin “Milli Görüş” çizgisinden geliyor olması süreklilik arz eden sağ partiler üzerine muhakemeyi de beraberinde getirmiş; çoğunlukla da AKP'nin dönüşümü sorgulanmıştır⁴². Bu dönüşümün, çeşitli faktörlerin bileşiminin bir sonucu olduğu söylenebilir. Ancak bunlar arasında en çok önem verileni, 28 Şubat'ın siyasete etkisi ve sonrasında kaynaklanan; laik devlete meydan okumanın, ciddi ölçüde siyasal, ekonomik ve kişisel riskler içeren bir çıkmaz sokak olduğu sonucuna götüren, İslamcı seçmen tabanının öğrenme sürecidir (Özbudun ve Hale, 2010: 68-69).

---

⁴² Başbakan Erdoğan'ın “Milli Görüş gömleğini çıkardık.” söylemleri, 58. Ve 59. Hükümet döneminde AKP milletvekilleri arasında dahi bir anlaşmazlık ve parti açısından kimlik sorunları beraberinde getirmiştir. Ayrıca bkz. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=100157>, ziyaret tarihi: 15 Nisan 2014.

AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliği, değinildiği üzere öncülü olan Milli Nizam Partisi ve ardılı siyasi partilerin etrafında topladığı kitlelerden bağımsız bir değerlendirmeye kesinlikle kapalıdır. Milli Görüş Hareketi'nin örgütlenmesi içerisinde bir demokrasi sorunu, birliktelik içerisinde her ne kadar ayrılık yaratsa da ortak bir tabanın varlığı, aynı siyasi sonuçlara maruz bırakmıştır. 2002'de iktidara gelen AKP'nin, sonraki seçimde de başarı göstermesiyle beraber güvenlikçi politikalar etrafında şekillenen laik düzen için ideoloji ve duygu yüklü cumhuriyetin güvenliğine bir iç tehdit olarak algılanması (Cizre, 2013: 115), kayma gösteren İslamcı seçmenlerin yansıttığı AKP imajının görünümüne bir açıklayıcılık kazandırmaktadır.

28 Şubat'ın gelecek bağlamında İslamcı kitleye yönelik etkisi, AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliğinde bir ılımlılığı da şart olarak koşmuştur. AKP beklenen bir kimlik olması açısından “Müslüman demokrat” bir parti etiketini kullanmayı reddetmekle, İslamcı kanat ile ideolojik dönüşümünü öyle bir noktaya götürmüştür ki, onu geleneksel Türk merkez sağ partilerinden, kuruluşu itibariyle ayırt (Özbudun ve Hale, 2010: 57) eden özelliği çevre taleplerini karşılayan değil; çevre taleplerinin doğurduğu bir parti olmasıdır. Bu açıdan AKP tabanı, muhafazakâr demokrat kimliğini benimsemiştir. Çünkü Refah Partisi'nin kapatılmasına zemin hazırlayan birçok neden İslami eğilimlerin aşırılık kazandığı ve siyasal niteliğe büründüğü toplumsal olaylardan⁴³ cereyan etmiştir. Bu bağlamda Milli Görüş hareketinin belirli sosyal gruplarında görülen ılımlı değişim kaçınılmaz hale gelmiştir.

28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu'nca yayınlanan bildirin 18 maddeden oluşan tüm içeriği⁴⁴ “laiklik ve irtica” ekseninde oluşturulmuştur. Bu durum RP ve dönemin irtica söylemlerinin AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliğinin oluşumunda tarihsel bir arka planına işaret etmektedir. Laiklik ve muhafazakâr demokrasi arasındaki bir değerlendirme, AKP üzerinden yapıldığında; tıpkı RP gibi, AKP de modernleşmenin kültürel Batılılaşma ile eşitlenmesine karşıdır ve mevcut iktidar pratiğini, yani laiklik ilkesinin doğrultusunda, topluma dokunuşların gerçekleştirilmesini eleştirmektedir (Çınar, 2009b: 151). Ancak laiklik konusundaki AKP Programı, laikliği daha önceki İslamcı partilere oranla çok daha açık bir şekilde

⁴³ 28 Şubat süreci, çevrenin modern Türk siyasetindeki merkeze karşı süreklilik arz eden bir dizi meydan okuyuculuğunu içeren olayların sonucu olarak değerlendirilmektedir. Erbakan'ın ve Refah Parti'li Milletvekili, Belediye Başkanı ve parti bünyesinde yer alan birçok kişinin davranışları ve söylemleri ve radikal İslami tutumlar 28 Şubat sürecine etkili olmuştur.

⁴⁴ Ayrıca bkz. Yavuz, 2008 s. 370-372.

desteklemektedir. Dini insanlığın en önemli kurumlarından biri olarak görmekte beraber, laikliği de demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı saymaktadır (Özbudun ve Hale, 2010: 59).

Partiyi doğuran faktörlerin içerdiği tüm unsurların bir araya getirilmesiyle netlik kazanan en temel tespit AKP'nin edinmiş olduğu kimliğindeki “muhafazakâr” niteliği, içerisinden çıkmış olduğu kitlenin sosyo-kültürel birikiminin bir sonucu iken; “demokrat” niteliği ise tarihsel gelişiminin edindirdiği tecrübe doğrultusunda egemen atmosferin siyasi ve sosyal alanlarında manevra kabiliyetini arttıracak; partiye özgü bir cazibedir⁴⁵. “Muhafazakâr” yüzünde, AKP kendi kabuğunu kırdığı bir süreç ile evrilmiş; ekseriyetle tedrici değişimin refah geleceğe, total ideolojilerin kurguladığı radikal değişimlerin ise yoksul geçmişe yol alacağını; “demokrat” yüzünde ise çatışma kültürünün siyasetçisizliği yerine uzlaşma kültürünün siyaset olanaklarını yansıtmıştır (Akdoğan, 2010: 59-95). “Muhafazakâr” tutumunu siyasette istikrarı tesis etmek amacıyla belirlerken; “demokrat” tutumunu ise temsilde adaleti tesis etmek amacıyla belirlemiştir⁴⁶.

Ancak Türkiye’de siyaset kurumu adına vaat edilen istikrar reçetesine yazılan demokrasinin; tabiatında sakladığı siyasal iktidarın hegemonyasını güçlendirecek muhafazakârlaşma özelliği, “iktidarın bozacağını mutlak iktidarın mutlaka bozacağını” tecrübe eden siyasetçilerce tescillenmiştir.

3.1.1. Demokrasi ve Laiklik Ekseninde AKP’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin laik ve cumhuriyetçi çerçeve içerisinde yer edinmesi parti açısından “demokrasi” ısrarını barındırırken; egemen siyasi rejim açısından ise “laiklik” endişesini yükselten, gerilimli bir siyasi atmosferi meydana getirmiştir. Öyle ki, 16 Ocak 1998 tarihli karar içeriğine bağlı olarak Anayasa

---

⁴⁵ 2002 seçimleriyle birlikte demokrasi değerleri üzerine yoğun mesai yapan parti kurmaylarının ve yasaklılığı devam eden Recep Tayyip Erdoğan’ın çalışmaları, söylemleri ve mesajları, özellikle de entelektüeller arasında ve basında AKP’ye; demokrasinin sağ gelenek için anlamını, gerçek bir muhalefet tecrübesi ile sıradanlığından kurtaran bir parti izlenimi kazandırmıştır. Güncel olaylar ışığında eleştiri ve AKP’nin ilk dönemine gönderme taşıyan bir örnek için bkz; <http://www.haberturk.com/yazarlar/fatih-altayli-1001/943371-tek-partili-meclis-simdi-nasil-olur>, ziyaret tarihi: 29 Nisan 2014.

⁴⁶ Adalet ve Kalkınma Partisi’nin sıklıkla kullanmış olduğu sloganlardan biridir. Güncel bir kullanım için bkz; <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/temsilde-adalet-yonetimde-istikrar/62608#1>, ziyaret tarihi: 26 Nisan 2014.

Mahkemesi⁴⁷; laikliğin din ve devlet işlerinin ayrılığı biçiminde daraltılmayacağını (Özbudun ve Hale, 2010: 60); bireysel hak ve özgürlüklerden daha öncelikli korunması gereken, Türkiye'nin yaşam felsefesi (Kuru, 2011: 175), olduğunu belirtmiştir. Diğer açıdan 2002 yılının mevcut siyasi gerilimlerinde toplumsal uzlaşma⁴⁸ söylemleri ile siyasete ve kendi tabanına solunum yolları açmaya çalışan AKP, ordu ve yargı birlikteliğinin hazırladığı ve tarifini 16 Ocak 1998 kararıyla netleştiren Anayasa Mahkemesinin yansıttığı “dışlayıcı laikliğe” karşı; Müslüman kitleler ve liberaller ile birlikte “pasif laikliği” desteklemiştir⁴⁹ (Kuru ve Stepan, 2013:108).

AKP'nin pasif laikliğe doğru siyasi yaklaşması, muhafazakârlığının yorumunda yani “muhafaza etmekten” ziyade “karşı tavrında” açıklayıcılığını bulmaktadır; bu, doğal ve evrimci bir değişimden yana ve sosyal mühendisliğe karşı bir tavidir. Erdoğan “Her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımlar, sağlıklı bir demokratik sistem için engeldir... Muhafazakâr demokrasi kimliğimiz, her türlü toplumsal ve siyasal mühendisliğe karşıdır” sözleriyle partinin muhafazakâr demokrat tutumunu açıklamaktadır. Böylece Erdoğan, muhafazakâr demokrathlığı “toplumsal merkezi kavrayan” bir çizgi olarak tanımlayarak; devlet ve toplum ilişkisinde merkez ve çevreyi birleştirecek bir köprü olarak görmektedir (Özbudun ve Hale, 2010: 64-65).

Ancak pasif laikliğe yönelik tutum içten içe bir desteklemeyi barındırmış olmasına rağmen; ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azalması ve yargıdaki Kemalist hâkimiyetin zayıflamasını içeren; AKP'nin hükümet olduğu ancak iktidar olmadığını, Sezer'in Cumhurbaşkanlığı görevinin dolduğu 2007 yılına kadar (Kuru, 2011: 183) siyasal hayata sirayet etmemiştir. Bu bağlamda ülke siyasetinin geleceğini tasarlayan ve ılımlı söylemlerini mazlumluğundan; iktidar aygıtına dönüştüren AKP, pasif laikliğe iki aşamalı bir süreçte dâhil olmuştur. İlk olarak dindar kesimin İslami yaşayışını rahatlatacak taleplerini, bir din ve dinsellik sorunu olarak değil; temel haklar sorunu olarak yorumlayarak, laik ve İslamcı kutuplaşmaya dayalı atmosferi hafifletmiştir. İkinci aşamada ise muhafazakâr demokrat kimliğinde taşıdığı

---

⁴⁷ Anayasa Mahkemesi 16.1.1998 Kararı, Esas Sayısı: 1997/1 (Siyasi Parti Kapatma), Karar Sayısı: 1998/1.

⁴⁸ “İşte İlk Hedefler” başlıklı 7 Kasım 2002 tarihli Hürriyet Gazetesi haberi; <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=108067>, ziyaret tarihi: 29 Mart 2014.

⁴⁹ Dışlayıcı laiklik, dini kamusal alandan tamamen dışlayan bir tutum iken; pasif laiklik, kamusal alanda her türden dini görünürlüğe izin veren tutumdur. Detaylı bilgi için bkz; Kuru, 2011.

İslamiyet'in ideolojik bir yaklaşım ile ele alınmasının aksine sosyal bir varlık ve geleneğin bir parçası olarak ele alınmasının yolunu açmıştır (Özbudun ve Hale, 2010: 67-68). İlkinde dinsel motiflerin kuşattığı Müslüman fertlerin, ikincisinde ise özgün yorum kazandırdığı İslamiyet'in, rejim içerisinde edindiği veyahut baskılandığı özel hayattan; kamusal alana çıkmasını sağlamıştır⁵⁰.

Tabi ki, AKP'nin bu kabiliyeti geleneksel muhalefet ruhunun, iktidar örüntüsüne karışmasıyla gerçekleşmiş olsa da bağımsız bir inceleme konusu olarak okunabilmesi zordur. Çünkü AKP'nin 2007 yılına kadarki süreçte ve sonrasında açmış olduğu siyaset kanalı ve Muhafazakâr demokrat kimliği, yalnızca iç dinamiklerle ele alınabilecek sınırlılıkta değildir. Aslında AKP'nin edindiği kimlik, küresel ve yerel arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirerek, kendisine geleceğiyle ilgili daha belirgin rol tanımlamasına da imkân yaratmıştır. Bu rol tanımı, gelenek ve çağdaşlık, İslam ve Batı, ahlaki değerler ve insan hakları, liberalizm ve sosyal adalet gibi teori ve pratiğin bir araya getirildiği, harmanlandığı ve yeniden bütünleşmeyi içeren bir siyasi aktörü doğurmuştur (Groc, 2011: 45). İç siyasetin bir uzantısı bağlamında yeni dünya düzeninde kendine misyon yükleyebilmesi ve vizyon belirleyebilmesi adına tüm girişimleri, AKP'nin muhafazakar demokrat kimliği ile iç içe geçmiştir.

Türkiye'nin iç siyaset dinamikleri yalnızca AKP etrafında işlenen İslamcı ve muhafazakâr kitlelerden ibaret değildir. Ancak 2007 sonrası ve 2011 seçimlerinin hemen ardından siyasetine devam ettiği taraf, entelektüeller ve akademisyenler, liberaller ve sosyal demokratlar, etnik ve kültürel kimliklerin kanaat önderleri gibi birlikteliklerin⁵¹ yanı sıra istikrarlı bir şekilde İslamcı-muhafazakâr kesim olmaya devam etmiştir.

Genç ve reformist İslamcı siyasetçiler kuşağına sarılan bu kitle AKP'nin "Avrupa Birliği" sürecine ve Batı ile ekonomik işbirliğine girişmesine koşul olarak "Kopenhag Kriterleri"ne devlet ve toplum, İslam ve Laiklik, kamu ve özel ilişkisinin yeniden

---

⁵⁰ Cumhuriyet'in sosyo-kültürel kodlarına karşı beliren muhalefet birikiminden biri olarak adlandırılan "temekküncü" muhalefet ekolü; Cumhuriyet'in İslami geleneği tehdit etmesi karşısında "dili ile düzeltme" yoluna gitmiş ve imkân ve şeraite göre de muhalefetini güçlendirmiştir. Çetin tarafından yazılan "Devrimci, Sabırcı, Temekküncü Siyaset" başlıklı yazısı için bkz; <http://haber.stargazete.com/acikgorus/devrimci-sabirci-temekkuncu-siyaset/haber-687377>, ziyaret tarihi: 18 Aralık 2013.

⁵¹ 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan "Anayasa Değişikliği Referandum" süreci, "Demokratik Açılım ve Çözüm Süreci" kapsamında oluşturulan "Akil İnsanlar Heyeti", "Demokratikleşme Paketi" gibi tüm siyasi süreçler ve oluşumlar, ileri gelenlerden kurulu birlikteliklerin öncülüğünde geniş kitlelerce desteklenmiş ve AKP'nin çeşitli politik hamlelerine zemin hazırlamıştır. Ancak siyasi ve de özellikle sosyal alandaki politikalarında bu birliktelikler ve koalisyonlar hizipsel farklılık göstermesine rağmen İslamcı-muhafazakâr tabanı desteklemeye ve diğer sosyal grupları etkilemeye devam etmiştir.

tanımlanması için fırsat alanı olarak bakmıştır (Yavuz, 2011: 256). Bu bağlamda AB süreci Türkiye’de, genel bir kategori olarak “insan hakları”, AKP için kitleleri yeni bir sürece dâhil edebilmesi ve meşruiyetini güçlendirebilmesi açısından “demokrasi” ve siyasette istisnayı⁵² (Agamben, 2001: 32) belirleyecek iradeyi siyasal iktidara bırakacak “hukuk” standartlarını yükseltecek olanakların kazanılabileceği bir süreç niteliğini edinmiştir⁵³.

AB sürecinin siyasi kriterlerinin ivme kazandırdığı süreç Türkiye’de belirleyici olan “laik siyaset”in, “İslamcı siyaset”in ve “Kürt siyaseti”nin dönüşümünü de tetiklemiştir. Hâkim olan laik siyasete karşı, AB süreci İslamcı siyasete ve Kürt siyasetine, güzergâh belirleyebilmesi için olanak sağlamıştır. Ancak ana eksen laik ve İslamcı siyaset arasında görünürlük kazanmış ve Türkiye’de siyasetin çatışmacı unsurları olarak devam etmiştir. Diğer yandan Kürt siyaseti AB sürecinde yükselişini sağlayacak destek ve koalisyonu görememiştir⁵⁴.

Laik siyasetin karşı ideoloji üzerinde etki yaratmaya çalıştığı toplumsal hareketleri⁵⁵, içeriğiyle ve edindiği tepkisiyle değerlendirildiğinde; laik siyasetin ekonomi alanında dahi konjonktürel öğelerin neredeyse tamamını iç siyasetin dinamikleriyle doldurmaya çalışmış olduğu yönünde bir izlenimi destekler durumdadır. Öyle ki, AKP’nin Kemal Derviş döneminde uygulanan para politikalarını devam ettirerek⁵⁶ ekonomik başarı sağladığı ve 2002 genel seçimlerinde CHP’nin Kemal Derviş’i de arasına katmasına rağmen seçimlerde başarı gösteremediği olguları

⁵² Siyaseten istisna, egemen gücün otoritesini yeniden üretimi ve hukuksal referansın askıya alınması yani meşru şiddet tekelidir.

⁵³ 22 Haziran 1993 Kopenhag Zirvesi’nde Avrupa Konseyi tarafından belirlenen siyasi kriterler; demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları ve azınlık hakları değerlerine sahip kurumların varlığı üzerine gruplandırılmıştır.

⁵⁴ 2005 Yılı AB İlerleme Raporu için bkz;

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_20_05.pdf, ziyaret tarihi: 7 Mayıs 2014.

2009 Yılı AB İlerleme Raporu için bkz;

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009_.pdf, ziyaret tarihi: 7 Mayıs 2014

Son olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Abdullah Öcalan’ın 2003, 2004, 2006 ve 2007 yıllarında AİHM’ne çeşitli gerekçelere istinaden başvurularıyla ilgili kararlarını 2014 yılında açıklamış ancak Türkiye’yi bir süre veya koşul altında bırakmamasından dolayı, Kürt siyasetinin beklentilerini karşılamamıştır.

⁵⁵ Dönemin Genel Kurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt’ın “Cumhuriyetin temel değerlerine, devletin üniter yapısına, laik demokratik devlete sözde değil özde bağlı bir cumhurbaşkanının seçileceğini umut ediyorum.” sözlerinin yer aldığı gündemde, “Cumhuriyet Mitingleri” olarak adlandırılan laiklik mitingleri düzenlenmiştir.

⁵⁶ Başbakan Erdoğan’ın 2002 yılında eski Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş ile karşılaşmasında da belirttiği üzere Derviş’in ekonomi politikaları AKP hükümeti tarafından benimsenmiştir. Bkz; <http://arsiv.zaman.com.tr/2002/05/27/politika/h9.htm>, ziyaret tarihi: 9 Mayıs 2014.

bir araya getirildiğinde (Öniş, 2010: 262), katı laiklik yorumunun birlikteliğinden meydana gelen bir organizasyonun dönem itibariyle siyaseten tükenmiş olduğu okunabilir. Bu bağlamda AKP'nin iktidara gelişinde önemli etmen olan ülke içi ekonomik sıkıntılarının doğurduğu, Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye yönelik beklentileri doğrultusunda, desteğin AKP'ye yönelmesini açık bir hale getirmektedir.

Ahlaki ve kültürel saflık, karşılanabilir hayırseverlik ve kimlik siyaseti aksine İslami bir iktisat⁵⁷ ve siyaset, modern bir ulusal ve küresel yurttaşlık (Bayat, 2006: 213) prensiplerinin yerleştiği AKP'nin üçüncü döneminde, hükümet artık kendisini orduya ve laik kesime karşı tanımlamak üzere bir tutum içinde değildir (Yavuz, 2011: 256); muhafazakâr demokrat kimliğine göre siyaseti ve toplumu tanımlayabilme imkânını elde etmiştir.

3.1.2. AKP'nin Popülist Siyasetinin Doğurduğu Muhafazakâr Söylemi ve Demokrat Tutumu Arasındaki Meşruiyet Krizi

Yavuz (2004) Türk muhafazakârlığının temel özelliğini ortaya koymak açısından “kültürel değerleri modern ihtiyaçlara göre yenileyerek, halkın kolektif şuurunu ulus-devlet ekseninde yeniden üretmek” şeklinde düşüncelerini ifade etmektedir. Bu bağlamda Türk muhafazakârlığının, İslami değerlerin modernite içerisinde yaşadığı dönüşümleri doğrultusunda şekillenen öğelerden beslendiği, Yavuz'un ifadelerinde bulunabilir. Diğer açıdan gücün hegemonyasını vazedenden (Mahçupyan, 2004) ve Türkiye'de demokrasinin tescili “milli irade”den kaynaklı olan bir demokrasi anlayışı ulus devletin karakteristik bir özelliğidir. Bu bağlamda ilk olarak ulus devletin vatandaş kurgusunda gerek sosyo-ekonomik gerekse de sosyo-kültürel kodları içselleştiren bir birliktelikten devşirdiği (Poulantzas, 2006: 77) vatandaşa doğru dönüşümden; ikinci olarak ise vatandaşın dönüştürülmesindeki ideolojik kurgusunda bireysel iradeden ziyade siyasal iktidarın pekiştirdiği kolektif iradenin hegemonyasından bahsedebiliriz. Böylece ortaya çıkan temel olgu demokratik kolektivitenin kaderciliğindeki⁵⁸ yüklemi yerine getirecek; muhafazakâr siyasetin öznesi (Althusser, 2006: 96) olan sınırlı/sınırlandırılmış bireyin üretilmesidir.

⁵⁷ “İslami iktisat” ile kastedilmek istenilen; “kentsel hizmetler, barınma, iyi iskân, sağlık ve eğitim gibi hızlı kentleşme ile artan ve karmaşıklaşan yaşam giderlerine yönelik genel taleplerdir” bkz; Bayat, 2006, s. 213. “İslami siyaset” ise “teolojik bir perspektif ile İslami değerlerin öne çıkarılması yerine siyasetin işleyişinde İslam'ın sosyal fonksiyonlarını ön plana çıkarmaktır” bkz; Haenni, 2011, 61.

⁵⁸ AKP'nin siyasal söyleminde kitleleri harekete geçirecek birçok öğe bulunmaktadır. Örneğin “2023 ve 2071 Siyasi Vizyon” söylemleri, birlikteliğin gücünü açığa çıkartacak enerjiyi işaret etmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi muhafazakâr ve demokrat kimliklerini oluşturma sürecinde sanayileşme, modernleşme ve demokratikleşme üçgeniyle eş değer olarak büyüyen sosyal politika uygulamalarını, bir dizi reformist icraatların (Gürkan, 2011: 1) paralelinde; sosyal adalet, daha adil bir gelir dağılımı, insan hakları vurgulamaları ve çok kültürlülüğe bağlılığı bakımından (Özbudun ve Hale, 2010: 63) dönüştürerek parti için kitle siyasetinin bir aracı olarak kullanmıştır. Öyle ki, AKP'nin, siyasette yer edindiği zaman diliminden itibaren devlet ve toplum ikililiğinde liberal eğilimler göstermiştir (Sümer ve Yaşlı, 2010: 12). Demokratik tutumunun yanı sıra geleneğin bir devamı olarak Milli Görüş hareketinin muhafazakâr mirasından da faydalanmış olduğu tahlil edildiğinde, muhafazakârlığın sosyal alanı ve demokratik tutumunun siyasal alanı arasındaki birlikteliğinde kaçınılmaz bir paradoks⁵⁹ oluşmaktadır. Dworkin (2007: 227) şöyle ifade etmektedir;

Bir insan Tanrı'ya ve vicdanına olan ödevlerini yerine getirmelidir ve eğer bu Devlet'e karşı ödevleri ile çatırırsa hangisini yapmanın doğru olduğu konusundaki son hükmü vermeye de kendisi yetkilidir. Ancak bu kişi eğer yasaları çiğnemesi gerektiğine karar verirse, bu kez de diğer yurttaşlarına karşı olan ödevinin ahlaki yahut dini yükümlülükleri tarafından bastırıldığı ama söndürülmediği gerçeğini kabul ederek, devletin koymuş olduğu hüküm ve cezaya da razı olmalıdır.

Bu bağlamda AKP'nin sürekliliği üzerinden siyasi sürecinin işlenebilmesi her kulvarda farklılık arz ederken; muhafazakâr demokrat kimliği ise kendi sınırları etrafında, demokrasi tonunun açılırken, muhafazakâr tonunun koyulaşmasına doğru bir değişim göstermiştir. Özellikle de son dönem Başbakan Erdoğan'ın söylemleri, siyasal iktidarın kendi içerisinde yaşadığı meşruiyet kaymalarını belirleyebilmek adına temel argümanlar olarak kabul edilebilir. Çünkü AKP'nin muhafazakâr söylemlerinde referans gösterdiği mazlumluğunun ardından güçlenen milli iradenin kayıtsız şartsız hâkimiyeti ile tescillenen bir demokrasi, kendinden taviz vermeksizin (Schmitt, 2010a: 41) erdemi olan çoğulculuğu tekeline himaye ederek siyaseti tanımlayabilmektedir.

Bkz; "AK Parti 2023 Siyasi Vizyon Muhafazakâr Demokrat Siyasi Kimlik" http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon#bolum_, ziyaret tarihi: 26 Nisan 2014.

⁵⁹ Başbakan Erdoğan açıklamalarında siyasi mevcudiyetin yani statüko ve rejim muhafazası değil; değerler bütünlüğünü korumak adına sosyal alanın muhafazasını ifade etmektedir. Ancak demokrasi platformunu sosyal alanın bir parçası haline getirmekle siyasal ve sosyal alanları iç içe geçirmiştir. Örneğin Türkiye'de türban sorununun "özel-kamusal alan" tartışmalarında bulunabileceği üzere her daim ele alınış biçimi siyasal ve sosyal alanların iç içe geçmesine neden olmuştur.

Söylemler toplum üzerinde muhakkak göz ardı edilemeyecek derecede etkiye sahiptir. Fakat AKP 61. Hükümet döneminde Başbakan Erdoğan'ın özellikle de siyasal ve sosyal alandaki söylemlerinin, muhafazakâr demokrat kimliğiyle bağdaştırılmadan önce; parti kimliğinin siyaseten yarattığı gücü ele almak gerekmektedir. Çünkü ancak muhalefet yalıtımı olmayan bir demokraside yankılanan siyasal iktidar söylemleri hukuk alanında dahi istisnayı (Schmitt, 2010b: 13-17) belirleyebilecek kudrete ulaşabilirler. Bu bağlamda işaret edilene doğru, siyasi kimlik-siyaseten alternatifsizlik-siyaseten vazgeçilmezlik basamaklarından ulaşılabilecek bir değerlendirmenin ufuk açabileceği düşünülmektedir.

Üçüncü dönemini “ustalık dönemi” olarak tanımlayan AKP, inandırıcı bir gerçeklik katarak rasyonelleştirdiği (Habermas, 2013: 90) söylemleriyle birlikte toplumu da tanımlamaktadır. Çaresizlik propagandasını barındıran söylemlerinden ötürü kendisine cephe alan siyasal ve toplumsal muhalefetin karşısında negatif ve pozitif yönleriyle⁶⁰ zımni bir uzlaşmayı⁶¹ da iktidar aygıtı olarak kullanmaktadır (Galbraith, 2004: 85). Çünkü AKP siyasal ve sosyal zeminini birbiri üzerine eklemleyerek, meşruiyet sahası içerisinde kendisine muhalefet potansiyeli taşıyan her kesim ile gerilimli teması kaçınılmaz kılmaktadır⁶². Siyasal iktidar-muhalefet geriliminde kimliğini kurumsallaştırmakla birlikte muhalefet partilerinin, özellikle son dönemde⁶³ kimlik krizi yaşamalarına neden olmuştur. Bu bağlamda Başbakan Erdoğan'ın şahsında vücut bulan muhafazakâr demokrat kimliği, tutarlılık arz ederken; muhalefet partileri siyasi kimliklerini yansıtabilecek bir karizmatik lider yokluğunu yaşamaktadır.

Akdoğan (2014) Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yönelik; “siysetsizlik halinin kaçınılmaz sonucu iddiasızlık ve siyasi aktör yoksunluğudur” ifadelerine yer

---

⁶⁰ Durkheim'a göre iktidar negatiftir; sosyal olgular üzerinde sınırlayıcıdır. Foucault'a göre ise iktidarın negatif yönünün yanında pozitif yönü vardır; iktidarın özgür bireyler üzerinde sınırlandırıcılığı ifade eder. Ayrıca bkz. Önderman, 2007, s. 57.

⁶¹ Gündem ile ilişkisi bağlamında bir uzlaşma konusu olarak “AK Parti 2023 Siyasi Vizyon”da Başbakan Erdoğan'ın düşünceleri şu ifadelerle yansımaktadır; “Geleceğin Türkiye'sini şekillendirecek yönetim modelinin ve sisteminin ne olduğu konusu ivedilikle değerlendirilmek durumundadır. Partili Cumhurbaşkanı, yarı-başkanlık veya başkanlık sistemleri bu çerçevede tartışmalıdır. Bu tartışmaların hedefi “güçlü iktidarı”, istikrarlı yönetimi dönemsellikten kurtarıp kurumsallaştırmak olmalıdır.”

⁶² AKP'nin iktidara geldiği 2002'den 2014 yılına kadar geçen süre, Türk siyasetinin hızı ile eşleştirildiğinde AKP'nin kazandığı direnç gücü ortaya çıkmaktadır.

⁶³ 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılacak “Cumhurbaşkanlığı Seçimi”ne doğru, 2014 yerel seçimleri sonrası girilen süreçte muhalefet partilerinin, AKP'nin muhtemel adayı Erdoğan karşısında gösterebilecekleri aday krizi bir örnek teşkil etmektedir.

vermektedir. Mevcut muhalefet partilerine yönelik ise “negatif siyasete⁶⁴ alışan muhalefet, “kendi gibi var olarak” rekabete giremediği gibi kendi aday, proje ve vizyonu ile da ortaya çıkamıyor” demektir. Ancak siyasal iktidar ve muhalefet arasında bağıllık ve bağımlılık ilişkisi, yani birbirlerini etkileyebilmeleri durumu bir ölçüde göz ardı edilmiştir.

AKP'nin siyaseti tanımlayabiliyor olması; maruz kalan değil sebep olan bir iktidar anatomisine evrim göstergesidir. Diğer açıdan ise lider olgusunun Türk siyasal kültüründe yer edinen bir meşruiyet kaynağı (Önderman, 2007: 61) olarak ele alındığında muhalefet partilerinin adaylarına birden çok ve farklı kimlik misyonunun yüklenmesi, toplumsal muhalefetin bireysel olarak dağılmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda AKP kimliği aracılığıyla siyaseten alternatifsizliği (Tok, 2010b) oluşturmakla birlikte muktedir olabilmenin yolunu açmaktadır. Ancak Başbakan'ın söylemleri, AKP'yi muktedir kompozisyonundan ayrıştırarak; Tek parti dönemi CHP'yi yerleştirir ve çevrenin geleneksel çabasını hatırlatacak bir araç olarak sürekli bir hesaplaşma diyalektiğinden Cumhuriyet'in gerçek değerini öğretmeye yoğunlaşmaktadır⁶⁵. Güncel söylemler ile desteklenebilir olması bakımından, ana muhalefet üzerinden kimlik krizine yönelik tarihsel bir örnek; AP'nin dönem itibarıyla popülist “ortanın solu, Moskava'nın yolu” söylemlerinin yarattığı algı nedeniyle 1973 seçimlerinde CHP'nin ortanın solu ve komünizm arasında bir bağ olmadığına dair çabalar içerisinde sıkışmışlığı ve üretimsizliğidir⁶⁶.

Erdoğan, millet iradesinin uyandırdığı hareketin merkezinden yola çıkarak ana muhalefet CHP'ye hep demokrat olma çağrısı yapmaktadır. Çağrılarının içeriğinde ise bir tavsiyenin ötesinde CHP'nin tarihsel geleneğinden dolayı demokrat tutumunu hiçbir zaman edinemeyeceğinin, kitlelerce bilinmesini ister (Türk, 2014: 231). Bu bağlamda AKP siyaseten alternatifsizliğinin akabinde gerek cumhuriyet gerekse de demokrasi kanadından muhalefet partisi üzerinden kuşattığı muhalefet kitlelerine,

---

⁶⁴ Negatif siyaset, politikasını karşı tarafa endekslemek, siyasal alanı ve imkânları yaratıcı bir biçimde kullanmak yerine hükümeti suçlamaktır. Bkz. Sancar, M. (2009).”Negatif Değil Demokratik Siyaset”, <http://www.taraf.com.tr/yazilar/mithat-sancar/negatif-degil-demokratik-siyaset/9296/>, ziyaret tarihi: 14 Mayıs 2014.

⁶⁵ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği 70. Mali Genel Kurulu'nda Başbakan Erdoğan ve Ana Muhalefet Partisi CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu arasındaki kürsü konuşmasında dikkat çeken örnek; Kılıçdaroğlu tarafından CHP'nin değiştiğine dair söylemlerle cevap çabasına tutulmuştur. Bkz. <http://www.haber7.com/siyaset/haber/1160548-tobbun-genel-kurulunda-kilicdaroglu-isyani>, ziyaret tarihi: 22 Mayıs 2014.

⁶⁶ Detaylar için bkz. Bulut, 2007, 160-161.

Türkiye Cumhuriyeti'nin AKP tarafından korunacağını ileterek, siyaseten vazgeçilmezliğinin propagandasını gerçekleştirmektedir⁶⁷.

Muhafazakâr demokrat kimliğini tutarlılık ile taşıyan AKP karşısında kimlik krizine maruz kalan muhalefet partilerinin çözüldüğü 2014 yerel seçimlerinin öncesi ve sonrası, siyasal hayatın hızını had safhaya taşıırken; Adalet ve Kalkınma Partisi için oldukça ağır ve sürüncemeli bir süreç olarak okunabilmektedir. Fakat AKP'nin siyasi krizlere karşı direnç gösterebilme kabiliyetinin organizasyonu parti istişare mekanizmasının ileri düzeyde bir verimliliğe sahip olması, muhtemel bir çöküntüyü önleyebilmiştir⁶⁸. Bu nedenle söylemlerin muhafazakâr-demokrat içeriğine değinilmeden önce, AKP istişare mekanizmasının, daha doğrusu söylemler üzerinden ele alınacak muhafazakâr demokrat kimliğinin yalnızca Başbakan Erdoğan ile değerlendirilmesinin nedenini ortaya koymak açısından, önemini vurgulamak mühimdir.

İstişare toplantıları, parti “merkez karar yönetim kurulu” ve “merkez yürütme kurulu” olarak üst bir yönetim kurulu birlikteliğinden ziyade; AKP bünyesinde geniş bir katılımın ve tüm parti teşkilatlanmasının kendi katmanlarınca vizyon ve misyonlarının belirlendiği AKP'nin geleneksel bir yönetim organizasyonu olarak düşünülebilir. Ancak muhteviyatı itibariyle her yıl düzenli olarak belirli zaman aralıklarıyla gerçekleştirilen istişare toplantılarının esas olgusu Başbakan Erdoğan'ın söylemlerinin partinin genel görüşünü yansıtması veyahut genel görüşü şekillendirmesidir. Her iki açıdan da aile-dava birlikteliğinin, baş başa kalmışlığının sembolüdür (Akdoğan, 2014).

Muhafazakâr demokrat kimliğinde Başbakan Erdoğan için insana refah ve mutluluk sağlayacak araç demokrasidir⁶⁹. Demokrasi değerleri üzerinden söylemleri üçüncü dönemde muhafazakâr söylemlere dönüştüren AKP sonuç olarak Milli Görüş'ten kopan bir parti olduğunu hatırlatmıştır. Muhafazakâr dokunuşlarıyla birlikte, siyaset sahnesine çıkışındaki ve yükselişindeki ivmeyi sağlayan gücün

---

⁶⁷ 17 Haziran 2007 Şanlıurfa mitinginde, Başbakan'ın şu ifadeleri açıklayıcı olacaktır; “AK Parti, Türkiye Cumhuriyeti patentinden başka bayrak ve Türkiye Cumhuriyeti patentinden başka gömlek giymez, giyemez. Bunu böyle bilin.” http://www.zaman.com.tr/politika_er-gec-cumhurbaskanligi-sandigi-halkin-onune-gelecek_552730.html, ziyaret tarihi: 14 Mayıs 2014.

⁶⁸ Başbakan Erdoğan 22 Nisan 2014 tarihinde şu demeçlere yer vermiştir; “Biz istişare partisiyiz. Her işimizi istişare ile yaparız. Bugüne kadar bunu böyle yaptık böyle getirdik.” <http://gundem.bugun.com.tr/taksimden-umidi-kesin-haberi/1072649>, ziyaret tarihi: 13 Mayıs 2014.

⁶⁹ Recep Tayyip Erdoğan bir çok kez demokrasinin amaç değil araç olduğunu vurgulamıştır. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17197745.asp>, ziyaret tarihi: 18 Mayıs 2014.

demokrasi olduğu dikkate alındığında ciddi ölçüde kimliği bağlamında kendi siyaset kanalını en azından iç politikada daralttığını söylemek mümkündür⁷⁰.

Başbakan Erdoğan'ın söylemlerini siyaseti dizayn etme girişimi olarak okumak olanaklıdır. Bu bağlamda muhafazakâr demokrat kimliğin ele alınışı boyunca siyaseti dizayn edenlerin karakteri, Türk siyasetinin karakterine de ipucu vermektedir. Öyle ki, muhafazakâr bir siyasal iktidarın muhafazakâr politikaları ancak muhafazakâr genlere sahip bir siyasette gerçekleşebilir. Muhafazakâr siyasetin alanı genişledikçe beklenenin aksine bireylerin alanı daralma göstermiştir. Böylece siyaset kurumunun ana merkezi muhafazakâr demokrasi, halkın kolektif şuurunu üreten yapay bir zekâ halini almıştır.

Tahlil edilebildiği oranda 2014 yerel seçimleri öncesini ve sonrasını kapsayan süreç, Başbakan Erdoğan'ın söylemlerinde toplumsal muhalefete yönelik sert, ayrıştırıcı, ötekileştirici ve çatışmacı öğelerden meydana gelen örnekleri içermiştir. Bu nedenle AKP geniş bir kitle açısından değerlendirildiğinde tasarruf edilmesi amaçlanan toplumsal meşruiyet kaynağını hızla tüketirken yozlaşmanın çaresini de daha fazla siyaset üretmekte bulmuştur (Illich, 2011: 21-27). Daha fazla siyaset üretimi yani siyasal iktidarın meşruiyet ve otorite arayışı ise; daha fazla hukuk, suçlu, polis, cezaevi, korku, toplumsal kargaşa, hastane, eğitim, ordu gereksinimi doğrultusunda tüm bunların tanımı olan ideolojik devletin (Tok, 2010a) aygıtlarına işaret etmektedir. Bu bağlamda muhafazakâr söylemlerin toplumu kuşatıcı araçların yerleşebilmesi ve toplum nezdinde kabul görmesi için bir işleve sahip olduğu ve demokrasinin siyasal iktidarca tanımlanabildiği savından hareketle AKP'nin kimlik meşruiyetini krize sürüklediği yönünde bir düşünce ileri sürülebilir.

3.2. Liberal Muhafazakâr İttifakın Aktörleri: Müslüman Burjuvazi

Siyasetin Türkiye'ye özgü sosyo-kültürel devinimler ile aldığı mücessem hal, sosyo-ekonomik devinimlerden bağımsız değişim göstermemiştir. Ancak siyasetin toplum üstü bir kurum olması sebebiyle bireylere sirayet ettiğini de ifade etmek zordur. Bu durumun sonucunda sosyolojik bir denge veya refleks kazanımının düşünülmesinde bir yanlışlık savı da ileri sürülmemiştir. Çünkü siyasal söylemlerde

---

⁷⁰ Gezi olaylarına yönelik kitlelere söylemleri ile iç politikada demokratik değerlere karşı tutumu eleştirilirken; Ermeni olaylarına değinen Başbakan Erdoğan'ın açıklamaları dış basında memnuniyetle ve demokrasi değerleriyle karşılanmıştır. <http://www.bbc.com/news/world-europe-27131543>, ziyaret tarihi: 20 Mayıs 2014.

her döneme mahsus “bertaraf olmamak için bir taraf olma” gereksiniminin hizmet ettiği akım, bahsi geçtiği üzere siyasetin toplum üstü bir kurum olmasından ötürü toplumsal çatışmanın önünde bir engel teşkil etmemiştir⁷¹.

Başbakan Erdoğan geleneksel olan 22. İstisare ve Değerlendirme Toplantısı kapanış konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir;

Değerli arkadaşlarım, son 200 yıl boyunca bu toprakların asli unsurları, yani millet, yoksullar, okuyamamış olanlar, kendisini ifade edemeyenler, çıkış yolları bulamayanlar, fırsatları, imkânları olamayanlar, milli ve manevi değerlerine sınımsız bağlı olanlar sistematik bir tahrike, aşağılanmaya, ötelenmeye maruz kaldılar. Rahmetli Oğuz Atay onları, yani bizleri tutunamayanlar olarak tarif etmişti⁷².

Belirtilen hususlar açısından AKP'nin en geniş ve en uzun siyaset kanalının ekonomi olduğu ortaya konulduğunda, beliren olgunun, AKP'nin toplumu siyasetin içerisinde ancak mahremiyetin dışında tutmayı başardığı söylenebilir. Böylelikle meşruiyetindeki niteliksel kazanımını niceliksel büyümeyle destekleyebilmiştir. Bir taraf olmadıkça bertaraf olunacağı üstelik açıklıktan, yoksulluktan kurtulmuşken beterine yakalanmamanın mümkünatının AKP'nin bünyesinde barınmak olduğunu aktarmaktadır. Böylece yaş skalasını her daim dikkate alan Başbakan, nesiller arasındaki kuşak farkını da sosyo-ekonomik⁷³ başarı söylemleriyle kapatarak, geniş bir kitleyi siyasetinin bir diğer kanalı ekonomiyle meşruiyetine dâhil edebilmiştir.

Şöyle eski Türkiye'ye dönün bakın benzin kuyruklarında, ekmek kuyruklarında, yağ kuyruklarında bekleyenler biz değil miydik? Şu anda 20 yaşındaki genç bunları bilmiyor. Onlar sadece AK Parti iktidarını gördüler. Eskiden Vita yağı vardı sor gence bunu bilmez. Sana yağ nedir de bunu da bilmez. Sağlıklı ürünlerin hepsi ülkemizde üretilmeye başladı. Yeni Türkiye'de fakir zengin arasındaki ayrım ortadan kalkıyor⁷⁴.

Erdoğan'ın vurguladığı üzere bir nesil ki; önceki kuşaklara yokluğu hatırlatacak ve sonraki kuşaklara AKP'nin sosyo-ekonomik başarısının aktarımını sağlayacak görevleri üstlenmiştir. Ancak değinilen süreçte ele alınan söylemler, AKP'nin son

⁷¹ TÜSİAD Başkanı Muharrem Yılmaz'ın gündeme ilişkin hukuk krizine yönelik atfettiği ekonomik istikrarsızlığın olasılığına dair söylemlerinden dolayı Başbakan Erdoğan'ın TÜSİAD'ı “vatan haini” olarak ilan etmesi ardından TÜSİAD üyesi birçok iş adamının gündeme ilişkin söylemleri uyumlu ve ılımlı bir içerikte aktarılmıştır. Ayrıca bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/25703749.asp>, ziyaret tarihi: 17 Mayıs 2014.

⁷² Metnin tamamı için bkz. <http://m.akparti.org.tr/site/haberler/22.-istisare-ve-degerlendirme-toplantisi-kapanis-konusmasi-tam-metni/63003#1>, ziyaret tarihi: 21 Mayıs 2014.

⁷³ Erdoğan söylemlerinde sıklıkla teknoloji ürünlerinin toplumsal hayatın her alanında yer edindiğini ve AKP hükümeti döneminde gerçekleştirildiğini içeren başarılar olarak yer alan vurguları önemlidir. Bkz. Türk, 2014, 225.

⁷⁴ Erdoğan'ın konuşmasının detayları için bkz. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/891425-basbakan-erdogandan-flas-ogrenci-evi-aciklamasi>, ziyaret tarihi: 21 Mayıs 2014.

döneminde dikkatleri çeken ideolojik seslenişlerdir. Tarihselliğinden itibaren sürecin ortaya konulması adına AKP'nin başarısının arka planındaki neden, dini öğelere sahip yükselen bir tüccar ve sanayici İslami burjuvazisidir. AKP'nin, yeni burjuvazi sınıfı gibi hem kazanan sınıfları, hem de zenginleşen bu sınıfların sembolize ettiği refah düzeyine ulaşmak isteyen, şehirlere göç etmiş olan yoksul ve işçi sınıfları buluşturan bir koalisyon toplumu oluşturabilmesi (Özbudun ve Hale, 2010: 70), en başında ifade edilmek istenildiği üzere sosyo-ekonomik açıdan devletin ya da piyasanın politikalarına karşı direnebilme gücünü vermiştir. Sosyo-kültürel açıdan ise kamusal ve özel alan arasındaki çizgileri yeniden çizmekle günlük hayatın anlamını değiştirebilmiştir (Yavuz, 2011: 74).

28 Şubat sürecinin genel olarak İslamcı hareket ve özellikle de MÜSİAD üzerindeki etkisi Yankaya (2012: 34-35) tarafından üç kategoride analiz edilmiştir;

İlk olarak, bu süreç kendini kamusal alanda İslami kimlik ve ideolojik referanslar üzerinden konumlandıran aktörlerin, faaliyet alanları ne olursa olsun cumhuriyetçi devlete ve laik rejime bir tehdit olarak fişleneceklerini ortaya koydu. İkincisi, ideoloji olarak benimsenmiş ve siyasal olarak harekete geçirilmiş İslami kimlik karlılığını kaybetti ve siyasi karalamaya ve ekonomik kayba yol açan bir göstergeye dönüştü. Üçüncü olarak, bu süreç İslamcı karşı-elitlerin köktenci bir şekilde ideolojize ettiği siyasi İslam yorumunun geleceğini; serbest piyasa, liberal demokrasi, tüketimci modernlik ve küresel ekonomiyle şekillenecek bir toplumda gören yeni İslami burjuvazinin kişisel arzuları, mesleki hırsları ve ekonomik çıkarlarıyla uyumlu olmadığını gösterdi.

Türkiye'nin Avrupa'ya şüpheyile bakan muhafazakâr Müslümanları, 28 Şubat askeri müdahalesi ardından ılımlı bir değişim göstermiştir. Dönem itibariyle ordunun siyasette hâkim gücünün ve din karşıtlığında otoritarizminin sona erdirilmesi için gerekli siyasi kabiliyete ve donanımına sahip olmadığını fark eden muhafazakâr kesim Kemalizm'i militan tarzda yorumlayan egemen kanada karşı Batı ve AB yanlısı bir politikaya yakınlaşmışlardır (Yavuz, 2006: 17). Ancak bu yakınlaşmanın bağımsız olgu olarak ifade edilmesi doğru değildir. İslami değerler ile oldukça erken yaşta tanışan ve İslami tarikatların sağladığı yurt imkânlarıyla üniversite eğitimlerini gerçekleştiren bu kesim Yavuz'un (2011: 73) deyimiyile "bilinçli Müslümanlar"⁷⁵ haline gelmişlerdir. Yavuz'un bilinçli Müslümanlar ile karakterize ettiği sosyolojik arka plan, İslami dünya görünüşüne göre yaşamı anlamlandıran ve modern hayatın

---

⁷⁵ Bilinçli Müslümanlar, iyi yaşamayı genel İslami öğretilere göre tanımlar ve "gerçek" Müslüman olarak yaşamaya çalışırlar.

sorunlarının üstesinden, İslami ilkeleri modern koşullara göre yorumlayarak gelen bir dönüşümdür. Laiklik yanlısı ve büyük şehir burjuvazisini kayıran devletin dışladığı bu ikincil burjuvazi, AKP'nin modernleşme projesinin itici gücü ve yerleştirmek istediği hayat tarzının modeli olarak seçilmiş ve tayin edilmiştir.

Müslüman burjuvazi tarihsel kökenlerini bilindiği üzere AKP'nin doğduğu Milli Görüş hareketine uzandırmaktadır. 1970 yıllarında Milli Nizam Partisi siyaset sahnesine atılırken küçük-orta sermayenin taleplerini dile getirmiştir. Kemalist ideoloji üzerinde laik siyasetin sivriltiltiği İstanbul sermayesinin merkezinde olduğu koalisyona karşı sınıf temelli bir karşı koyuşu üstlenmiştir (Ataay, 2008: 80-81). Nitekim devlete karşı hoşnutsuzluk besleyen bir sosyal çevrenin ekonomi örgütlenmesi olan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği de, Refah Partisi'nin siyasal alanına destek veren ekonomik açıdan statükoya yönelik tepkinin vücudu olarak örneklenmiştir (Yılmaz, 2014: 100). Müslüman burjuvazi Özal hükümeti ardından başlatılan yoğun bir ekonomik liberalleşme sayesinde İslami seçmen tabanının içinden çıkan yerel bir burjuvazi olarak kendini tanımlamıştır. Çünkü siyasal arenada ilk olarak Refah Partisi'yle ittifakının ardından AKP'yi kuran yenilikçi kanadın sosyo-ekonomik belkemiğini tesis etmiştir. Dinsel bağlılıkların dirilmesine zemin yaratmasından ziyade İslami burjuvazi, İslami kimlik biçimini geleneksellikten; kentsel yaşam tarzına ve ekonomisine adapte etmiştir (Yavuz, 2008: 115).

Bu açıdan İslami burjuvazinin ideolojik yörüngesi, nedensellik ilişkisi ekseninde AKP ile birlikte şekil almıştır. AKP'nin siyasette yer edinim sürecinin seyrettiği gibi, marjinalleşmiş kitlelerin içeriğini doldurduğu bir sosyal sınıf olmak yerine, siyasal sisteme yönelik manipülasyonların uzağında ekseriyetle ılımlı bir orta sınıfı biçimlendirmiştir (Yılmaz, 2014: 93-94). Bu bağlamda İslami değerleri dışa vuran bir sosyal sınıfın potansiyelini iktidarın kontrol edebilmesi, İslami burjuvazinin AKP'ye sağlamış olduğu bir ittifakın göstergesi olarak okunabilir⁷⁶.

---

⁷⁶ MÜSİAD kurucu başkanı Erol Yarar, içerisinde bulunduğu yeni ekonomi sınıfını Türkiye'nin gerçek burjuva sınıfı olarak nitelendirmesine karşı; daha sonraki başkan Ö. Cihad Vardan ithal bir anlam olarak gördüğü kavramların kendilerini tanımlamadığını bir orta sınıf hareketi olarak yalın ve sade ekonomik işbirliğini ifade etmiştir. Ayrıca bkz. <http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/HaberDetay.aspx?ArticleID=1122534&Date=29.07.2009&KategoriID=3&aType=HaberDetay&b=Burjuvazi%20demek%20cabamiza%20hakaret>, ziyaret tarihi: 24 Mayıs 2014.

Bu bağlamda siyasal, sosyal ve ekonomik haklar üzerinden yeni ekonomi sınıfı için üç temel tespiti tarihsel ve felsefi dönüşümü ile ifade etmek açıklayıcı olacaktır; ilk olarak marjinal bir çevre kimliğini taşımalarına rağmen 1980 sonrası eğitim, ekonomi ve siyaset imkânlarını girişimci ve örgütçü yeteneklerini geliştirmek için kullanabilmişlerdir. İkincisi, İslamiyet'in mevcut durumunu anlamak ve eleştirmek için modernite içerisinde yer almaktan kaçınmamışlardır. Ki, bu durum İslam ile kapitalizmin arasındaki ilişkinin kurulabileceğinin sinyali görülmüştür. Üçüncü husus ise çalışma ahlakının veyahut İslami bireyin kendi toplumsal alanına fayda sağlaması yönünde maneviyatını; “çalışanlar, Allah'ın sevgilisidir” hadis-i şerifinin buyurduğu gibi ticaret fikrini, benimseyen yeni sosyal sınıf, geniş bir tabanın zenginleşme ile temasını sağlamıştır (Yavuz, 2011: 68-76).

Klasik merkez-çevre modeli bağlamında çevrenin siyasal ve sosyal alanda sınırdan tutulmasına ek olarak egemen siyasi atmosfer içerisinde ekonomik alanda da aynı duruma maruz kaldığını okumak mümkündür. İslami burjuvazinin ekonomik yazgısı olarak okunabilecek neoliberal küreselleşmenin getirdiği iç politika değişimleri⁷⁷ (Yeşilyurt, 2014: 233) ve ticari fırsatlar (Yılmaz, 2014: 107) ekseninde 1980 sonrası ihracat odaklı bir büyümeye doğru evrilen muhafazakâr iş adamları sermaye birikimlerini arttırma konusunda hiçbir zaman devleti müttefik olarak görmemişlerdir.

Devletin ekonomi politikalarını-sübvansiyonlar, kredilere ve devlet ihalelerine erişim ve vergi indirimleri bakımından son derece ayrımcı bulmuşlardır (Yılmaz, 2014: 104). Ancak 1990'larda RP'nin temsil ettiği siyasal İslamcı hareketin tabanındaki genişleme ile birlikte Muhafazakâr iş adamlarının bir yükselişinden bahsedilebilmiştir. Fakat 28 Şubat süreci diğer bir açıdan irtica faaliyetleri odağında biriktirdiği tüm muhafazakâr işadamlarına yönelik karşı-devrim denilebilecek yeni bir dönemi tetiklemiştir. Türkiye'nin toplumsal hiyerarşisi içerisinde hızlı bir dönüşümün ilk filizlenmesi bu dönemde yaşanmıştır. 28 Şubat, ekonomide egemen sermaye birikim tarzı olan ulusal kalkınmacılıktan; neoliberalizme evrilmenin beklenmedik sonuçlarını doğuracak ana etmen olmuştur (Balkan ve Öncü, 2014: 269).

REFAHYOL hükümetinin İslami burjuvazinin sermaye birikim sürecine sağladığı imkânlar (Yankaya, 2012: 35-37) AKP hükümeti ile birlikte bir dönüşümünde

---

⁷⁷ 24 Ocak 1980'de Adalet Partisi sermaye birikimine ve ihracatın teşvik edilmesine dayanan neoliberal bir program başlatmıştır. Türkiye ekonomisi dışa açılmış ve ekonomide yeni dinamikler açığa çıkmıştır. Özal döneminde daha da şiddetlenen program finans ve ticaret sektörlerini serbestleştirmiş ve devlete ait özelleştirmeler artmıştır.

potansiyelini açığa çıkarmıştır. David Harvey'in "mülksüzleştirme yoluyla birikim" diye adlandırdığı tanımsal ifade neoliberal politikaların uygulayıcısı siyasal iktidarla ilişkilendirilmiştir. Balkan ve Öncü (2014: 263) bu mülksüzleştirme yoluyla birikimin dört özelliğini vurgulamaktadır; "özelleştirme ve metalaştırma, finansallaşma, kriz manipülasyonu ve devlet eliyle dağıtım"dır.

Fakat neoliberal politikaların etki ettiği sosyal alanda, sermaye birikiminin sosyal adalet ilkelerine ve sınıfların taleplerine (Yeşilyurt, 2014: 230) uyum sağlamaya çalışan bir felsefeyi dışladığı yönünde bir ifadede bulunmak mümkündür. Öyleyse AKP'yi geniş bir kitle partisi olabilmesine ve siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan hegemonya söylemlerinin karşılık bulmasına neden olan etmen nedir? Muhafazakâr demokrasi kimliği içerisindeki liberal-muhafazakâr ilişkinin, tavizlere dayanan fakat bir o kadar da sınıfsal bilinçten bağımsız sınıflar arası eklemlenmeyi sağlayan özgünlüğüdür. Küçük burjuvazinin ekonomik taleplerini yükselen orta ölçekli sermayenin çıkarlarına eklemlerken; toplumsal güçlerin siyasal ve demokratik taleplerini de muhafazakâr tabanına eklemlenmeyi başarmıştır (Hoşgör, 2014: 292). Bu bağlamda ekonomik ve siyasal dönüşümler sosyal alan içerisinde bir birlerine eklemlenerek bir bütünlük ve iktidarın seslenişine tabiiyet sağlamıştır.

AKP'nin neoliberal politikaları İslami burjuvazinin bütününe yarar sağlamakla birlikte, hükümet İslami burjuvazinin adeta siyasal şubesi gibi davranmış ve bu kesime, özelleştirme politikalarıyla ve kamu ihaleleriyle iktidar olduğu süre zarfında iktisadi açıdan az bir zaman dilimi olmasına rağmen ciddi bir sermaye birikimi⁷⁸ sağlamıştır (Balkan ve Öncü, 2014: 265). Öyleyse gelinen sürecin taşıdığı izler ilk olarak İslami burjuvazinin alternatif finansal kaynaklarını oluşturmasına, sonrasında ise devletin kamusal kaynaklarının, seçmen tabanı açısından yeni bir klientalizm ve sermaye sahipleri açısından yeni bir patronaj ilişkisinde dağıtılmasına götürmektedir. Alternatif finansal kaynak arayışı 12 Eylül müdahalesi ve 24 Ocak kararlarına bir göndermeyle AKP iktidarının öncesini kapsayan bir süreç iken; devletin kamusal kaynaklarının dağıtılması liberal-muhafazakâr ittifakın siyasal, sosyal ve ekonomik alanda muktedir bir AKP iktidarı dönemini içermektedir.

---

⁷⁸ İslami burjuvazide görülen sermaye birikiminin, Özal dönemi ve 28 Şubat ile alternatif finansal kaynaklar keşfetmekle beraber geleceğe dair dönüşüm dinamiklerini kazandığı ifade edilmiştir.

3.3. AKP'nin Entelektüel Desteği ve İslamiyet'i Barındıran Modernleşme Düşüncesi

İslami kitleleri heyecanlandıran ritüeller ve değerler bütünlüğü içerisinde siyaseti aramak ne derece anlamlı bir çaba olur bilinmez. Ancak Türkiye'de İslami yaşayışın siyasal muhalefetin ifade edildiği ve üretildiği (Bayat, 2006: 208) alanlardan biri olduğu aşikârdır. İktidarın ele geçirilmesi için tahrik edilen tutkulara ve ihtiraslara, mutedil çağrılarının eşliğinde vakur bir güzellik kazandırılması (Taşkın, 2001: 50-56) ise İslami siyasetin muhalefet pratiğinden iktidar pratiğine dönüşebilmesindeki başarısının sırrıdır. Lakin modernitenin itici bir güç olarak İslami yaşayışın yorumlanışını değiştirebilmesi de yeni tür siyasal ilişkileri dolayısıyla düşünceleri doğurmaktadır. Çünkü benlik bilincinin doyum ihtiyacı ve kolektif yaşamın sunduğu güvenlik arayışının elde edilmesi arasındaki krizin sonucunda ortaya çıkan bir telaş söz konusudur. Zorunluluk hali alan toplum içerisinde yaşamının arasında, benlik bilincinin yaşatılabilmesi için statü ve saygınlık gibi bireysel kimlik işareti (Harvey, 2010: 145) kazanma telaşı kapitalizm ve İslam'ın ittifakını sağlamlaştıracak düşünürlerin yeni yazım alanı olarak okunabilmektedir.

3.3.1. Muhafazakâr Entelektüalizm

Kapitalizmin karşı konulamaz bir süreç olarak algılanmasıyla birlikte onun beraberinde getireceği yabancılaşmanın insanlarda yaratacağı duygusal boşluğu muhafazakârlık bir fırsat alanı olarak görmektedir (Develioğlu, 2010: 139).

Muhafazakârlık, kapitalist modernleşmenin somut, özgül toplumsal malzemeye uyarlanmasında işlev görür ve hatta tikanıklıklarını aşmasına yardımcı olmaktadır. Muhafazakârlığın sürekliliğini ve hayatiyetini teminat altına alan bu tarihsel seyrin yan etkisi, değişmez ve asli değerlerini sabitlemesini güçleştirmesidir. Muhafazakârlığın sürekli yenilenmesi itibarıyla paradoksal bir reaksiyonerlik biçimi oluşunun önemli bir nedeni de modernleşmenin sürekli değişiyor olmasıdır (Bora, 2012: 55).

Modernitenin ürettiği bireyin kapitalizm içerisindeki doyum arayışının kültürel yaşamındaki değerlere deforme olmasını hızlandıracak etkisi, muhafazakârlığın Türk siyasal hayatındaki anlamını da değiştirmektedir. Toplumsal hafızanın, bireysel zihinlerde tahayyül edildiği gibi doldurulmasını sağlayacak rıza unsurlarının üretilmesi, emeğin metalaşmasının ardından düşüncenin de metalaşmasına yol açmaktadır.

Türk modernleşmesinin yerleştirildiği aydınlanmacılık, bağımsızlık ve kamuculuk gibi değerler birikimine karşı yeni bir modernleşme değerleri ikame edilmesi muhafazakâr entelijansiyanın çabası olarak belirmiştir (Develioğlu, 2010: 136). Muhafazakâr entelijansiyanın değerler dizisinin geniş hatta Türkiye’de liberal-sol gibi karşı düşüncelerde de yer bulması ifade edildiği üzere düşünce üzerinde denetimi hâkim kılmıştır. Ancak bu diyalektik ilişkiyi doğasında barındıran bir olgudur. Siyasal ve moral değerlerin sözcülüğünü gerek kıta Avrupası’nın burjuvazi devrimlerinde siyasal alanda erdem edinen liberal aydınların gerekse de İslami toplumların hak ve özgürlük taleplerindeki liberal aydınların, konumlarını sağlamlaştırma amacıyla muhafazakârlığın mevzilerine çekildiğini söylemek mümkündür (Laçiner, 2012: 4). Bu bağlamda Türk siyasal hayatında muhafazakâr düşünce entelektüellerinin eklentilerinden kurtularak, İslamcılığın toplumsal koşullara uyarlanmasını ve tedrici bir değişim şartıyla modernite ile frekans yakalamasını anlaşılır bulmak gerekmektedir.

3.3.2. AKP İktidarı ve Türkiye’de Entelektüelin Siyasi İşlevi

Her bireyin kendi düşünsel alanlarına mahsus etkinliği, siyasileşmesinin temeli olduğundan beri, entelektüel olmanın kutsallaştırıcı işaretini oluşturan evrensel nitelikleri ortadan kaldırmış ve bunun sonucunda değişik bilgi biçimleri ile bir siyasileşme odağından bir başkasına enlemesine bağlar kurma imkânı doğmuştur. Artık hem kendi alanları içerisinde hem de karşılıklı değişim ve destek yoluyla global bir süreçte entelektüellerin siyasileşmesi kaçınılmaz hal almıştır (Foucault, 2011: 47).

Sol düşüncenin kendi içerisinde bir düzeltme veyahut doğrularını yüceltme performansına dayalı olarak meydana getirdiği iktidar tahakkümleri doğrultusunda muhalefet olarak gücünü yitirdiği ileri sürülebilir bir savdır. Diğer yandan Kemalizm ve sol düşünce ittifakına, moderniteye uyumlu bir siyaset üretebileceği konusunda, yöneltilecek bir eleştiri solun özgürlük karşıtlığında konumlandığı Kemalizm’e tavrı konusunda desteklenebilir görünmektedir (Akyol, 2008). Bu bağlamda Muhafazakâr düşüncenin, Kemalizm karşıtlığında askeri vesayetın sonlanması ve özgürlük taleplerinde bulunan sol düşünce ile yaklaşması ise Türk siyasetinin “düşman edinmemekten daha mühimi dost edinmemektir” düsturunu somutlaştırmaktadır.

Foucault (2011: 50) entelektüelin özgünlüğünü üç yönlü değerlendirmektedir. İlk olarak entelektüelin sınıfsal konumunda iken ikincisi durumsal bağıntısında ve sonuncusu toplumsal gerçekliğin koşullarında değerlendirilmesidir. Sınıfsal temelli ve durumsal yani mesleki özelliklerinin ölçütünde bir değerlendirmenin Türkiye’de entelektüelin işlevsel analizini gerçekleştirmekte zayıf kalabileceği ön görülebilir. Bir yanda İslami burjuvazi ve muhafazakâr entelektüellerin çatışmadan uzak ve uzlaşa içerisinde sağladıkları donanım ikamesince köktencilüğün tasfiyesi, sermayenin rengini önemsiz kılmaktadır. “Allah’ın arzı geniştir ve yeter ki insan bunu değerlendirmesini bilsin. Ve mühim olan müslümanca bir varoluş meselesidir” (Aktay, 2008: 17-25). Diğer yanda liberal-sol düşüncenin entelektüelleri için muhafazakâr entelektüellerin, soğuk savaşın bitmesi ile birlikte Türkiye’de merkeze karşı özgürlükçü ve çoğulcu bir sosyal hareketin sözcüleri olarak görünmesi, durmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de entelektüelin değerlendirilmesi toplumsal hakikatin prensipleriyle yapılabilecektir.

Öyleyse gelinen süreçte farklı düşüncelerin birlikteliğini, düşüncelerin kendi süreçlerini oluşturması veya siyaset pratiğinin oluşturduğu sürecin koşulu olarak okumak arasında bir ayırım gözetmek gerekmektedir. Bu ayrımı güncel temelde belirginleştirerek açıklamaya çalışmak, tespitleri destekleyici bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda “Üniversitelerde Türban Sorunu, Yetmez Ama Evet Koalisyonu, Akil Adamlar Heyeti, Gezi Olayları ve 17 Aralık Süreci” gibi sivil siyaset taleplerini dillendiren entelektüeller ve AKP arasındaki temasların oluşturduğu iki ters bir düz⁷⁹ siyasetinin örneklerinden yola çıkılabileceği düşünülmektedir.

3.3.3. Türban Sorunu, Yetmez Ama Evet Koalisyonu, Akil Adamlar Heyeti, Gezi Olayları ve 17 Aralık Süreci

1980 ve 1990 yıllarında çevrenin merkezden duyduğu toplumsal ve siyasal alana ilişkin beklenti ve talepler gerilimli mecralarda dile getirilirken, 28 Şubat sonrası dini kuralları içeren taleplerin; değerlere dönüştürülerek tebliğ edilmesi görülmüştür. Daha alt söylemler ve dolaylı ifadeler üzerinden merkeze yönelik, çevreyi canlı kılacak eleştirel tavrın sureti görünür tutulmaya çalışılmıştır (Avcı, 2012: 47). Tarihsel kökenleri itibariyle muhafazakâr-milliyetçi söylemler ise çevreden merkeze doğru mesafenin daralmasının kitlesi olan ve asli unsur olarak rehabilite edilen bir sosyal

---

⁷⁹ Bu ifadenin kullanımında içeriğine kazandırılan anlam, siyasal iktidarın görülebilir politikalarının ötesinde gücünü arttıracak politikalarının varlığıdır.

sınıfın⁸⁰ varlığını cemaat yapılarına indirgemeyi başaran, çağrılar olmuştur (Bora, 2012: 83). Bu nedenle 28 Şubat sonrası süreç bir yandan İslami yaşayışı düşünsel alana mevzilendirirken; diğer yandan milliyetçilik ekseriyetinde yeni bir kamuoyu bilincini de şekillendirmiştir. İslamcı-muhafazakâr entelektüellerin istençsiz olarak milliyetçiliğin ekseriyetinde iki ters bir düz yazımlarının çeşitlenmesi AKP politikalarının direncini arttırmıştır.

Nihayetinde üniversitelerde uzun yıllar gerilimi tetikleyen konu türban sorununun giderilmesi, Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) sürece katkısıyla gerçekleşmiştir. Ancak "12 Eylül referandumu" ve "demokratik açılım" sürecinde milliyetçi cenah siyasi sürecin dışına çekilmiştir. Burada AKP ve muhafazakâr entelektüellerin arasındaki ilişkide dikkat edilmesi gereken husus, aslında siyaseten pasifleşen MHP'nin tabanından ayrışması olmuştur. Muhafazakâr düşünürlerin süreci ele alışları muhafazakâr-milliyetçi tabanın siyasi atmosfer içerisinde nefes alabilmesini sağlamıştır. Böylece siyasi sonuçları görme pahasına AKP'nin siyasi kanalına dâhil olmayı seçen bir kitle meydana gelmiştir (Kanra, 2013: 98).

Muhafazakâr-milliyetçi seçmen tabanında görülen bulguların bir model olabileceği düşünülebilmektedir. Öyle ki ilk aşamada bir siyasal sürecin yürütülmesinde sağlanan destek AKP'ye meşruiyet kazandırırken; diğer bir sürecin başlatılmasında AKP karşıtlığına konumlanmanın doğurduğu sonuç siyaseten pasifize edilmektir. Bu bağlamda beliren soru, konsolidasyonun AKP ve entelektüeller arasında nerede olduğudur.

Toplumsal koşulların sınırlılıklarında, siyasal iktidar karşıtlığında düşünce dünyasını üreten ve değiştiren bir entelektüelin, Türk siyasal hayatındaki geleneksel rolü İslami yaşayışın sınırlarını ve sınır boylarını yeniden çizmek şeklinde süregelmiştir. Bu bağlamda geleneksel entelektüelin karakterini kendi kompozisyonuna uyarlayan AKP, üreteceği organik aydınımın rol modelini geleneksel entelektüeli biçimlendirmekle başlamıştır (Türk, 2012: 30). Bu kompozisyon gereği İslam ve Batı, ahlaki değerler ve insan hakları gibi teori ve pratiğin bir araya getirildiği (Groc, 2011: 45) prensipleri özümseyen bir entelektüeli meydana getirmiştir. Entelektüelin kendine mahsus alanının siyasal alan ile özdeşleşmesi,

---

⁸⁰ Burada ifade edilmek istenilen Milli Görüş hareketinin tabanını oluşturan İslamcı kesimin yoğunlukta olduğu muhafazakâr kitlelerdir. 28 Şubat sürecinde İslamcı cemaatlerin Refah Partisi'ne mesafeli yaklaşımı kitlelerin siyasal bireyselliklerinde bir boşluk meydana getirmiştir. AKP'nin İslamcı entelektüellerden edindiği desteğini bir arayış olarak görmek ve bu tarihsel kırılmayla da desteklemek mümkündür.

siyasal iktidarın toplumsal ve siyasal hegemonyasını kanatlandıran entelektüalizmi güçlendirmiştir (Foucault, 2011: 52).

Siyasal iktidarın hegemonik söylemlerinde entelektüellerin edindiği yer, entelektüellerin politik kararları etkileyebilmesine bağlıdır. Aksi bir durumun tarifi için entelektüalizmin çıkmazı demek doğru bir tanımlama olabilir. Türkiye’de AKP’ye sunulan entelektüel desteğin çıkmaza sürüklenmesini de heyecanın kontrol edilememesine dayandırmak mümkündür.

AKP kökleşmiş bir bürokratik yapıyı ve askeri vesayeti dönüştürmek ile entelektüellerin heyecana bağlı reaktif desteğini alarak, türban sorunu insan hakları zeminine uzandırılabilmiştir. Başbakan Erdoğan’ın süreci başlatan türban takılmasına yönelik açıklaması⁸¹ oldukça manidar bir seyir izlemiştir;

Velev ki simge olarak taktığını düşünün. Bir siyasi simge olarak takmayı suç kabul edebilir misiniz? Simgelere yasak getirebilir misiniz? Özgürlükler noktasında dünyanın neresinde böyle bir yasak var?

Özgürlük erdeminin öne çıkarıldığı türban sorununun yanı sıra “Gezi parkı olayları” Türkiye’de gündemi yeniden çizen ve yeni gündemleri beraberinde getiren toplumsal muhalefet zincirini içermiştir. Türkiye bu süreci siyasal iktidar ve toplumsal muhalefet geriliminin başlangıcı belli ancak sonu belirsiz biçimlerinde yaşamıştır (Balibar, 2014: 62). AKP’nin gezi olaylarını ele alış biçimini irdelemek ve iki ters bir düz siyasetinin entelektüeller açısından doğurduğu sonuçları ifade etmek için Başbakan Erdoğan’ın şu açıklamalarına⁸² yer vermek gerekmektedir;

Türkiye’de çok ciddi muhalefet boşluğu yaşıyoruz. Şunu açık açık samimi bir şekilde ifade etmek durumundayım. Seçmen oy verdiği partinin kaliteli ve seviyeli muhalefet etmesini alternatif proje üretmesini bekliyor. Bunu göremediği zaman da bir çaresizlik, sıkışmışlık yaşıyor, kendince çıkış yolları aramaya başlıyor. Bizdeki muhalefete şöyle bir bakıverin. Normalde kitleler oy verdikleri, gönül verdikleri partilerin arkasından giderler. Ama bizde muhalefetin kitlelerin arkasına katıldığını, oradan oraya savrulduğunu, neredede bir muhalif eylem varsa içeriğine, ilkesine, ideolojisine bakmadan oraya adeta çöreklediğini görürüz.

---

⁸¹ Başbakan Erdoğan 14 Ocak 2008 tarihinde türban sorununa ilişkin İspanya’da gerçekleştirilen temaslar sonrası düzenlenen basın toplantısında döneme ilişkin türban sorunu sorusuna istinaden verdiği bu cevap, süreci tartışmaya açan ve başlatan bir öneme sahiptir. http://www.zaman.com.tr/dunya_velev-ki-siyasi-simge-olsun-basortusunu-yasaklamak-mi-gerekir_637977.html, ziyaret tarihi: 23 Haziran 2014.

⁸² Başbakan Erdoğan’ın açıklamalarının tamamı için bkz. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/425260/Erdoğan_Gezi_Parki_olayi_ideolojik.html, ziyaret tarihi: 25 Haziran 2014.

Gezi olaylarının ele alışında tahlil edilebildiği üzere, siyasal muhalefetin yetersizliği üzerinden siyaseten alternatifsizliğini vurgulayan AKP, olaylara ideolojik bir içerik yüklemiştir. Peki, türban sorununda “velev ki siyasal-ideolojik” bir muhteviyat normalleştirilirken; gezi olaylarının siyasal-ideolojik içerik kazanmasının sakıncası AKP açısından nedir? Bu bağlamda, belirtilen sorunun tartışmasında Türkiye’de İslamcı-muhafazakâr düşünürler ve liberal-sol düşünürler açısından incelendiğinde muktedir bir iktidarın işaretinin bulunabileceği düşünülmektedir. Ancak liberal-sol entelektüeller de İslamcı-muhafazakâr düşünceye bakışı itibariyle türban sorunu ardından gezi olayları ve cemaat-hükümet geriliminde ortak etkiyi yaşamıştır (Çiğdem, 2014: 68). Bu nedenle İslamcı-muhafazakâr entelektüeller daha belirleyici olacaktır.

AKP’nin demokratik taahhütleri ile liderliğinin geliştirdiği otoriter retorik arasında gidip gelmesi, İslami-muhafazakâr entelektüeller tarafından demokratik sicilinin teste tabi tutulmasına neden olmaktadır (Kanra, 2013: 60). Çünkü ideolojik dayatmaların ve ideolojik tanımlamaların yeri olmadığı bir muhafazakâr demokrat parti kimliğinin ilan edilmesi⁸³, topluma dokunuşu açısından bir paradoks olarak göze çarpmaktadır.

“17 Aralık” süreci gezi olayları akabinde hukuk alanında AKP’nin, iktidar yaptırımını ve iktidar inisiyatifini kullanırken ideolojik dayatmaların ve ideolojik tanımlamaların ekseriyetinde öfke söylemlerini açığa çıkartmıştır. Ancak hükümet-cemaat geriliminin bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Cemaat yapılarına indirgenen bir sosyal sınıfın desteğinin, açıkça AKP’ye yönelmesinin ardından politizasyon ve kamusallaşma görünürlük kazanmıştır. Bu nedenle süreç AKP ve İslami-muhafazakâr kitlelerin bir bütünsellik göstermesine karşı gelişmiştir (Çiğdem, 2014: 67-69). Bu bağlamda AKP geleneksel entelektüelleri, kendi siyasal sistemin(d)e eklemleyerek-eriterek kendi sosyal sınıflarının ideolojik taleplerini manipüle edebilmiştir. Kitlelerin tarihsel korkularını kullanarak İslami referanslar doğrultusunda canlı tutabilmiştir. Bu sayede İslamcı-muhafazakâr kitlelerin AKP’ye sundukları meşruiyet ve koruma güdüsü iktidar zabıtlığını toplumsal alanda kurumsallaştırmıştır (Mendi, 2014).

AKP iktidarının farklı zaman dilimlerinde yaşadığı krizler olarak öne çıkarılan türban sorunu ile gezi olayları ve 17 Aralık sürecinin ortak yönünü ortaya koymak

---

⁸³ AKP’nin belirlediği Muhafazakar Demokrat Siyasi Kimlik başlıklı siyasi vizyonu için bkz. <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>, ziyaret tarihi: 25 Haziran 2014.

toparlayıcı olacaktır. İlk olarak bu üç kriz dönemi İslamcı-muhafazakâr ve liberal-sol entelektüellerin AKP safında ve karşıtlığında yer aldığı ortak eğilimleri içermektedir. İkincisi, türban sorununun çözümü meselesinde muhafazakâr-milliyetçi kitlelerin AKP'ye eğilim göstermesini sağlayan iktidar pratiğinin görünürlük kazandığı ikinci bir örnek teşkil etmektedir. Üçüncüsü ise kitlelerin içerisinde buldukları sosyal sınıfların entelektüellerinin belirlediği refleksif siyasal eğilimlerinden ayrışmasıdır. Türban sorununun çözümünde AKP'ye sunulan desteğin entelektüellerin etki alanındaki kitleler için anlamı, güven ve aidiyet duygusunun yetiştirilebileceği bir siyasal birliktelik şeklinde tezahür etmesidir. Bu durum kitlelerin meşruiyet algılarının yalıtımsız biçimde AKP tarafından oluşturulabilmesine olanak sağlamaktadır. İslami-muhafazakâr entelektüellerin etki de buldukları sosyal sınıftan ayrışması ise, toplumsal tabanını genişleterek AKP'nin muktedir bir iktidar vaziyeti edindiği yönündeki savın desteklenebilirlik kazanması demektir.

3.4. Sonuç ve Değerlendirme: Sistem Meşrulaştırması ve Muktedir İktidar

Sosyal ve ekonomik refah, hukuki eşitlik ve siyasal istikrar dizisinden meydana gelen bir değerler bütünlüğünün beklenen sonucu kitlelerin siyaseten pasifleşmesi olarak öngörülmektedir. Peki, Türkiye'de adaleti ve kalkınmayı temsilen siyaseti istikrar içerisinde yönlendirdiği iddiasındaki AKP'nin aynı sonucu doğurduğu söylenebilir mi? Bu bağlamda Türkiye'de kitlelerin siyasal hayatta ideolojik formasyonlarından bağımsız olarak yer aldığı ileri sürülebilir mi? Ancak tüm bu değerlerin Türkiye'de yerleştirildiği ve kitlelerin artık siyasal hayata dâhil olabilme telaşından gündelik yaşama adapte olabilmesine olanak sağlayabildiği üzerinden siyasete hâkim bir AKP tanımlaması vardır. Öyleyse paradoksal bir ilişkinin Türk siyasal hayatında iz düşümü, içerisinde buldukları dünyanın politik, sosyal ve ekonomik görünümüne meşruiyet sunan kitlelerin (Thorisdottir, Jost ve Kay, 2009:3) AKP'nin muktedir iktidarına duydukları arzudur.

AKP'ye yönelik seçmen tabanında beliren bu durum bir içselleştirme mekanizmasını epistemik ve motivasyonel olarak harekete geçirmektedir. Böylece AKP'nin ideolojik konsepti iki türlü sağlanmaktadır. Bireysel idrak aracılığıyla doğrudan ve politik motivasyon aracılığıyla dolaylı yoldan (Thorsidottir vd., 2009: 5);

Türkiye’de kısa ömürlü ve tek başına görünürlük kazanamayan demokrasiye ulaşılmaktadır.

AKP’nin tahlil edilebildiği ölçüde öne çıkan özelliği sağ geleneğin refleksif eğilimlerini demokrasi platformuna başarıyla taşıyabilen bir parti olmasıdır. Aslında belirtilen başarının ardında tahammülün normatif sınırlarının uzunca bir süre zorlanmış olması yatmaktadır (Önderman, 2007: 107). Bu bağlamda sağ geleneğe mahsus kutsal mazlumluğu bu denli motivasyonel araç haline getirebilmesi politik yükselişinin bir faktörüdür. Politik yükselişinin yarattığı cazibenin etkisine kapılan seçmen tabanında duygusal aidiyeti aşılıyarak, kitlelerin yükünü hafifletebilmesi; AKP’nin bir fenomen olarak asli görevini kitleleri cesaretlendirmek şeklinde biçimlendirmektedir. Kitlelerin cesaretlendirilme ihtiyacı, sosyal gruplar arasında temas kurmakla beraber ideolojik bir benzeşme görüntüsünü de oluşturmaktadır. Gittikçe benzeşen bir kitlenin aidiyet duygusuna dâhil olma arzusu, bireylerin siyasi kimlik eksikliğini hatırlatarak AKP’nin muhafazakâr demokrasi siyasetinin içeriği özümsererek giderilmektedir.

AKP’nin tabanında sağ geleneğin değerler manzumesine sarmalanan kitlelerin dışında epistemik kitleler yer almaktadır. Fayda prensibine dayalı olarak AKP iktidarının siyasete hâkim konumda olması epistemik kitleler için yeterli olmaktadır. Bu bağlamda motivasyonel kitleler için siyasal iktidar politik cesaretlendirmeyi; epistemik kitleler için ise faydayı sağladıkça meşrudur.

AKP’nin epistemik ve motivasyonel kitleleri arasındaki farkı gözetemediği sanısı yanıltıcı olabilmektedir. Muhafazakâr demokrasi parti kimliğinin işlevsel olarak AKP’nin muktedir iktidarına verdiği hizmet seçmen tabanının siyasal, sosyal ve ekonomik statüsünü saydamlaştırmaktadır. Muhafazakar söylemlerinde nostalji vurgusunu öne çıkararak eski günleri hatırlatmakta ve hatırdaki kalmaktadır.

Diğer yandan muhafazakâr ideolojisinin modernizmin tutunabilmesinde harcadığı enerji belirtilen statü farklılıklarını önemsizleştirmektedir (Eibach ve Libby, 2009:412). Yeni bir maneviyat boyutu; var olanın kıymetini ikame ederek korku siyaseti üzerinden seçmen tabanını bir amaç doğrultusunda buluşturabilmektedir.

Başbakan Erdoğan 10Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimi için adaylığının açıklandığı konuşmasında şu ifadelerle yer vermektedir;

200 yıldır sistemli şekilde bizim özgüvenimizi kırmak istediler. Bizi tarihimizden koparmak istediler, bizi ecdadımızdan koparmak istediler, bizim boynumuzu

bükmemizi istediler, iddialarımızdan vazgeçmemizi istediler. Herkesin karşısında elpençe divan durmamızı istediler. Bir kalıba girmemizi istediler. Biz, halkız. Biz, ilmiyle sanatıyla, devlet yönetimiyle, medeniyet inşa etmiş, medeniyetlere istikamet çizmiş bir milletin mensuplarıyız. Unutturulmak istenen bir medeniyeti yeniden diriltmenin, yeniden inşa etmenin, dizlerinin üzerinde yeniden yükseltmenin mücadelesini verdik⁸⁴.

Bu bağlamda sosyal ve ekonomik refah, hukuki eşitlik ve siyasal istikrar Türkiye’de toplumu, siyasal iktidarın başarısını toplum katmanlarında perçinleyen bir ideolojik yanılısamaya sürüklemektedir (Eibach ve Libby, 2009: 408). Tüm bu iktidara atfedilen ideolojik yanılısamanın gerçeklik iddiası sistem meşrulaştırması olarak sosyolojik boyuta erişmektedir. Bu ideolojik yanılısama, AKP’nin seçmen tabanı için kendi görünümünü meşrulaştırabildiği bir faktör olmaktadır.

AKP’nin seçmen tabanıyla sağladığı bütünsellik toplumsal yapının içerisinde de etkisini göstermektedir. AKP’nin ideolojik formasyonunu özümseyen geniş bir kitlenin Türkiye’de demokrasinin içinde yer edinmesi, iktidar konumunun getirdiği bir korumacılık halini, seçmen tabanında içselleştirmektedir (Türk, 2014: 234).

Demokrasi, AKP iktidarı süresince siyaset pratiğinin ritmini belirleyen siyasal bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Türk siyasal kültüründe milli irade sloganının demokrasiden türeyen özel bir denetim biçimi (Illich, 2011:65) haline geldiği dikkate alındığında, muhafazakâr parti söylemlerinin sirayet ettiği bireylerin demokrasi algısı AKP’nin tanımınca şekillenmektedir. Demokrasinin Türk siyasal hayatında başat aktörleri oluşturduğu ise tarihsel vakiyadır. Siyasal üretim; iktidar ilişkilerinin sonucunda meydana gelen olgular, süresince zorunlu ihtiyaç haline gelen demokrasinin radikal tekelleşmeye⁸⁵ kayma göstermesi, Türkiye’de milli iradenin muktedir iktidarın ruhunu oluşturduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda AKP’nin milli irade üzerinden ideolojik formasyonunu Türkiye’de siyasetin tanımına dayattığını ifade etmek mümkündür.

AKP’nin muktedir iktidarını, sistem meşrulaştırması ve demokrasinin gücü vazeden tabiatından kendini revize edebilmesi üzerinden desteklemek tamamlayıcı olacaktır. AKP’nin siyasal, sosyal ve ekonomik hayatta Türkiye’ye kazandırdığı ivme söylemleri, siyaset bilimi açısından beklenen sonuç; kitlelerin siyaseten pasifleşmesi

⁸⁴ Ayrıca bkz. <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/10-agustosta-kara-bir-donem-kapanacak/64564#1>, ziyaret tarihi: 2 Temmuz 2014.

⁸⁵ Radikal tekel; zorunlu bir ihtiyacın giderilmesinin tek bir imkân ile kısıtlanmış olmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Illich, 2011, 63-69.

ile çelişki halindedir. Bu durum refah düzeyi açısından siyasal bir yanılığın varlığını olası kılmaktadır. Siyasal bir yanılığın varlığı üzerine değerlendirme ise Türk siyasal hayatı için demokrasinin işleyişini ele almayı gerektirmektedir. 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılması planlanan 11. Cumhurbaşkanlığı seçimleri için siyasi partilerin adayları dikkate alındığında muhtemel oy oranları bazında göze çarpan CHP-MHP “çatı adayı” olmaktadır. İlan edilen adayın⁸⁶ siyasi özellikleri dikkate alındığında AKP’nin ideolojik formasyonunu temsil eden ve AKP seçmen tabanını etkilemesi muhtemel bir aday figürü belirlemektedir. Demokrasinin işleyişinin AKP’nin ideolojik formasyonuna bağlı hale gelmesi, kitlelerin bilişsel argümanlarını doğrudan kendilerince aktarabilmesiyle gerçekleşmektedir. Sistemin meşrulaştırılması süresince AKP’nin kendi versiyonlarını üreterek, siyasetin tanımını üzerine bir performans harcamaksızın iktidara ulaşabilmesi muktedir iktidarın karakterize edilebilmesinin en önemli göstergesidir.

Sonuç olarak merkez-çevre kuramında bir sürekliliği, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin geliştirdiği siyasal iktidar konumu göz önünde bulundurulduğunda, izlemek mümkündür. Üçüncü bölümde, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin muhafazakâr demokrat kimliği bu sürekliliğin ilk adımını oluşturmaktadır. Muhafazakâr demokrasi; partinin, ideolojik kurgusu ve seçmen tabanı ile bir bütünsellik sağlayabilmesindeki en önemli faktör olarak ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla muhafazakâr demokrasinin, Türk siyasal kültüründe tüm ideolojik kutupların ortak noktası demokrasiyi, partinin kendisiyle ilişkilendirebilmesine olanak sağlayabildiğine işaret edilmektedir. AKP’nin kimliğini kurumsallaştırmakla muhalefet partilerinin kimlik krizi yaşamalarına sebep olduğu ve siyasi kimliğini demokrasinin merkezine yerleştirmekle siyaseten alternatifsizliği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de demokrasinin imkânlarını rahatlıkla kullanabilmesinin ise siyaseten vazgeçilmezliğini sağladığı okunmaktadır. Muhalefetin değerler ve inançlar bütünlüğünü dahi kendi merkezi değer sistemine dâhil etmesiyle; seçmen tabanında barındırdığı motivasyonel kitlelerin cesaretlendirici öğeleri ve muktedir iktidarının varlığı irdelenmektedir.

Yükselen bir sınıfın ifade edildiği Müslüman burjuvazi başlığında, tezin amacı bağlamında ileri sürülen; Adalet ve Kalkınma Partisi’nin, şehirlere göç etmiş yoksul

---

⁸⁶ Aday gösterilen Ekmeleddin İhsanoğlu’nun taşıdığı özellikler itibariyle muhafazakâr demokrat bir figür olduğu dikkat çekmektedir.

ve işçi sınıfları ve İslami-muhafazakâr değerlere sahip yükselen bir tüccar ve sanayici sınıflar arasında koalisyon toplumu oluşturabilmesidir. Bu bağlamda geleneksel çizgisinin sağladığı niteliksel meşruiyetini niceliksel açıdan da destekleyerek günlük hayatın anlamını kamusal ve özel alan arasındaki çizgileri yeniden tanımladığına değinilmektedir. Böylece AKP'nin siyasal ve sosyal alandaki yazgısını ekonomik alanda da yeniden çizerek geniş bir kitle partisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Nihayetinde motivasyonel kitlelerin yanında önemli bir yer edinen epistemik kitlelerin fayda prensibine uygun olarak seçmen tabanını oluşturduğu ifade edilmektedir. Böylece siyasal ve ekonomik dönüşümlerin sosyal alan ile eklemlenmesi veyahut eklemlendiği izlenimi bir iktidar pratiği kabul edilerek maktadır iktidara ulaşılmaktadır.

Entelektüel desteğin Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasal sürecine katkısı bu bölümde, bir normalleştirme ve iktidar anatomisindeki evrimin vakur görünümüne ulaştırılması olarak ele alınmaktadır. Türk modernleşmesinin geleneksel merkezin politikalarındaki yansıması; aydınlanmacılık, bağımsızlık ve kamuculuk gibi değerlere karşın İslami ritüellerin içeriğine katıldığı bir modernleşme düşüncesinin savunusu entelektüellerin üzerinden incelenmektedir. AKP'nin, bu düşünsel alanı uyguladığı politikalar üzerinden kendi entelektüel kompozisyonunu oluşturmasıyla, hegemonik söyleminin yankılandığı siyaset sahnesine dönüştüren maktadır iktidarı betimlendirilmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi ve seçmen kitlesi arasındaki bütünleşmenin ifadesini bulmak üzere kullanılan; kitlelerin içerisinde buldukları dünyanın siyasal, sosyal ve ekonomik görünümüne doğrudan meşruiyet sundukları sistem meşrulaştırması, yeni merkezin siyasal üretimi tekeline aldığı tahlil edilebilmesi amacıyla son kısımda yer almaktadır. İktidar ilişkilerinin sonucunda meydana gelen olguların tek taraflı olarak siyasal iktidar tarafından üretilmesinin demokrasi ölçeğinde incelenmesi sonucu; AKP'nin radikal tekelleşmesi, yeni çevrenin siyaseten konumlanma sorununun temel nedeni olarak düşünülebilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de siyasal hayatın tevcih ettiği genel ve yerel seçimlerin örneklem olarak kullanılması, AKP'nin ideolojik formasyonunun Türk siyasasında ne derece egemen olduğunu destekler mahiyette sunulmaktadır.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında, AKP'nin güncel politik bir değerlendirmenin yapılabilmesinde ihtiyaç duyulabilecek tüm argümanlara sahip bir parti ve demokrasinin temsilcisi olarak kurgulanması; Türk siyasasının tabiatını şekillendirebilecek bir iktidar pratiğine sahip olduğunun en temel göstergesi olarak sunulmuştur. Bu bağlamda Kemalist tarih yazımına alternatif bir yazım süreci oluşturmayı başarılabildiğinin ifadesi, Türk siyasetini tanımlamak ve açıklamak için değinilen başvuruların AKP'nin değerler ve inançlar bütünlüğünden alınması ile desteklenmiştir. AKP'nin değerler ve inançlar bütünlüğü üzerinden ise merkez-çevre kuramında siyasanın akışını belirleyecek merkezi değer sisteminin içeriğini dolduran; geleneksel çevrenin uzantısı AKP'nin, merkeze oturduğu savı ileri sürülmüştür. AKP iktidarını kurumsallaştıran potansiyelin geleneksel çevrenin birikimi olduğu tespiti aracılığıyla AKP'nin iktidar pratiğini, kuramın tanımladığı merkez ile karşılaştırarak geleneksel çevrenin merkezi oluşturduğuna yoğunlaşmıştır. Sonuç kısmında ele alınmak istenilen konu ise AKP'nin; Türk siyasasının ulaşmak istediği yegane amaç demokrasi doğrultusunda, meşruiyet krizi yaşamaktansa meşru içeriği şekillendirmeyi seçtiği muhafazakar demokrasiden; muhafazakarlaşan bir demokrasiye kayma süreci seçilmiştir.

Osmanlı-Türk modernleşmesi arasındaki süreklilik, Mardin tarafından Batı'lı kavramların filizlendirdiği seküler fikirler çevresinde işlenmiştir. İmparatorluk bakiyesi üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, tarihselliği itibarıyla devlet kurumunda otoriteyi ve sivil toplum düşüncesini barındıran ve kültürel kodlarından arındırılmış bir yöneten-yönetilen felsefesini benimsemediği ifade edilmiştir. Ancak Osmanlı imparatorluğunun son dönem modern okullarında eğitim alan Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun siyasanın içeriğini Batılılaşma ekseriyetinde dönüştürme eğilimi, geleneğin refleksif duyularını harekete geçirmiştir. Bu bağlamda yeni rejim, otoritenin muhteviyatını kadim devletin ruhuyla harekete geçirirken; Batılılaşma politikalarıyla da toplumsal hazımsızlığın çatışmacılığında sıkışmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile beraber siyasal iktidarın meşruiyet sorunu Türk modernleşmesinin merkezine yerleştirilen cumhuriyet devrimleriyle paralellik göstermiştir. Ancak siyasi kültürün önemli bir ögesi konumundaki devlet geleneği, içeriğini meydana getiren elitlerin varlık sorunu yaşamalarının önünde bir set vazifesi

görmüştür. Bu durum siyasal iktidarın meşruiyet kaynaklarının en önemlisi geleneğin, kendi mecrasında hareket edebilmesine de olanak sağlamıştır. Geleneksel merkezin karışıklığında beliren geleneksel çevrenin siyasal alanda konumlanırken sınırlarını belirginleştirdiği değerler ve inançlar bütünlüğünün İslami ve geleneksel unsurlardan oluşması, geleneğin çevreye sunduğu bir meşruiyet olmuştur.

Klasik merkez-çevre ikililiğinde meşruiyet krizini aşmanın yolunu; devlet ve toplum ekseninde dokunan sosyo-kültürel değişimler yoluyla belirleyen merkez, çevrenin demokrasi platformunda toplumsal muhalefetten siyasal muhalefete geçişini tetiklemiştir. Fakat sosyal yapının sivil toplum niteliğinden uzaklığı, siyasanın tek kutuplu yönetimini devam ettirmiştir. Türk siyasal hayatında siyasal iktidar ve muhalefet geriliminin demokrasi platformuna taşınması, tam anlamıyla demokrasinin kavramsal içeriğine mahsus unsurlardan ziyade milli iradeyi temsil eden sağ siyaset geleneğinin ideolojik biçime kavuşmasıyla gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle belirtilen süreç, çevrenin merkezi alanın dışında bırakılma ataletine karşı merkezde hak iddiasını içermiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasal düzlemini oturttuğu zemin, geleneksel çevrenin değerler ve inançlar bütünlüğünün kalıplarını aşması sonucu genişleme eğilimi göstermektedir. Merkez-çevre kuramı bağlamında toplumsal ve siyasal yapı kurumlarının somutluk kazanması, sosyal grupların değerler ve inançlar yoğunluğunun artmasına veya azalmasına bağlı olarak değişmektedir. Toplumsal ve siyasal kurumların en temel işlevi ise otoritenin meşru kararlarının gerçekleştirilmesidir. AKP'nin yükselişini sağlayan süreçte değerler ve inançlar bütünlüğünün kurumları meydana getirecek öğeleri biçimlendirmesi, kuramsal açıdan merkezin en temel işlevi olan siyaseti tanımlama ve siyasayı yönlendirme kabiliyetini meşru kılmaktadır. Ancak merkeze oturduğu savını sosyolojik bagajın sosyal ve siyasal düzlemde geniş yer kaplamasıyla açıklamak, bütünü Shils ve Mardin tarafından değinilen toplumsal boyutunu oluşturmaktadır. Siyasal iktidarın sosyal ve politik görünümü resmedebilmesinin gerisinde yatan yeteneğin içeriği analiz edildiğinde Türk siyasal hayatında iktidar ilişkilerinin ideolojik kırılmalı netlik kazanmaktadır. Bu durum ise geleneksel çevreyi oluşturan İslami-muhafazakâr sosyal grupları merkezin davranış kodlarını benimsemesine geçişin eşliğine getirmekle beraber bütünü devlet boyutunu oluşturmaktadır.

Devlet uzamı ideolojik kurumlara doğru bir genişleme ve nüfuz üretimini siyasal iktidar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Türkiye’de devlet uzamının sınırlarını belirleyen olgunun her daim demokrasi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye’de ortak mesele demokrasi doğrultusunda sosyal grupların gösterdikleri performans, tam manasıyla bir ideolojik konseptin dışı vurumudur. Bu nedenle AKP’nin parti-toplum entegrasyonunu, geleneksel öğretisinden edindiği lider olgusuyla perçinlemiş olması; AKP’nin muhafazakâr demokrasiden; muhafazakârlaşan bir demokrasiye kayma göstermesini Türkiye’de siyasetin doğasına uyumlu göstermektedir.

Muhafazakâr demokrat kimliğinde AKP’nin demokrasi tarifi çalışmanın üçüncü bölümünde birey-toplum ve ulus devlet ekseninde ele alındığından dolayı sonuç bölümünde muhafazakârlaşan demokrasinin içeriğini, üçüncü bölümün bir diğer konusu sistem meşrulaştırması ve radikal tekel üzerinden açıklamak gereksinimi doğmaktadır. Radikal tekel kavramı Türk siyasetinin doğasında yeni bir açıklayıcılığa bürünmektedir. Türkiye’de siyasal hareketliliğin tüm dinamikleri gerek siyasal gerekse de sosyal alanda demokrasiyi toplumun zorunlu bir ihtiyacı haline getirmektedirler. Oysa demokrasi arayışını yaşamsal çaba haline dönüştürmek aslında demokrasiyi, idealize ederek ihtiyaçlar kategorisinde tekelleştirmek demektir. Diğer yandan tüm meselenin demokrasi olduğundan hareketle demokrat olma eşdeğerliliği bu zorunlu ihtiyacın karşılanmasını sağlayacak siyasi oluşumların da meşruiyetini belirleyen bir etmen olagelmektedir. Öyleyse Türkiye’de meşruiyetin mihenk taşı; demokrasi ihtiyacını sağlayacak demokrat parıltısına sahip siyasi partilerdir. Ancak bir önceki paragrafta ifade edildiği üzere demokrasi doğrultusunda sosyal grupların gösterdikleri performansın ideolojik muhteviyatı farklı yoğunluklar meydana getirmektedir. Bu bağlamda AKP’nin tarihselliği itibariyle sağ siyaset geleneğinin tüm sosyal gruplarını kendi bünyesinde toplamayı başararak demokrasi ihtiyacının karşılayıcısı olarak yükselişini muhafazakâr demokrat kimliğiyle lanse edebildiği netlik kazanmaktadır.

Türkiye için demokrasi, demokrasi içinse Adalet ve Kalkınma Partisi... Artık Türkiye’nin tüm meselesinin demokrasi değil; AKP olduğu düşünülebilir. Demokrasinin zorunlu ihtiyaç olarak giderilmesinin yalnızca AKP tarafından sağlanabilir olması söylemleri siyasetin radikal tekelleşmesini betimlemektedir. Fakat tartışılabilir olgusunun ne olup olmadığı konusu; demokrasi işleyişine bağlı olarak

muğlâklığını devam ettirmektedir. AKP hükümetinin kurulma süresince seçimlerin varlığı ve kazanılan oy oranlarının yükselerek devam etmesi buna bir etmendir.

AKP'nin demokrasi üzerinde kurduğu hegemonik söylemleri, benimsenen bir amacı başarmak ve siyasal hayata dâhil olabilmek başarısının sağladığı meşru eylemleri arasındadır. Eski Türkiye'nin kararsız ve kaotik ortamının hatıralarından nasibini alan bir İslami-muhafazakâr kitlenin böyle bir güç odağını meydana getirmesi demokrasinin Türkiye'deki halini betimlemektedir. AKP'nin mimarı olduğu politik ve sosyal görünüme dâhil olma arzusunun demokratik bir tercih olarak tevcih etmesi; sistem meşrulaştırmasının toplumun diğer sosyal gruplarını da aynı demokrasiye tabi kıldığına göstergesidir. Nasıl bir demokrasi olup olmadığı tartışılmaksızın toplumsal performansın demokrasiyi muhafazakârlaştırma, yani demokrasi konsolidasyonunun İslami-muhafazakâr toplumun öğeleri tarafından işleyiş göstermesi sonucu doğmaktadır.

10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri bağlamında Türkiye'nin güncel politik görünümüne bakıldığında demokrasi yatağı en geniş siyasi parti adayı Erdoğan olmaktadır. CHP-MHP çatı adayı İhsanoğlu rekabetin ikinci ismi olarak görülmekte iken; Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) adayı Demirtaş ise Kürt siyasetinin akametinden sıyrılmasını sağlayacak Türkiye söylemleriyle üçüncü ismi temsil etmektedir. Bu nedenle Erdoğan ve İhsanoğlu arasındaki muhtemel siyasi sonuçlar Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı'nı belirleyecek güçtedir. Burada dikkatin yönelmesi gereken nokta İhsanoğlu'nun taşıdığı siyasi motiflerin AKP'nin siyasi potansiyelini meydana getiren öğelerden türemesidir.

Sonuç olarak Türkiye'de ana mesele demokrasiyi dahi çözümleyecek öğeler İslami-muhafazakâr değerler ve inançlar bütünlüğünden seçilmektedir. Öyleyse Türkiye'de ihtiyaç duyulan siyasi iktidarın doğasında aranılan genler geleneksel çevrenin değerler manzumesi olarak sarmaladığı meşruiyet kaynaklarından gelmektedir. Bu çalışmada merkezi değer sistemi olarak ifade edilen bir toplumun siyasasının yönünü belirleyecek rıza unsurlarının birikimi, Türkiye'de geleneksel çevrenin tarihselliğinden oluşmaktadır. Bu bağlamda merkezi değer sistemini oluşturan geleneksel çevrenin gerek iktidar pratiğinden gerekse de iktidarın anatomisinden hareketle merkezde yer aldığını ancak değerler ve inançlar bütünlüğünün demokrasi kanalıyla Türkiye'deki diğer sosyal gruplara da sirayet etmesinden dolayı yeni bir çevre olarak ifade edilecek bir oluşumun olmadığını

söyleyebiliriz. Oysa ki beklenen; Mardin'in en genel tanımıyla organize bütün olan geleneksel merkezin bir bütün olarak çevreye kayma göstermesi iken, merkeze oturan geleneksel çevrenin bütünselliğini sağlayarak yeni çevrenin parçalı yapısını daha da parçalı bırakmıştır. Küresel siyasetin etkisini ve postmodern birey üretimini siyasi tercihlere etki etmesi açısından gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu bağlamda yeni çevrenin bir bakıma merkez-çevre kuramından hareketle çatışmacılığı devam ettireceği öngörüsü bir nevi ortadan kalkmaktadır. Yani yeni çevreyi meydana getiren farklı değerler ve inançlar bütünlüğünün kendi devinimleri doğrultusunda kendi merkezlerini oluşturabilme ihtimalini öngörmek daha muhtemel olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkel, F. (1996). Kutsal Mazlumluğun Psikopatolojisi. *Toplum Bilim Dergisi*, 70, 153-196.
- Açıkel, F. (2006). Entegratif Toplum Muarızları: Merkez-Çevre Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar. *Toplum Bilim Dergisi*, 105, 30-69.
- Ahmad, F. (2009). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (8. Basım). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2010). *İttihat ve Terakki*. (8. Basım). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Agamben, G. (2001). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Akbal, İ., Akıncı, M. (2013). Türkiye'de Siyasal İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Muhalefete Tahammülsüzlüğün Aynası: Basın ve Tasfiyeler. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (18), 31-50.
- Akdoğan, Y. (2010). Muhafazakar-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı. H. Yavuz. (Editör). *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, ss. 59-95.
- Akgül, L. H. (2003). DP Muhalefetine Bir Tepki Olarak 7. CHP Kurultayı: CHP'nin Özeleştirisi ve Parti İçi Demokratikleşmeye Yönelim. Ayşegül Komşuoğlu. (Derleyen). *Türkiye'de Siyasal Muhalefet 1923-1980*, İstanbul: Bengi Yayınları.
- Akın, Mahmut H. (2012). Laiklik Sözleşmesi Temelinde Gündümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (2), 49-62.
- Aksakal, H. (2010). Türk Modernleşmesinin Ambivalent Doğası: Modernleşme, Milliyetçilik, Medeniyet İlişkisi Üzerinden Türkiye'yi Okumak. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Türken*, Vol 2, No 1, 245-26.
- Akşin, S. (2011). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. (6. Basım). Ankara: İmge Kitabevi.
- Akşit, B. (2005). Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye'deki Laiklik Deneyimi. A. Öncü ve O. Tekelioğlu. (Editörler). *Şerif Mardin'e Armağan*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 65-104, İstanbul.
- Aktaş, C. (2009). İslami Hayat Tarzının Yeniden Keşfi. Ö. Laçiner. (Editör). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Karakteristikler*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss.651-668.

- Aktaşlı, Hasan, U. (2011), Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm: Diyalektik Bir İlişki. *Doğu Batı Dergisi*, 58, 147-162.
- Aktay, Y. (2008). İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön(eme)mek. *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 5, (3), 13-50.
- Anayasa Mahkemesi 16.1.1998 Kararı, Esas Sayısı: 1997/1 (Siyasi Parti Kapatma), Karar Sayısı: 1998/1.
- Althusser, L. (2006). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları.(2. Basım). (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Argın, Ş. (2009). Türk Aydınının Devlet Aşkı ve Aşkın Devlet Anlayışı. Ö. Laçiner. (Editör). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Karakteristikler*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 84-111.
- Arlı, A. (2006). Devletin Sürekliliği, Devrimin Muhafazası, Toplumun Denetimi Sorunu: Merkez-Çevre Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine Notlar. *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 105, 96-128.
- Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi 2000’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Değişimin Dinamikleri*. Ankara: De Ki Yayınevi.
- Ateş, Ahmet E. (2008). Demokrat Parti’nin Muhalefetleşebilmesinde Recep Peker Başbakanlığı’nın Önemi. A. Komşuoğlu. (Derleyen). *Türkiye’de Siyasal Muhalefet 1923-1980*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Avcı, Ö. (2012). İslami Gençlik ve Kanaat Önderleri. *Birikim Dergisi*, 276, 45-53.
- Avşar, A. (1998). *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aydemir, Şevket S. (1993). *İhtilal’in Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Ayvazoğlu, B. (2010). *Tanrıdağı’ndan Hıra Dağı’na Milliyetçilik ve Muhafazakarlık Üzerine Yazılar*. (2. Basım). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Aydın, S. (2009). İki ittihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset. Mehmet Ö. Alkan. (Editör). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Cumhuriyetin Birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 117-128.
- Bakan, S., Özdemir, H. (2013). Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 373-397.

- Balkan, E. ve Öncü, A. (2014). İslami Orta Sınıfın Yeniden Üretimi. N. Balkan, E. Balkan, A. Öncü. (Hazırlayanlar). *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*. İstanbul: Yordam Kitap, ss. 251-290.
- Balıbar, E. (2014). Şiddet ve Siyaset: Bazı Sorular. Marie-Claire Caloz-Tschopp. (Derleyenler). *Şiddet, Siyaset ve Medenilik Karabasanları İçinde Türkiye*. (Çev. S. Tamgüç). İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 57-80.
- Banton, M. (2001). National Integration in France and Britain. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27, 151-168.
- Bayat, A. (2006). Ortadoğu'da Maduniyet Toplumsal Hareketler ve Siyaset, (Derleyen ve Çev. Özgür Gökmen ve Seçil Deren), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bektaş, A. (1993). *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*. Bağlam Yayıncılık.
- Berkes, N. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (15. Basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bora, T. (2009). Türkiye'de Faşist İdeoloji. Ö. Laçiner. (Editör). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Karakteristikler*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 349-385.
- Bora, T. (2012). *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakârlık İslamcılık*. (7. Baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bostancı, N. (2008). *Cumhuriyet'i Anlamak Kurucu İdeoloji, Ekonomi ve Siyasete Dair*. (2. Basım). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bulut, S. (2007). *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Olarak 1973 Genel Seçimleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Bulut, S. (2009). 27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası. *SDÜ Fen Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 73-90.
- Butler, J. (2000). Evrenseli Düzenlemek: Hegemonya ve Biçimciliğin Sınırları. J. Butler, E. Laclau, S. Zizek. (Editörler). *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik Solda Güncel Diyaloglar*. (Çev. A. Fethi). İstanbul: Hil Yayınları, ss. 19-55.
- Cangızbay, K. (2000). *Komprador Rejimin Anatomisi*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Cizre, Ü. (2013). Yeni Bir Siyaset Tarzı: Türk Silahlı Kuvvetleri, Toplum ve AK Parti. Ahmet T. Kuru ve Alfred Stephan. (Derleyen). *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*. (Çev. Hande Tatoğlu). ss. 115-138, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Çaha, Ö. (2005). Cumhuriyet ve Demokrasi. A. Küçük, S. Bakan ve A. Karadağ (Editörler). *Türkiye’de Siyasal Hayat Cilt 1*, İstanbul: Aktüel Yayınları, ss. 351-74.
- Çaha, Ö. (2008). *Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler*. (2. Basım), Ankara: Orion Yayınları.
- Çakır, R. *Milliyet*, “Dinamik ve Laik Bir Örgütlenme”, ziyaret tarihi: 10 Nisan 1994.
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. (4. Basım). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çaylak, A. (1998). *Osmanlı’da Yöneten Yönetilen*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çelik, Nur B. (2009). Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem A. İnel. (Editör). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*. (6. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 74-92.
- Çetin, H. (2012). *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetin, H. (2007). *Cumhur ve Başkanı Kral Çıplak, Halk Çırlıçplak*. Ankara: Orion Yayınları.
- Çetin, H. (2003). *Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çoban, B. (2009). Yeni Toplumsal Hareketler, Sınıf Mücadelesi ve Ütopya. Barış Çoban. (Derleyen). *Küreselleşme, Direniş, Ütopya Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Çoban, S. (2009). Yeni Toplumsal Hareketler ve İktidar Sorunu. Barış Çoban. (Derleyen). *Küreselleşme, Direniş, Ütopya Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Çınar, M. (2005). *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çınar, M. (2006). Kültürel Yabancılaşma Tezi Üzerine. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 105, 153-165.
- Çınar, M. (2009a). Merkezlessiz Siyaset, Siyasetlessiz Merkez. Ö.Laçiner. (Editör). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Karakteristikler*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 497-518.
- Çınar, M. (2009b). AKP: İslamcılıktaki Dönüşümün Sınırları. Ayşe Uysal. (Derleyen). *Siyasal İslam ve Liberalizm Endonezya, İran, Mısır, Tunus, Türkiye*. İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları, ss. 146-167.
- Çiğdem, A. (2009). Sunuş Kısmı. A. Çiğdem. (Editör). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*. (4. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 13-19.

- Çiğdem, A. (2014). *Geleceği Eskitmek AKP ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çubukçu, İbrahim A. (1986). *Türk Düşüncesinde Felsefe Hareketleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çürüksulu, N. ve Adakaleli, Ş. (1975). *Ecevit Adında Biri Yahut İkinci İsmet İnönü*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Demirel, A. (2011). *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2013). *Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in Muhalifleri*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi ideoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deren, S. (2009). Kültürel Batılılaşma. U. Kocabaşoğlu. (Editör). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*. (5. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 382-427, İstanbul.
- Develioğlu, Ali T. (2010). Diktatoryanın Organik Aydınları: Liberal-Muhafazakar Entelijansiya. Ç. Sümer ve F.Yaşlı. (Derleyenler). *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*. Ankara: Tan Kitabevi, ss. 135-174.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (2004). *Cumhuriyet'ten Günümüze Milletvekili Seçimleri 1923-2002*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Divitçioğlu, S. (1971). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. (2. Basım). İstanbul:Köz Yayınları.
- Durgun, Ş. (2005). *Modernleşme Demokrasi İslam*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Dursun, D. (2005). Demokratikleşemeyen Cumhuriyet. A. Küçük, S. Bakan ve A. Karadağ. (Editörler). *Türkiye'de Siyasal Hayat Cilt 1*, İstanbul: Aktüel Yayınları, ss. 375-386.
- Dworkin, R. (2007). *Hakları Ciddiye Almak*. (Çev. A. U. Türkbağ). Ankara: Dost Kitabevi.
- Ellingsen, T. (1998). Externalities vs Internalities: A Model of Political İntegration. *Journal of Public Economics*, 68, 251-268.
- Ensar, N. (2002). Neo-Patrimonyalizm ve Türk Siyasal Modernleşmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5, 123-139.
- Eibach, R. P. Ve Libby L. K. (2009). İdeology of The Good Old Days: Exaggerated Perceptions of Moral Decline and Conservative Politics. John T. Jost. (Eds.). *Social and Psychological Bases of İdeology and System Justification*, New York:Oxford Universty Press, ss. 402-423.

- Erdoğan, M. (2008). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (2004). *Bürokrasi ve Siyaset*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eraslan, C. (2000). Türkiye Cumhuriyeti’nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9, 77-96.
- Evkuran, M. (2010). Hesaplaşmanın Etiği: Umrandan Uygarlığa. M. Yılmaz. (Editör). *Cemil Meriç*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ss. 320-339.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi, Ayrıntı Yayınları*. (3. Baskı). (Çev. I. Ergüden, O. Akinhay ve F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Habermas, J. (2013). *“İdeoloji” Olarak Teknik ve Bilim*. (8.Basım). (Çev. M. Tüzel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Haenni, P. (2011). *Piyasa İslamı İslam Suretinde Neoliberalizm*. (Çev. L. Ünsaldı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*. (5. Baskı). (Çev. S. Savran), İstanbul: Metis Yayınları.
- Heper, M. (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Heper, M. (2011). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı, Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Heper, M. (2012). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (Çev. S. Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hoşgör, E. (2014). AKP’nin Hegemonya Sorunsalı: Uzlaşmasız Mutabakat. N. Balkan, E. Balkan, A. Öncü. (Hazırlayanlar). *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*. İstanbul: Yordam Kitap, ss. 291-335.
- Galbraith, J. K. (2004). *İktidarın Anatomisi*. (Çev. R. Dikmen). Ankara: Hece Yayınları.
- Gencer, B. (2004). Osmanlı’da meşruiyet Tabakalaşmasının Oluşumu. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 30, 65-100.
- Gencer, M. (2008). Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/2 Spring*, ss. 355-369.
- Goloğlu, M. (1974). *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*. Ankara: Kalite Matbaası.
- Göle, N. (1986). *Mühendisler ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gönenç, L. (2006). 2000’li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini Yeniden Düşünmek. *Toplum Bilim Dergisi*, 105, 129-152.

- Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayın.
- Groc, G. (2011). AKP, Türkiye'deki Laikliğin Derdi mi Dostu mu ?. S. Akgönül. (Editör). *Tartışılan Laiklik Fransa ve Türkiye'de İlkeler ve Algulamalar*. (Çev. C. G. Şahinkaya). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 41-62.
- Gülalp, H. (2009). Türkiye'de Laiklik ve Sol, Ö. Laçiner. (Editör). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Karakteristikler*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 669-689.
- Illich, I. (2011). *Şenlikli Toplum*. (3. Basım). (Çev. A. Kot). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnalçık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*. İstanbul:Eren Yayınları.
- İnsel, A. (2002). Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık. *Birikim Dergisi*, 163-164 Kasım-Aralık, 21-28.
- İnsel, A. (2003). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kadıoğlu, A. (2005). Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları. A. Küçük, S. Bakan ve A. Karadağ. (Editörler). *Türkiye'de Siyasal Hayat Cilt 2*. İstanbul: Aktüel Yayınları. Ss. 807-821.
- Kadıoğlu, A. (2008). *Türkiye'de Vatandaşlığın Anatomisi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kahraman H, Bülent. (2009). Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma. U. Kocabaşoğlu. (Editör). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 125-140.
- Kahraman, H, Bülent. (2010a). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kahraman, H, Bülent. (2010b). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 2 1920-1960*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kanra, B. (2013). *Türkiye'de İslam, Demokrasi ve Diyalog Bölünmüş Toplumlarda Müzakere*. (Çev. Y. Başkavak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kapani, M. (2013). *Politika Bilimine Giriş*. (33. Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karatepe, Ş. (2011). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, Kemal H. (2002). *Osmanlı modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. (Çev. Akile Zorlu Durukan). Ankara: İmge Yayınevi.
- Kartal, Cemile, B. (2008). Tek Parti Dönemi'nde Muhalif Bir Hareket: Türk Kadınlar Birliği. Ayşegül Komşuoğlu. (Derleyen). *Türkiye'de Siyasal Muhalefet*, İstanbul: Bengi Yayınları, ss. 91-133.

- Kaynar, M. (2012a). *Tarihin İnşası ve Siyaset-Yazılar 1*. İstanbul: Adımlar Yayınevi.
- Kaynar, M. (2012b). *Tarihin İnşası ve Siyaset-Yazılar 2*. İstanbul: Adımlar Yayınevi.
- Keyder, Ç. (2009). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman, F. (2005). Şerif Mardin’i Okumak: Modernleşme, Yorumbilgisel Yaklaşım ve Türkiye. A. Öncü ve O. Tekelioğlu. (Editörler). *Şerif Mardin’e Armağan*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 37-64.
- Koçak, C. (2009a). Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Milli Şef. Ahmet İnel. (Editör). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*. (6. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 119-137.
- Koçak, C. (2009b). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2011). *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köseoğlu, E. (2009). Türk Romanında Batıcılığın Yeri. U. Kocabaşoğlu. (Editör). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*. (6. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 499-510.
- Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuru, Ahmet T. (2011). *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik ABD, Fransa ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kuru, Ahmet T. ve Stepan, A. (2013). Bir “İdeal Tıp” ve Skala Olarak Laiklik: Türkiye, Fransa ve Senegal Karşılaştırması. Ahmet T. Kuru ve Alfred Stephan. (Derleyenler). *Türkiye’de Demokrasi, İslam ve Laiklik*. (Çev. Hande Tatoğlu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 91-114.
- Küçükömer, İ. (1969). *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Laclau, E. (2000). *Kimlik ve Hegemonya: Siyasal Mantıkların Oluşumunda Evrenselliğin Rolü*. J. Butler, E. Laclau, S. Zizek. (Editörler). *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik Solda Güncel Diyaloglar*. (A. Fethi). İstanbul: Hil Yayınları, ss. 56-103.
- Laçiner, Ö. (2012). İslamcı Aydınlar ve İktidara İtaat. *Birikim Dergisi*, 276, 3-5.
- Mardin, Ş. (2010). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2005). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1994). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*. İstanbul: Selis Kitaplar.

- Moreau, O. (2010). *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu-Askeri Yeni Düzenin İnsanlar ve Fikirleri 1826-1914*, (Çev. I. Ergüden). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mazıcı, N. (2011). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Okyar, O., Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Öğün, Süleyman S. (2009a). Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü. E. Kalaycıoğlu ve Ali Y. Sarıbay. (Editörler). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. Bursa: Dora Yayıncılık, ss. 319-358.
- Öğün, Süleyman S. (2009b). Türk Muhafazakârlılığının Kültürel Politik Kökleri. A. Çiğdem. (Editör). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 539-589.
- Önderman, M. (2007). *Türkiye'de Devlet, Sosyal Kontrol ve Öznellik*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Öniş, Z. (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ekonomi-Politiği. H. Yavuz. (Editör). *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, ss. 259-286.
- Özbudun, E. (2011). *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E., Hale, W. (2010). *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı*. (Çev. E. Özbudun ve K. Göksel). İstanbul: Doğan Kitap.
- Özkazanç, A. (2012). Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme. F. Alpkaya ve B. Duru. (Derleyenler). *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1988). Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). Ş. Pamuk ve Z. Toprak. (Derleyenler). *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Dönüşüm*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Parla, T. (2008). *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3*. İstanbul: Deniz Yayınları.
- Perinçek, D. (2009). Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet Sivil Toplumculuğun Eleştirisi. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Poulantzas, N. (2006). *Devlet, İktidar, Sosyalizm*. (Çev.T.İlgaz). Ankara: Epos Yayınları.

- Pustu, Y. (2007). Osmanlı Türk Devlet Geleneğinde Modernleştirici Unsur Olarak Bürokratik Seçkinler. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9 / 2, 197 – 214.
- Riedler, F. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet Siyasi Kültür ve Komplolar*. İstanbul: Picus Yayınları.
- Rothbard, Murray N. (2009). *Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyan*. (Çev. M. Acar). Ankara: Liberte Yayınları.
- Schmitt, C. (2012). *Siyasal Kavramı*. (Çev. E. Göztepe). İstanbul: Metis Yayınları.
- Schmitt, C. (2010a). *Parlamenter Demokrasinin Krizi*. (2. Basım). (Çev. E. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Schmitt, C. (2010b). *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*. (Çev. E. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Schapiro, J.S. (1966). *Çağdaş Düşüncede Toplumsal Tepki*, İstanbul: Köprü Yayınları.
- Shils, E. (2002). “Merkez ve Çevre”. (Çev. Y. Z. Çelikkaya). *Türkiye Günlüğü*, 70, 86-96.
- Soysal, M. (2003). Değişen Egemenlik ve Meşruluk. *Anayasa Dergisi*, 20, 171-181.
- Sönmez, M. (2010). “Milli Görüş”ten Neoliberalizme ve Krize AKP’nin Ekonomi İcraatı: 2002-2009. Ç. Sümer ve F. Yaşlı. (Derleyenler). *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, ss. 263-283.
- Sunay, C. (2008). Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Gizli Kronolojisi 1. *Yerel Siyaset (Nisan)*, 28, 52-59.
- Sümer, Ç. ve Yaşlı, F. (2010). Liberal-Muhafazakâr İttifak Üzerine Notlar. Ç. Sümer ve F. Yaşlı. (Derleyenler). *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, ss. 9-27.
- Taşkın, Y. (2001). Taha Akyol: Soğuk Savaştan Bilgi Toplumuna Uzana Muhafazakârlık. *Birikim Dergisi*, 144, 50-56.
- Tepe, S. (2010). İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları, Hakan Yavuz. (Editör). *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, ss. 141-182.
- Tezel, Halil S. (2009). Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye’sinde “Muhafazakârlık” Sorunsalı. A. Çiğdem. (Editör). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 21-39.

- Tekeli, İ. (2009). Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı. U. Kocabaşoğlu. (Editör). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 19-42.
- Thorisdottir,H.,Jost, T. J. Ve Kay, A. C. (2009). On The Social and Psychological Bases of İdeology and System Justfication. In John T. Jost. (Editör). *Social and Psychological Bases of İdeology and System Justification* (pp 3-23). New York:Oxford Universty Press.
- Timur, T. (1994). *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge.
- Timur, T. (2009). Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim. S.Akşin ve S. Balcı (Editörler). *100. Yılında Jön Türk Devrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, ss. 39-60.
- Tosun, T. (1999). *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Turgut, Nükhet, Y. (2011). Siyasal Muhalefet Demokrasinin “Onsuz Olmaz” Unsurudur. *Cumhuriyet Bilim Teknoloji Dergisi*, 1278.
- Tuncel, G., Gündoğmuş, B. (2012). Türkiye Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14/3, 137-158.
- Turnam, B. (2011). *Türkiye’de İslam ve Devlet Demokrasi, Etkileşim, Dönüşüm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk, H. B. (2012). AKP ve Kanaat Teknisyenleri. *Birikim Dergisi*, 276, 29-37.
- Türk, H. B. (2014). *Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzun, H. (2010). Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları. *ÇTTAD*, 9/20-21, Bahar-Güz, 233-271.
- Üstel, F. (2009). “Makbul Vatandaş”ın Peşinde 2. Meşruiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (2013). Bir Vatandaşlık Projesi Olarak Kemalizm. Alp Altınörs (Hazırlayan). *Resmi İdeoloji ve Kemalizm*, İstanbul: Ceylan Yayıncılık, ss. 41-511.
- Yankaya, D. (2012). 28 Şubat İslami Burjuvazinin İktidarı Yolunda Bir Milat. *Birikim Dergisi*, 278-279, 29-37.

- Yaşlı, F. (2009). Liberal-Muhafazakar Hegemonya ve Merkez-Çevre Paradigması. *Yeniden Devrim Dergisi*, 8, 95-106.
- Yaşlı, F. (2010). Bir Uzlaşmanın Tarihçesi: Türk Sağı, Devlet ve AKP. Ç. Sümer ve F. Yaşlı. (Editörler). *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak*, İstanbul: Tan Kitabevi Yayınları, ss. 207-224.
- Yavuz, H. (2006). Introduction: The Role of the New Bourgeoisie in the Transformation of the Turkish Islamic Movement. H. Yavuz. (Ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*. Utah: University of Utah Press.
- Yavuz, H. (2008). *Modernleşen Müslümanlar, Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*. (2. Baskı). (Çev. A. Yıldız). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yavuz, H. (2010). *Yeni Burjuvazinin Rolü*, H.Yavuz. (Editör). *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, ss. 7-28.
- Yavuz, H. (2011). *Erbakan'dan Erdoğan'a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam*. (Çev. L. Adalı), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yeşilyurt, Z. (2014). Avrupa Birliği ve AKP: Neoliberal Bir Aşk Hikayesi. S. Coşar ve G. Yücesan-Özdemir. (Hazırlayanlar). *İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*. İstanbul: Metis Yayınları, ss. 229-248.
- Yıldırım, Y. (2008). Modernleşen Türkiye'de Sürekliliğin Siyasal Temsili: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Sosyoloji Notları Dergisi*, Eylül-Ekim-Kasım, 34-39.
- Yıldırım, E. (2010). Emek Karşısında Adalet ve Kalkınma Partisi. H. Yavuz. (Editör). *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yılmaz, B. (2014). Siyasal İslam'dan AKP İktidarına İslamcı Burjuvazi ve Demokrasi: Eleştirel Bir Değerlendirme. S. Coşar ve G. Yücesan-Özdemir. (Hazırlayanlar). *İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, İstanbul: Metis Yayınları, ss.91-113.
- Zeyrek, S. (2013). İkinci Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 25-58.
- Zürcher, Erik, J. (2007). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*. (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, Erik, J. (2009). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık, A. Çiğdem. (Editör). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 40-65.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Akdoğan, Y. (2014). “Erdoğan ve Gelecek Yönetimi”, Star Gazetesi, 18 Nisan 2014, <http://haber.stargazete.com/yazar/erdogan-ve-gelecek-yonetimi/yazi-871510>, ziyaret tarihi: 14 Mayıs 2014.
- Ak Parti (2014). Temsilde Adalet, Yönetimde İstikrar, web: <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/temsilde-adalet-yonetimde-istikrar/62608#1>, 26 Nisan 2014’te alınmıştır.
- Ak Parti (2014). Siyasi Vizyon, web: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon#bolum>, 26 Nisan 2014’te alınmıştır.
- Ak Parti (2014). 22.İstişare ve Değerlendirme Toplantısı Tam Metni, web: <http://m.akparti.org.tr/site/haberler/22.-istisare-ve-degerlendirme-toplantisi-kapanis-konusmasi-tam-metni/63003#1>, 21 Mayıs 2014’te alınmıştır.
- Ak Parti (2014). 10 Ağustos’ta Kara Bir Dönem Kapanacak, web: <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/10-agustosta-kara-bir-donem-kapanacak/64564#1>, 2 Temmuz 2014’te alınmıştır.
- Akyol, T. (2008). “Kemalizm, Liberalizm, İslam ve Sol”, Milliyet Gazetesi, 07 Temmuz 2008, <http://www.milliyet.com.tr/Default.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=890656&AuthorID=62&Date=07.07.2008>, ziyaret tarihi: 4 Haziran 2014.
- Altaylı, F. (2014). “Tek Partili Meclis Şimdi Nasıl Olur”, Habertürk, 29 Nisan 2014, <http://www.haberturk.com/yazarlar/fatih-altayli-1001/943371-tek-partili-meclis-simdi-nasil-olur>, ziyaret tarihi: 29 Nisan 2014.
- Avrupa Birliği İlerleme Raporu (2005). Türkiye 2005 İlerleme Raporu, web: http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf, 7 Mayıs 2014’te alınmıştır.
- Avrupa Birliği İlerleme Raporu (2009). Türkiye 2009 İlerleme Raporu, web: http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf, 7 Mayıs 2014’te alınmıştır.

- BBC (2014). Turkey Offer Condolences to Armenia Over WWI Killings, web: <http://www.bbc.com/news/world-europe-27131543>, 20 Mayıs 2014'te alınmıştır.
- Çetin, H. (2012). “Devrim,Sabırcı,Temekküncü Siyaset”, Star Gazetesi, 8 Eylül 2012, <http://haber.stargazete.com/acikgorus/devrimci-sabirci-temekkuncu-siyaset/haber-687377>, ziyaret tarihi: 18 Aralık 2013.
- CHP (2013). CHP Tarihi, web: http://www.chp.org.tr/?page_id=67&page=2, 3 Şubat 2014'te alınmıştır.
- Cumhuriyet (2013). Erdoğan: Gezi Parkı Olayı İdeolojik,web: 25 Haziran 2014'te alınmıştır.
- Hakan, A. (2014). “Burjuvazinin Sefaleti”, Hürriyet, 31 Ocak 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/25703749.asp>, ziyaret tarihi: 17 Mayıs 2014.
- Haber 7 (2014). TOBB'un Genel Kurulunda Kılıçdaroğlu İsyanı, web: <http://www.haber7.com/siyaset/haber/1160548-tobbun-genel-kurulunda-kilicdaroglu-isyani>, 22 Mayıs 2014.
- Habertürk (2013). Müsaade Etmedik Etmiyoruz, web: <http://www.haberturk.com/gundem/haber/891425-basbakan-erdogandan-flas-ogrenci-evi-aciklamasi>, 21 Mayıs 2014'te alınmıştır.
- Hürriyet Arşiv (2002). İşte İlk Hedefler, web: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=108067>, 29 Mart 2014'te alınmıştır.
- Hürriyet Arşiv (2007). Başbakan'dan İlk Yorum, web: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6940803&tarih=2007-07-22>, 2 Mayıs 2014'te alınmıştır.
- Hürriyet (2014). Erdoğan: “Demokrasi Amaç Değil Araçtır”, web: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17197745.asp>, 18 Mayıs 2014'te alınmıştır.
- Gündem Bugün (2014). Başbakan Erdoğan: Ergenekon'la Biz Mücadele Ettik, web: <http://gundem.bugun.com.tr/taksimden-umidi-kesin-haberi/1072649>, 13 Mayıs 2014'te alınmıştır.
- Mahcupyan, E. (2004). “Bizdeki Muhafazakarlık”, Zaman Gazetesi, 22 Şubat 2004, http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/bizdeki-muhafazakarlik_18419.html, ziyaret tarihi: 07 Mayıs 2014.

- Mendi, K. (2014). “Bir “Gezi” Düşmanlığı Yazısı”, İslami Analiz, 02 Haziran 2014, <http://islamianaliz.com/yazarlar/kadrican-mendi/bir-gezi-dusmanligi-yazisi/102/>, ziyaret tarihi: 25 Haziran 2014.
- Milliyet (2009). Burjuvazi Demek Çabamıza Hakaret, web: <http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/HaberDetay.aspx?ArticleID=1122534&Date=29.07.2009&KategoriID=3&aType=HaberDetay&b=Burjuvazi%20demek%20cabamiza%20hakaret>, 24 Mayıs 2014’te alınmıştır.
- Radikal (2003). AKP’nin Yeni Zarfı, web: <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=100157>, 15 Nisan 2014’te alınmıştır.
- Resmi Gazete (1942). Varlık Vergisi Hakkında Kanun, web: http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc024/kanuntbmmc024/kanuntbmmc02404305.pdf, 11 Mart 2014’te alınmıştır.
- Sancar, M. (2009). “Negatif Değil Demokratik Siyaset”, Taraf, 31 Aralık 2009, <http://www.taraf.com.tr/yazilar/mithat-sancar/negatif-degil-demokratik-siyaset/9296/>, ziyaret tarihi: 14 Mayıs 2014.
- Tok, N. (2010a). “Türkiye’de Siyaset Yeniden Yapılandırılırken: CHP ve Deniz Baykal”, Radikal Gazetesi, 02 Haziran 2010, http://www.radikal.com.tr/tartisiyorum/turkiyede_siyaset_yeniden_yapilandirilirken_chp_ve_deniz_baykal-1000274, ziyaret tarihi: 21 Mayıs 2014.
- Tok, N. (2010b). “Türkiye’de İdeolojik Devlet Sorunu”, Radikal Gazetesi, 14 Ağustos 2010, http://www.radikal.com.tr/tartisiyorum/turkiyede_ideolojik_devlet_sorunu-1013579, ziyaret tarihi: 12 Nisan 2014.
- Yavuz, H. (2004). “Türk Muhafazakârlığı; Modern ve Müslüman”, Zaman Gazetesi, 10 Ocak 2004, <http://arsiv.zaman.com.tr/2004/01/10/yorumlar/yorum2.htm>, ziyaret tarihi: 07 Mayıs 2014.
- Zaman (2002). Tayyip Erdoğan: Derviş Bizim Partimize Çok Yakışır, web: <http://arsiv.zaman.com.tr/2002/05/27/politika/h9.htm>, 9 Mayıs 2014.
- Zaman (2007). Er Geç Cumhurbaşkanlığı Sandığı Halkın Önüne Gelecek, web: http://www.zaman.com.tr/politika_er-gec-cumhurbaskanligi-sandigi-halkin-onune-gelecek_552730.html, 14 Mayıs 2014’te alınmıştır.
- Zaman (2008). Veleve ki Siyasi Simge Olsun, Başörtüsünü Yasaklamak mı Gerekir, web: http://www.zaman.com.tr/dunya_velev-ki-siyasi-simge-olsun-basortusunu-yasaklamak-mi-gerekir_637977.html, 23 Haziran 2014’te alınmıştır.